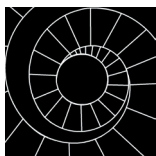

Lähihistoria

2/2023

Yhteistyötä
ja raja-aitoja

SISÄLLYS

Pääkirjoitus	3
ARTIKKELIT	
☞ <i>Kati Katajisto</i> Biographical Study of Johannes Virolainen and Transnational Politics of the Cold War – A Finnish Friend and Foe of the Soviet Union	6
☞ <i>Alina Kuusisto & Mikko Kohvakka</i> Alueellista ulkopolitiikkaa avautuvassa Euroopassa – Suomi ja 1990-luvun lähialueyhteistyö	41
☞ <i>Karoliina Puranen-Impola</i> Toiseutettujen epäuskottaviksi väitetyt tarinat. Lastensuojelun sijaishuollossa ilmennyt kaltoinkohtelu lehdistössä toisen maailmansodan jälkeen	72
ESSEET	
<i>Guido Franzinetti</i> What went wrong? Misconceptions of the End of the Cold War and some of their implications	109
<i>Anssi Halmesvirta</i> College of Europe, John Bowle ja Euroopan uusi historia	130
NÄKÖKULMA	
<i>Matias Kaihovirta, Janne Väistö & Mats Wickström</i> Etnonationalismi Suomessa – tuntematon osa historiaamme?	142
KOLUMNI	
<i>Petri Honkonen</i> Suomalaista alkoholipolitiikkaa	149
LEKTIOT	
<i>Juho Ovaska</i> Hiljainen käänne – Suomen ulkopolitiikan ja ulkopoliittisen päätöksenteon murrokset vuosina 1982–1992	156
<i>Helinä Ääri</i> Broilerikulttuuri: lihateollisuuden kanat suomenkielisessä proosassa ja sarjakuvassa vuosina 1969–2019	163
<i>Risto-Matti Matero</i> From Companionship with Nature to Green Growth	169
<i>Piia Vuorinen</i> Valtiolle vaaralliset naiset – Valtiollinen poliisi, valvonnan arki ja sukupuoli Suomessa 1919–1944	176
LÄHIHISTORIAN KENTÄLTÄ	
<i>Tuomas Laine-Frigren & Emilia Lakka</i> Tutkittava tähtiä tänä iltana	183
ABSTRACTS	193

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

Lähihistoria

2/2023 – 2. vuosikerta

ISSN 2954-114X

lahihistoria.journal.fi/

Lähihistoria on avoimesti verkossa ilmestyvä aikakauslehti, joka julkaisee tutkimusartikkeleita, esseitä, puheenvuoroja ja muita kirjoituksia historian ja lähtitieteiden aloilta.

Julkaisija: Lähihistorian tutkimuksen seura

TOIMITUS

Päätoimittaja Tuomas Laine-Frigren
tuomas.laine-frigren@tuni.fi

Toimitussihteeri Emilia Lakka
emilia.l.lakka@jyu.fi

TOIMITUSKUNTA

Miina Kaarkoski - miina.kaarkoski@mil.fi
Pia Koivunen - pia.koivunen@utu.fi
Jouni Tilli - jouni.a.tilli@jyu.fi
Olli Turunen - olli.turunen@helsinki.fi
Hannah Yoken - hannah.k.yoken@jyu.fi

Lähihistorian tekstiaineistoja koskee avoimen julkaisemisen CC BY-NC-ND. Lisenssin ulkopuolelle on rajattu Lähihistoriassa julkaistut kuvat, joiden osalta noudatamme alkuperäisen teoksen käyttö- ja tekijänoikeuksia.

TOIMITUSNEUVOSTO

Pertti Ahonen (Jyväskylän yliopisto)
Juhana Aunesluoma (Helsingin yliopisto)
Jari Eloranta (Helsingin yliopisto)
Guido Franzinetti (University of Eastern Piedmont)
Anssi Halmesvirta (Jyväskylän yliopisto)
Antero Holmila (Jyväskylän yliopisto)
Jenni Karimäki (Helsingin Yliopisto)
Ville Kivimäki, (Tampereen yliopisto)
Ilona Kempainen (Jyväskylän yliopisto)
Eerika Koskinen-Koivisto (Jyväskylän yliopisto)
Veli-Pekka Lehtola (Oulun yliopisto)
Jouni-Matti Kuukkanen (Oulun yliopisto)
Simo Mikkonen (Jyväskylän yliopisto)
Klaus Neumann (Deakin University)
György Majtényi (Eger University)
Timo Miettinen (Helsingin yliopisto)
Andrew Newby (Jyväskylän yliopisto)
Tuija Parvikko (Jyväskylän yliopisto)
Petteri Pietikäinen (Oulun yliopisto)
Johanna Rainio-Niemi (Helsingin yliopisto)
Tuomas Räsänen (Itä-Suomen yliopisto)
Hannu Salmi (Turun yliopisto)
Paula Schönach (Aalto-yliopisto)
Tuomas Tepora (Tampereen yliopisto)
Tanja Vahtikari (Tampereen Yliopisto)

LEHDEN ULKOASU:

Ville Korkiakangas (suunnittelu ja taitto)

Kannen kuva: Karjalaistaloa esittelemässä 1994 (Särkilähti, Aunus). Arkkitehtuurin opetusdiakokoelma. H. Leikola/Aalto-yliopiston arkisto

Pääkirjoitus

Suomen itäraja on suljettu joksikin aikaa kokonaan. Hamasin väkivaltaisen isku, Israelin kosto ja Gazan siviilien hätä ovat siirtäneet kansainvälisen huomion painopistettä Euroopan pitkittyneestä sodasta Lähi-itään. Aggressiivisen nationalismin ja populismin maailmassa kosmopoliittisuus ja dialogi ovat puolustuskannalla.

Tätä kirjoitettaessa opetus- ja kulttuuriministeriön budjettileikkauksia tullaan esittämään kirjastojen laatukirjallisuuden ostotukiin sekä kansainvälistä yhteistyötä ja maantuntemusta edistävien ystävyysseurojen avustuksiin. Molemmat esitykset huolestuttavat. Suomi-Venäjä-seuran arvostelijat samastavat valtion ja kansalaisyhteiskunnan, kun tosiasiasa sen, Suomi-Unkari-seuran ja monien muiden vastaavien toimijoiden päämääränä on ruohonjuuritason yhteyksien ylläpitäminen, kulttuurirytyö ja kansainvälisyyskasvatus myös vaikeina aikoina. Toteutuessaan leikkaukset voivat merkitä tämän instituution alasajoa.

Jyväskylän ylioppilaslehti uutisoi uusimmasta kyselytutkimuksesta koskien opiskelijoiden halukkuutta lähteä vaihto-opiskelijaksi ulkomaille (*Jyväskylä* 6/2023). Kansainvälisen vaihto-opiskelun edistäminen on ollut Suomessa poliittisena tavoitteena 1980-luvulta lähtien. Kuten poliittisen historian tutkija Juho Ovaska tässä numerossa ilmestyvässä *Lectio Praecursorias*-saan toteaa, 1980-luku oli Suomessa uuden kansainvälisen ulkopoliittikan orientaation murrosaikaa. Ulkomaille lähtevien korkeakoulu-opiskelijoiden määrä kasvoikin vuoteen 2016 saakka. Sen jälkeen lähtijöiden määrä on ollut laskusuuntainen, erityisen jyrkästi koronapandemian myötä. Syiksi kyselytutkimuksen vastaajat mainitsivat muun muassa terveyteen, työssäkäyntiin ja perheeseen liittyvät seikat, mutta huomattavassa määrin myös kielitaidonpuutteen.

Uusimman *Lähihistorian* artikkeleissa ja esseissä esiintyy paljon yhteistyön ja vuorovaikutuksen teemoja. Alina Kuusisto ja Mikko Kohvakka tutkivat Itä-Suomen ja Karjalan alueella 1990-luvulla virinnyttä monimuotoista alueyhteistyötä. Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen Suomi rakensi suhteitaan uuteen Venäjään globalisoituvassa maailmassa, mutta samaan aikaan alueiden merkitys suhteessa kansallisvaltioihin kasvoi. 1990-luvun alussa pelottava raja muuttui mahdollisuuksien rajaksi. Myös professori Guido

Franzinetti viittaa esseessään 1990-luvun tulevaisuushorisontteihin. Hän ruotii 'pieleen menneen' historian jälkiviisaita selityksiä ja kannustaa historiantutkijoita rohkeasti palaamaan 1970- ja 1980-luvun kriittisten aikalaيسانalyysien äärelle.

Kati Katajiston elämäkertahistoriallisen artikkelin aiheena on Neuvostoliiton ambivalentti suhtautuminen valtioneuvos Johannes Virolaiseen (1914–2000). Kansainvälisissä yhteyksissä Virolaista pidettiin Neuvostoliiton 'ystävänä', mutta kotimaan politiikassa itänaapurin edustajat pyrkivät estämään hänen presidenttitiensä. Virolaisen toiminta Parlamenttienvälisessä liitossa (IPU) kertoo pienten valtioiden vuorovaikutuksen ja vaikutusvallan paikoista kylmän sodan suurten pelurien maailmassa.

Anssi Halmesvirta analysoi historiografisessa esseessään brittiläisen historioitsijan ja opettajan John Bowlen teosta *The Unity of European History*. Bowle oli Euroopan neuvoston 1949 perustaman eliittikoulu College of European ensimmäinen johtaja. Bowle painotti historiantulkinnassaan Euroopan *yhtenäisyyden* historiallisia juonteita aikana, jolloin maanosa oli kärsinyt suurimman poliittisen ja moraalisen katastrofinsa.

Karoliina Puranen-Impola keskittyy artikkelissaan lastensuojelun historian hiljaisuuksiin. Hän kysyy, millä tavoin lasten sijaishuollossa, kuten koulukodeissa tai perheissä tapahtuneita väärinkäytöksiä ja laiminlyöntejä on käsitelty suomalaisessa lehdistössä toisen maailmansodan jälkeisenä aikana. Puranen-Impolan mukaan kaltoinkohtelusta kertomista on hiljentänyt muun muassa nuorten toiseuttaminen ja epäluotettavaksi leimaaminen.

Lehden **puheenvuoro- ja kolumnipalstoilla** julkaisemme tässä numerossa kaksi tekstiä. Åbo Akademin tutkijat Matias Kaihovirta, Janne Väistö ja Mats Wickström tarjoavat uuden näkökulman suomalaisen etnonationalismin historiaan. Ajatuksia etnisestä paremmuudesta ja väestönvaihdon uhas- ta oli valloillaan Ruotsalaisessa kansanpuolueessa maailmansotien välisenä aikana. Kansanedustaja ja ministeri Petri Honkosen kolumni käsittelee Suomessa aina ajankohtaista historiaa: itsenäisyyden ajan alkoholipolitiikan mahdollisuuksia ja rajoja.

Tuhdin lukupaketin päättävät neljä lektiota eli väitöstilaisuuden aloituspuheenvuoroa sekä **Lähihistorian kentältä** -osastolla julkaistava haastattelujuttu. Haastattelussa elokuvantekijät Vieno Järventausta, Ida Vesterinen ja Lauri Julkunen kertovat elokuvastaan *Tutkittava tähtiä tänä iltana*. Tekijät hahmottelevat teoksessaan taidetta ja tutkimusta yhdistelevää uudenlaista muotoa. Lopputuloksena on kiehtova elokuvaessee 1940-luvun lapsuudes-

ta, esineiden voimasta, tulkinnan mahdollisuuksista ja rajoista sekä historiantutkimuksen prosessista harhapolkuineen ja ymmärryksen hetkineen.

Risto-Matti Matero tutkii väitöskirjassaan Saksan ja Suomen vihreiden puolueiden muutosta 1980-luvulta 2000-luvulle. Hän kysyy, mitä radikaalin ekofilosofian aatteellisesta taustasta ponnistaville puolueille tapahtui niiden joutuessa vastakkain puoluepolitiikan realiteettien ja taloudellisten intressien kanssa. Toisenlaista konkretiaa ihmisen ja ei-inhimillisen luonnon teemoihin tuo Helinä Äären kriittistä eläintutkimusta edustavan väitöskirjan lähtökohta: ”Suomessa teurastetaan vuodessa yli 80 miljoonaa tuotantopolven broileria ja noin puoli miljoonaa emobroileria. Lisäksi arviolta 1–3,3 miljoonaa broileria kuolee tuotantotiloilla ennen teurastamolle päätymistä.” Ääri tutkii suomalaista ”broilerikulttuuria” eli lihateollisuuden kanoja suomalaisessa proosassa ja sarjakuvassa vuosina 1969–2019.

Juho Ovaskan väitöskirjan aiheena ovat Suomen ulkopoliittisen päätöksenteon murrokset 1980-luvun alusta 1990-luvulle. Ovaska toteaa, että 1980-luvun poliittisten päätösten ja muutosten tunteminen on tärkeää 1990-luvun vaihteessa tehtyjen valintojen ymmärtämiseksi. Neljännestä lektiosta vastaa Piia Vuorinen, joka väitteli Turun yliopistossa 24. marraskuuta 2023. Vuorinen tutkii väitöskirjassaan valtiollisen poliisin kontrollipoliittikkaa ja sen kohteeksi joutuneita naisia aikavälillä 1919–1944. Muun muassa sukupuoleen liitetyt koti- ja hoivakeskeiset käsitykset ohjasivat valtiollisen poliisin tarkkailun suuntaa, mutta samalla valtaosa valtio- ja maanpetosepäilyistä edusti työväenluokkaa tai alemmaa keskiluokkaa.

Toivotamme inspiroivia lukuhetkiä *Lähihistorian* parissa sekä rauhallista vuodenvaihdetta. Lehteä lukiessasi voit perehtyä myös uuteen historia-aiheiseen [verkkosivustoon](#). Lähihistorian tutkimuksen seuran ja lehden yhteisellä sivustolla esittelemme lehden tuoretta sisältöä tiiviissä ja yleistajuisessa muodossa, kerromme Lähihistorian tutkimuksen seuran tapahtumista ja julkaisemme blogeja ja puheenvuoroja historian ajankohtaisista ilmiöistä.

Tuomas Laine-Frigren

Tuomas Laine-Frigren on Lähihistorian päätoimittaja ja työskentelee tutkijana Tampereen yliopistossa.

Biographical Study of Johannes Virolainen and Transnational Politics of the Cold War – A Finnish Friend and Foe of the Soviet Union

---

Abstract

This article explores how a systematic study of a person's life and career can be revealing of larger political processes, for instance the dynamics between states and political actors during the Cold War period. The biographical method utilised in this article – the study of Finnish long-term politician Johannes Virolainen's archive – enables the discerning of illogical and contradictory features in the behaviour of the Soviet Union. Thus, using this method, phenomena can be observed, which might otherwise be difficult to identify. The article highlights multipolar-multilevel interactions of the Cold War: 1) how the Soviet Union could not ignore medium level political actors from small states, such as Virolainen, and 2) how the balance between Cold War blocs in Europe was truly a conundrum for the Soviet Union, which created interesting scopes of action for political actors.

Introduction

This study focuses on Johannes Virolainen (1914–2000), one of the leading politicians in Finland during the Cold War period. Virolainen was elected to Parliament for the first time in 1945. He was a parliamentarian in 1945–1983 and 1987–1991 and served 15 times as a minister. He was the Chairman of the Centre Party (the former Agrarian Union) in 1965–1980 and a vital partner to President Kekkonen for several decades. This article explores how a biographical case study of an intermediate-level political actor in transnational politics can reveal new insights into the multileveled multipolarity of the Cold War. The study adheres to the latest developments in Cold War studies, which have stressed the multileveled, multipolar, and microlevel dimensions of this intricate and complex era.¹ The biographical approach, combined with

---

the study of multileveled-multipolar aspects of transnational political platforms, such as the Inter-Parliamentary Union (IPU) and the Conference on Security and Cooperation in Europe (CSCE), discloses, for instance, the Soviet Union's contradictory aims in the Cold War context.

As Sari Autio-Sarasma and Katalin Miklóssy have pointed out in *Reassessing Cold War Europe*, the East–West division was not a solid Iron Curtain based on confrontation and reciprocal mistrust. Instead, cooperation and multilevel interactions between various states, institutions, and persons were also an important element of the Cold War. A plurality of motives and ambitions led to mutually beneficial collaboration, which often contradicted bloc leaders' interests.² In a similar vein, a plurality and even ambiguity of motives and ambitions can be traced in the relations between Virolainen and the Soviets. In this article, the Soviet Union's discrepant attitudes toward Virolainen in national and transnational political arenas are key, especially to understand the multifaceted nature of its foreign policy towards Finland and, more generally, Europe. Virolainen built a long career in the Inter-Parliamentary Union, starting in 1949 and culminating in his presidency during the period 1982–1983. The IPU, founded in 1889, is an international organisation of national parliaments. During the Cold War, it was one of the platforms in which the superpowers and their allies confronted each other and tried to propagate their ideas and solutions to the ongoing political crises and themes. The IPU was potentially an even more far-reaching institution than intergovernmental organisations, such as the United Nations, because it was a parliamentary forum for legislators across the blocs to discuss cooperation and security issues.³ Its role was, in any case, underrated in Finland as it gave only recommendations, instead of imposing binding resolutions. Still, for skilful politicians like Virolainen, the IPU offered a valuable channel for influence in transnational politics.⁴

Virolainen's long political career enables long-term study, which is pertinent for the present analysis. This study follows the evolution of his political career, especially aspects relating to foreign policy, and the development of this relationship with the Soviet Union. The main departure point of the article is exploring the ambivalent way in which the Soviet Union treated Virolainen. Why did this rising figure of the Agrarian Union/Centre Party, the anticipated successor of President Kekkonen in the field of foreign politics, end up inhabiting the dual role of friend and foe of the Soviet Union in the late 1960s? How can this ambivalence be explained and what does it reveal

about the Soviet Union's politics in the European context and specifically towards Finland? What does it divulge about intermediate-level political actors' means of influencing transnational politics? How does the case of Virolainen reflect the political culture of the Cold War?

This study's biographical method is based on systematic research of the archives of Johannes Virolainen located at the National Archives of Finland. The archives of Virolainen consist of 22 shelf metres of organised papers, which include a variety of documents. These documents – including notebooks, calendars, assorted notes, diaries, letters, official state documents, newspaper clips, photos, manuscripts, and other miscellaneous material – have been filed in 257 boxes according to different themes and periods. The extent and variety of the archival material, although occasionally sporadic, not only allows for a comprehensive picture of Virolainen's political career, but also reveals personal motives and intentions. At the same time, the biographical method reveals the turning points in Finnish relations with the Soviet Union and enables the disclosure of subtle developments, which were not stated publicly during the Cold War, nor even after the collapse of the Soviet Union.⁵ A central element of Cold War political culture in Finland was to know what one could say aloud, especially in the upper echelons of political life.⁶

As in all Nordic countries, the central aim of the existing literature has been to analyse how 'national policies were shaped in a junction of national priorities and external adaption.'⁷ Traditionally, Cold War studies have centred on 'high politics'. In Finland, this has involved the role of the president, due to the strong executive power of the office in terms of foreign policy, and discussions of the concept of 'Finlandization'.⁸ The role and scope of intermediate-level political actors in transnational politics remains a relatively unexplored field, although, for example, Bo Lidegaard's renowned biography of the Danish diplomat and long-standing Ambassador to the United States, Henrik Kauffmann, has proved the value of the insights that a biographical approach can bring to Cold War studies.⁹

The use of the biographical method in this study points out three findings, which can be highly useful in future studies of the Cold War era, especially in a situation where archives in Russia are once again unattainable. The biographical method in this article refers to how a consistent study of a person's life and career can illustrate larger political, cultural, and social processes.¹⁰ Firstly, the findings of this study confirm that even an intermediate-level political actor from a small state could have a significant international political

influence, which the Soviet Union could not disregard or ignore, instead reacting to the individual's acts and presence. Consequently, the multipolarity of Cold War politics undoubtedly deserves more research interest in various contexts.¹¹ Secondly, the biographical method can unfold and clarify the aims of the Soviet Union and how these aims were at times contradictory, for instance towards Finland and the Eastern European countries. In other words, the Soviet Union's unilateral interest towards one country could play out against its general policy interests in Europe. It is reasonable to assume that one can find similar kinds of contradictory elements concerning other countries' political actors and the Soviet Union's interest in a wider foreign policy context, which can reveal new insights into the dynamics of the Cold War era. Finally, the study discloses how deeply rooted the political culture of silence was among Finnish politicians regarding the Soviet Union, even after the Cold War era and the collapse of the Soviet Union, which further research could shed more light on. This is even more the case within a wider European context, in terms of different countries' attitudes towards the Soviet Union and its successor state Russia.

Virolainen and Finland's Realistic Foreign Policy Line

Finland's leading foreign policy figures, J.K. Paasikivi (Prime Minister 1944–1945, President 1945–1956) and Urho Kekkonen (Prime Minister 1950–1953, 1954–1956, President 1956–1982), had adopted a new realistic foreign policy line towards the Soviet Union after the Continuation War (1941–1944). They acknowledged the Soviet Union's security interests in Finland and, by acknowledging these realities, they pursued the safeguarding of Finland's sovereignty.¹² Virolainen approved of this new realistic foreign policy outlined by Paasikivi and Kekkonen. He distinctly discerned the necessity to continue defensive actions in the fields of politics, economics, and culture to preserve Finland's vulnerable sovereignty. However, he was more reserved than Kekkonen regarding the Soviets. Virolainen and Kekkonen were both members of the Agrarian Union (later the Centre Party), and they cooperated closely after Virolainen was elected to Parliament. As a parliamentarian, Virolainen had more leeway than cabinet member Kekkonen in the 1940s, although a tendency toward similar attitudes remained present throughout their political careers.¹³

In 1948, Finland signed the Agreement of Friendship, Cooperation and Mutual Assistance (FCMA) with the Soviet Union, as the last country in the chain of the Soviet Union's Eastern European neighbours. However, the terms of the pact were exceptionally advantageous for Finland. The President of Finland, J.K. Paasikivi, remarked immediately after the signing of the FCMA that it had been formulated according to the special circumstances in Finland and not based on the Soviet Union's similar agreements with the other Eastern European states – which set Finland apart from the people's democracies. According to Finnish leaders, the FCMA did not discredit the sovereignty and neutrality of Finland; although, over the years that followed, they had to reassure international and domestic audiences that Finland would remain a Nordic democracy, despite the FCMA. The nature of Finland's neutrality thus remained a contested issue, and the Soviet Union's and the United States' stances towards it varied along the junctures of the Cold War.¹⁴

Virolainen was appointed Minister for Foreign Affairs for the first time in 1954. Soon after the appointment, agreements concerning the Federal Republic of Germany (FRG) were signed in Paris. These agreements enabled the rearmament of the FRG and its accession into NATO. The Soviet Union reacted by sending a conference invitation to Finland, other European states, and the United States. The official purpose of convening the conference was to negotiate a Pan-European collective security system; obviously, however, the real main objective was to prevent the enforcement of the Paris agreements. In Finland, the Soviet Union's note was taken seriously. Virolainen noticed how nervous President Paasikivi was. Virolainen was suspicious as well. He wondered if the intention was to drag Finland closer to the Eastern bloc – or if it was just a propaganda gesture.¹⁵

A skilful diplomatic reply saved Finland from participating in the conference, in which only the people's democracies were expected to take part. Moreover, the Federal Republic of Germany joined NATO in 1955. Nonetheless, the Soviet Union did not try to tighten its grip on Finland.¹⁶ Finland was bound by the FCMA treaty concerning a possible military threat from the FRG. In the first article of the treaty, Germany and its prospective allies were mentioned as possible invaders against whom Finland was committed to defend its territorial sovereignty, if necessary, aided by or alongside the Soviet Union, but according to mutual agreement.¹⁷ Therefore, the logical presumption would have been the Soviet Union's corresponding pressure on Finland. Instead,

Image 1: Signing of the restitution contract of Porkkala in Helsinki, 26 January 1956. Minister Johannes Virolainen (left), Prime Minister Urho Kekkonen, Deputy Foreign Minister Andrei Gromyko, Soviet Ambassador Viktor Lebedev, Deputy Prime Minister Mihail Pervuhin, and Finnish President J. K. Paasikivi. Photo: U.A. Saarinen. Finnish Heritage Agency.

---

the Soviet Union resorted to the opposite tactics. The Soviet charm offensive, targeted beyond Finland, yielded unprecedented outcomes for the Finns.¹⁸

The Soviet Union returned the military base of Porkkala to Finland decades before the scheduled termination date of the lease. According to the Paris Peace Treaty of 1947, the Soviet Union would hold the military base in Finland, and the Soviets even had free access to enter Porkkala via the country.¹⁹ Détente and the principle of peaceful coexistence also enabled Finland to join the United Nations and the Nordic Council, despite the Soviets' earlier objections. Virolainen was delighted with this foreign policy success, but he also knew the Soviets' pressure towards Finland would continue. A Soviet representative told Foreign Minister Virolainen on 16 December 1955 that the Soviet Union strived for close collaboration (with Finland) at the United Nations. Virolainen wrote in his diary: 'The Soviet Union's reaction came a

day after the membership decision. There will be problems.²⁰ Nevertheless, Finland's policy at the United Nations evolved into one of staying out of conflicts between the superpowers.²¹

The Soviet political establishment officially embraced peaceful coexistence, although, in reality, relations were tense.²² Especially as a cabinet member, Virolainen experienced the Soviets' not always subtle attempts to influence Finnish politicians. When Virolainen was again Foreign Minister in 1957, the First Secretary of the Soviet Communist Party Nikita Khrushchev, Premier of the Soviet Union Nikolai Bulganin, and Foreign Minister Andrei Gromyko visited Finland. Khrushchev did not hesitate to say that the Finns could help the Norwegians choose between war and peace, since NATO was a military organisation. In plain terms, this meant that the Finns should encourage the Norwegians to leave NATO.²³ The heat was also tangible when Virolainen negotiated with Gromyko about the communiqué of the visit. Even though both the Soviets and the Finns emphasised cooperation and friendship, Gromyko tried to undermine Finland's status as a sovereign and neutral country. 'It was a bumpy ride all the time', Virolainen later recalled.²⁴ Despite these pressures, Virolainen continuously supported the new foreign policy line towards the Soviet Union, because there was no real alternative; conflict between the Soviet Union and Finland was not a solution. Still, Virolainen also tried firmly to defend the sovereign rights of Finland, including the right to freely determine the composition of its government.

In 1958, the Finns' right to decide on members of their cabinet without taking into account Soviet interests was suddenly put to a serious test. The so-called Night Frost Crisis flared up after the parliamentary election of 1958 and the appointment of a majority coalition government in which Virolainen was the Minister for Foreign Affairs. The Soviets did not approve of the composition of the government.²⁵ They claimed that the right-wing Social Democrats and the conservative National Coalition Party would try to change Finland's foreign policy line in a hostile manner vis-à-vis the Soviet Union. Moreover, the Finnish People's Democratic League, in which the Communist Party of Finland was a leading force, was not included in the cabinet, despite its electoral victory. As a result, the Soviet Union withdrew its ambassador from Finland and suspended trade negotiations. The Night Frost Crisis was obviously related to the Berlin Crisis of 1958–1959. Khrushchev's interest was to demonstrate to the United States and the Western bloc what he was capable of, if his ultimatum regarding the status of Berlin was not accepted. It

was also worthwhile to remind the stubborn Finns of their position next to a superpower with a nuclear arsenal.²⁶

Virolainen had decided to participate in a majority coalition government with the right-wing Social Democrats against the strongly expressed wishes of the Soviet representative in Finland – and against the advice of President Kekkonen. Finland was a semi-presidential democracy in which a multi-party parliamentary mechanism required the president to have the support of the political parties, especially in the process of cabinet formation.²⁷ Virolainen gave more weight to parliamentary will than he did to the Soviet warnings, which he regarded as interference in the internal matters of Finland. Ambassador Lebedev had informed Virolainen that the Social Democrat Väinö Leskinen was worse than the devil: ‘When God created the earth, the devil was made of leftovers, and Leskinen was made of the devil’s leftovers.’²⁸ Immediately after the government’s appointment, the Soviet Union started measures of oppression against Finland. The fate of the cabinet was thus sealed when, within a few months, Foreign Minister Virolainen submitted his resignation letter in a tense international situation. Khrushchev’s ultimatum in November 1958 concerning Berlin was the final trigger for Virolainen, as the FCMA treaty would have allowed the Soviet Union to request military consultations. Virolainen did not approve of this interference, but he finally yielded before such harsh realities.²⁹ The new minority government, which included neither the Social Democrats nor members of the National Coalition Party, was nominated in January 1959. Finally, the Night Frost Crisis ended in the same month as negotiations between Kekkonen and Khrushchev – in which Khrushchev pulled Kekkonen even tighter into the role of the guarantor of Finno-Soviet relations.³⁰ Virolainen, for his part, understood the difficult geopolitical position of Finland, and therefore supported the realistic foreign policy line even after the Night Frost Crisis.³¹

The Night Frost Crisis became a critical juncture in Finno-Soviet relations. From 1958 onwards, the anticipation and, in fact, the pre-anticipation of Soviet reactions was a common undertaking of the everyday political life of Finland. The fierceness of the Soviet reaction was widely seen as proof of the Soviet Union’s readiness to interfere in Finland’s internal affairs.³² The Soviet Union had used a veto concerning the composition of the Finnish government. After the crisis, Khrushchev explained to President Kekkonen that the right-wing Social Democrats were unacceptable, and that they should not be nominated to government again. The Soviet leadership sent a clear message, which

Kekkonen passed on to Virolainen. If Virolainen had thought that he could vouch for the right-wing Social Democrats, he had made a big mistake; they could have changed the foreign policy line of the country.³³ However, Virolainen himself was not made a persona non grata by the Soviet political establishment at this point. The real watershed moment between Virolainen and the Soviets took place at the end of the 1960s, and it was related to developments in Eastern Europe.

A Turning Point in the Late 1960s – Abrupt Disapproval of Virolainen and the Soviets’ Sphere of Influence

The Night Frost Crisis was a setback for Virolainen, but his political career proceeded. He was Minister of Agriculture in two consecutive cabinets in 1961–1963. The Soviet Union approved Virolainen’s ministerial role, even his role as Prime Minister (1964–1966), without complaint, although his cabinet included three representatives of the National Coalition Party. However, ten years later, the memories of the Night Frost Government started to haunt Virolainen once again. In May 1968, President Kekkonen wrote in his diary that Vladimir Stepanov had criticised his former party, the Centre Party, for moving towards the political right. Stepanov was a Soviet diplomat and a leading KGB officer in Finland, the Soviet leadership’s direct contact to the President. According to Stepanov, the Centre Party was moving in a direction which would be extremely harmful for the whole country. Stepanov also claimed that the Chairman of the Centre Party, Johannes Virolainen, could not be trusted because of the events of 1958. Accusing Virolainen of involvement in the events ten years after the fact was utterly surprising. Kekkonen’s reaction confirmed this, exclaiming in his diary: ‘this is wrong!’³⁴

It was odd that Virolainen was suddenly criticised for his past actions, even though the Soviet Union had previously condoned his acts and accepted his post as Prime Minister. Evidently, domestic policies were not the core of the problem. Stepanov had suggested on the same occasion that the German Democratic Republic should be recognized. Finland had recognized neither of the two Germanies, which was one of the cornerstones of Finnish neutrality. According to Stepanov, the Soviet Union was very concerned about the FRG, which could start a Third World War, even though militarily the Soviet Union was so strong it could not be beaten by anyone.³⁵

The Night Frost Crisis of 1958 coincided with the early phases of Khrushchev's policy of brinkmanship, and the crisis in Finland was without a doubt part of Khrushchev's scheme. On 4 October 1957, the Soviet Union launched a satellite, Sputnik, which was portrayed as innocent and peaceful. American analysts, however, realised that the Soviet Union now had the capacity to deploy a multimegaton nuclear charge. Nuclear missiles were the essence of Khrushchev's brinkmanship policy. As Vladislav M. Zubok has stated: 'The Soviet leader wanted to present the Western governments and citizenry with a stark choice: either to accept responsibility for the consequences of a thermonuclear war or to dismantle the anti-Soviet ramparts.'³⁶ Virolainen was in New York at a meeting of the United Nations when Sputnik was launched. He described the situation to President Kekkonen: 'Here, the impact of the Soviet satellite is as if an atomic bomb had been used.' According to Virolainen, the Soviets' technological advancement was a horrible shock for the Americans.³⁷ However, the Americans were not willing to yield, as Virolainen noticed during his visit.³⁸

Nonetheless, the most dangerous period of the Cold War had been initiated. Khrushchev's nuclear missile gambit did not end until the Cuban Missile Crisis of 1962. For Khrushchev, the brinkmanship policy ended miserably. He was ousted from his office in 1964 and most Politburo members criticised him for bluffing and gambling over the Suez Crisis, the Berlin Crisis and especially the Cuban Missile Crisis. Khrushchev's successor, Leonid Brezhnev, for his part, embraced détente as he was unwilling and unable to execute domestic reforms. Détente gave the Soviet Union international legitimacy, and it became, according to Zubok, 'a substitute for the missing dynamism of the Soviet experiment'.³⁹ From the point of view of Virolainen, however, the word 'substitute' was a mild expression. Virolainen spoke to President Kekkonen after his visit to Poland in January 1968: 'Poles speak openly about the deep hatred among the people towards the Russians. The ideal is still a hussar riding a horse with a sword, ready to fight and die against Russia. It will take decades to change attitudes, if ever.'⁴⁰ However, it was not in Poland where trouble emerged. The Prague Spring, the political liberalisation of Czechoslovakia, began in January 1968 with the election of the reformist Alexander Dubček as the First Secretary of the Communist Party of Czechoslovakia, notoriously ending in August that same year when armies of the Soviet Union and four other Warsaw Pact countries invaded Czechoslovakia.

Already as Prime Minister, Virolainen had received a secret report about discussions between Prime Minister János Kádár and Aimo Aaltonen in Budapest in June 1964. Aaltonen was the Chairman of the Communist Party of Finland. Hungarian communist leader Kádár gave an overview of the situation to Aaltonen. At first, Kádár discussed the split between the Soviet Union and China, saying that there was no hope of rapprochement. Then Kádár depicted the murky prospects of the Council for Mutual Economic Assistance, which was under Soviet leadership. The Comecon was trembling in Central and Eastern Europe. Romania's detachment from the Comecon had begun with the sale of oil to Italy without a permit and making economic contracts with the United States, as well as with the FRG. Similar economic cooperation was being prepared with France. According to Kádár, Romania had a secret contract with France, and it had already received a 150 million dollar loan from the West. In addition, Romania had not sent its foreign currencies to the Bank of Comecon in Moscow for some time. Aaltonen had asked nervously: 'Where will this lead?' Kádár had replied that Khrushchev had urged all the people's republics toward greater economic independence because the Soviet Union could not at present afford to provide them any assistance.⁴¹

The Soviet Union's difficulties with the Eastern European people's democracies affected Finland as well. Earlier, the Soviet Union had accepted Finland's description as a neutral country in the official state visit releases, called *communiqués*. However, after the Prague Spring, the Eastern bloc seemed so vulnerable that the word 'neutrality' was banned concerning Finland. The people's democracies yearned for economic and political freedom, and Finland was an aspirational model for them after the violent clashes in Czechoslovakia. Max Jakobson, a foreign policy adviser of President Kekkonen and Finland's Ambassador to the United Nations (1965–1971), later wrote: 'Symptoms of the fear of the Finnish contagion were noticeable at the turn of September-October 1969, when President Kekkonen made an official visit to Hungary, Czechoslovakia, and Romania. His welcome was bland, and the *communiqués* remained totally silent on the neutrality of Finland.'⁴²

Evidently, a Soviet representative also told Jakobson face-to-face the following year about the problematic implications of Finnish neutrality in terms of the people's democracies. Kekkonen wrote in his diary in October 1970 that Jakobson had the impression that the neutrality of Finland was difficult for the Soviet Union because of its socialist neighbours, but Jakobson had not received a precise explanation.⁴³ Indeed, President Kekkonen was forced to

fiercely defend the neutrality of Finland. In 1970, he even threatened to resign unless the neutrality of Finland was mentioned in the renewed FCMA treaty, and the Soviets acquiesced. Kekkonen held the upper hand, for as president he symbolised continuity and stability, not the winds of change that the Soviets abhorred.⁴⁴

The Soviet Union was obliged to seek measures to stabilise its sphere of influence. The Political Consultative Committee of the Warsaw Pact Organization held its meeting in March 1969 in Budapest. On the same occasion, a proclamation from the previous year was republished – a petition for the European states to organise a Pan-European conference.⁴⁵ The Ambassador of Hungary in Finland delivered the proclamation to the Finnish Foreign Ministry. In addition, the Ambassador of the Soviet Union in Finland, Andrei Kovalyov, presented it personally to President Kekkonen on 4 April 1969. Kovalyov urged Finland to take a positive stance toward the conference and volunteer to participate in its preparations. According to Kovalyov, the purpose of the conference was to address unresolved issues related to Europe, for the sake of European security and peaceful cooperation. Obviously, President Kekkonen must have realised that the stabilisation of Europe was crucial for the Soviet Union.⁴⁶

Seeking Balance and Constructive Measures in Transnational Arenas of the Cold War

After the Night Frost Crisis, Virolainen focused his foreign policy ambitions on the Inter-Parliamentary Union. Virolainen was the chairman of Finland's IPU group from 1962 to 1983. He therefore knew how actively the Soviet Union was trying to find solutions to European problems. During the IPU meeting in Tehran in 1966, the parliamentarians were invited to the embassy of Yugoslavia to discuss the possibility of convening a European conference aiming to improve cooperation between East and West. To that end, Yugoslavia suggested that a Pan-European conference of parliaments could be organised. The Belgian representative opposed the idea and insisted that a conference be organised between the IPU members. The consequence would have been the absence of the German Democratic Republic, as it had not been accepted as a member of the IPU. The Danish representative tried to propose a com-

promise – two separate conferences – but without success. In the end, this proposed conference did not proceed.⁴⁷

At the IPU conference in Peru in September 1968, Virolainen referred in his speech to the conference proposal made in Tehran. The atmosphere of the conference was very tense because of the invasion of Czechoslovakia.⁴⁸ It had been extremely precarious already a year before, when an IPU conference planned for Moscow was called off. The Soviet Union had prevented the participation of South Korea. Views towards divided states caused disagreements among IPU members. As a result, an entire conference had failed, for the first time since World War II.⁴⁹ The IPU was thus in a severe crisis. Virolainen was elected to the IPU Executive Committee at the meeting of the Inter-Parliamentary Council in Geneva in 1967, after the cancellation of the Moscow conference. In 1966, his candidacy had ended in defeat in the final round of voting with the election of the United States' candidate. As a result, the Nordic countries lost the seat they had occupied for years. In the strained circumstances of 1967, Virolainen seemed to be the right person for the Executive Committee. He was a dedicated Centre politician and always willing to find a third way, a compromise between East and West.⁵⁰

Virolainen stated in his speech in Peru in 1968, concerning the condemnation of the Soviet Union, that 'if we mention in the final resolution only one country, we should also, in order to be fair, mention all the countries we see to use violence and force today'. He clearly referred to the actions of the United States in Vietnam. Virolainen voted against the condemnation of the Soviet Union for that reason, but he also stated he would never accept the occupation of Czechoslovakia or any other country. He explained that the Finnish view was that the only way to find real solutions in international disputes and crises was to mediate, bring opposite parties closer to each other, and draft a resolution, which both parties could endorse. Virolainen added: 'In the UN and in other international organisations Finland votes for proposals which are realistic and appeal to all sides. One-sided decisions are no decisions at all.'⁵¹

His speech in Peru was obviously in line with the views of Max Jakobson, the Finnish Ambassador to the United Nations. On 5 March 1968, Jakobson had written a letter to the Foreign Minister of Finland, Ahti Karjalainen, and Virolainen had received the same letter. Jakobson assessed that Finland's candidacy to the Security Council indicated a qualitative shift in Finland's policy at the United Nations. Discussions with the representatives of the United States and the Soviet Union confirmed, according to Jakobson, that the importance

of the Security Council had increased, and that the Council was taking up its original mission to maintain international peace and security. The superpowers had learned to use the Security Council as a tool for cooperation rather than as a battleground for their disputes. Jakobson pointed out that both the United States and the Soviet Union avoided questions in which their vital interests were in conflict. Instead, they aimed to solve crises and conflicts. He added: 'The list of cases under procedure at the Security Council in the years 1965–1967 is illustrative. It comprises only the so-called Third World questions.' Jakobson considered the increasing tendency to find unanimous resolutions to be another significant feature of Security Council procedures.⁵²

Jakobson concluded that the basic interests of Finland concerning substantial questions on the Security Council agenda were similar to those of the United States and the Soviet Union. Both superpowers strived to restrict local conflicts so that global security was not threatened. European security disputes, which were especially sensitive to Finland, were not discussed. 'Therefore, we can presume that we can act in the Security Council in a way which would strengthen our neutrality rather than undermine it.'⁵³ Actually, the invasion of Prague confirmed Jakobson's analysis, as the United States did not interfere. Another consequence was that the need to defend Finnish neutrality became highly pertinent.

On 29 April 1969, President Kekkonen and Max Jakobson discussed the Warsaw Pact and the Soviet Union's intentions to organise a European security conference. Based on this discussion, a memorandum was drafted which was not only a response to the Soviets' proposed conference, but, in fact, an independent proposal. Finland offered to host a security conference, pointing out that it had good relations with all the states related to European security. Finland's stance towards the pivotal question of European security, namely the issue of the two German states, was impartial. Finland's initiative to organise a European security conference was published on 5 May 1969.⁵⁴

Virolainen, for his part, had apparently concluded already in the aftermath of the 1967 IPU crisis that Europe needed stability and constructive measures instead of confrontation. He sought solutions for a European *détente* in collaboration with the Secretary General of the IPU, André de Blonay, who had a strong interest in finding constructive initiatives. His organisation's ability to function had been in danger due to the cancellation of the Moscow conference. Secretary General de Blonay visited Finland in November 1967 on the invitation of Virolainen, and during his visit he met President Kekkonen and

Foreign Minister Ahti Karjalainen. The Inter-Parliamentary Bulletin 1/1968 described his visit with the following opening words: 'Few European nations have had to overcome such grave dangers and fought such hard battles to establish their national identity as Finns, a courageous people with a genuine and deep-rooted democratic spirit.' According to the article, Finland had succeeded in establishing relations of trust with all its neighbouring countries after World War II, due to cautious and balanced politics dictated by its geographical position. Finland, at the crossroads between East and West, could be a suitable mediator and offer a venue for meetings.⁵⁵ In short, Finland was promoted as a suitable country for international conferences.

Virolainen also had good contacts with many of the Central and Eastern European agrarian parties. In June 1968, a conference for the European agrarian and centre parties was organised in Helsinki, including the centre parties from Sweden. Participants recommended closer cooperation and larger European conferences. The conference report stated: 'The participants of the conference expressed their concern over European security. Therefore, it is imperative to acknowledge current realities, which have arisen as a result of World War II. This can succeed only by a general recognition of both Germanies.' Virolainen had removed the previous passage, which he probably saw as too far-reaching from the Finnish point of view. However, the passage is obviously an indication of the Soviet Union's intentions to organise a European security conference to reinforce existing borders – and how the Finns, for their part, tried to find the right balance to advance the idea.⁵⁶

Promotion of the CSCE: Virolainen Proves Useful for Soviets at the IPU

As mentioned earlier, Virolainen repeated the idea of a European conference in September 1968 in Peru. The next year at the IPU conference in New Delhi, Virolainen stated that the Secretary General of the IPU had paid attention to the fact that there had been very few constructive steps after the previous conference. According to him, one of the positive signs had been the revival of the idea of a European security conference, adding that Finland had suggested Helsinki as the venue due to its good relations with all countries.⁵⁷ Furthermore, Finland was chosen to be the venue of the Strategic Arms Limitation Talks (SALT) between the United States and the Soviet Union, of which

Virolainen informed President Kekkonen on 24 October 1969. Hosting the SALT conference reinforced the image of Finland as a neutral country where a European security conference could be organised.⁵⁸

At the IPU, Virolainen began to promote the official initiative of the security conference to be held in Finland. In New Delhi, Virolainen was elected as Chairman of the Committee on Political Questions, International Security and Disarmament. In the Hague in 1970, Virolainen – as chairman – presented a report of the Committee which suggested that, instead of a security conference of the IPU, an intergovernmental conference could be organised, and the member parliaments of the IPU should openly support the organisation of this conference.⁵⁹ Virolainen worked hard at the IPU for a successful outcome to Finland's initiative to organise the conference. A parallel conference of the IPU could have thwarted Finland's efforts. The representative of the Soviet Union at the IPU, the Chairman of the Council of the Union of the Supreme Soviet, A.P. Shitikov was pleased with Virolainen. Shitikov stated in *Izvestia* on 12 October 1970 that the idea of a European security conference had gained wide support among the parliamentarians, and that Virolainen had correctly stated that a security conference was one of the most important goals in securing peace on the continent, and not only in Europe but across the entire globe.⁶⁰

However, Finland's initiative to host the security conference was at risk in 1971 at the IPU. The new Secretary General, Pio-Carlo Terenzio, informed Virolainen that the Preparatory Committee for the European Inter-Parliamentary Meeting had considered that it was opportune to organise an inter-parliamentary conference on European cooperation and security. Finland, however, did not have a representative in the Preparatory Committee, and Belgium had expressed its interest in organising the conference. Terenzio wrote to Virolainen that the Committee had requested to keep the information confidential, but he deemed it necessary to inform him. In fact, Terenzio suggested in his letter to Virolainen that Belgium or some other country could have taken the Conference on Security and Cooperation in Europe (CSCE) away from Finland.⁶¹

Virolainen did not remain passive. In March 1971, a Security Policy Working Group was established in the Finnish Parliament on the initiative of the Centre Party, chaired by Virolainen. The purpose of the Working Group was to support Finland's objective to organise the CSCE in Finland. The Security Policy Working Group estimated that the appropriate way to pursue this goal

was to invite European parliamentarians to a security conference in Finland, and the idea was supported by IPU resolutions in autumn 1970 and 1971. As a result, the Security Policy Working Group of the Finnish Parliament sent an inquiry to other parliaments in December 1971 as to whether they would be willing to participate in a Pan-European conference of parliamentarians in Helsinki. The inquiry was signed by Chairman of the Working Group Virolainen and Vice-Chairmen Kalevi Sorsa (Social Democrat) and Olavi Lähteenmäki (National Coalition Party). Sorsa was an influential and well-connected Social Democrat. He had previously worked at UNESCO in Paris. Virolainen and Sorsa undoubtedly acted in close cooperation, as Sorsa's name was an important factor in persuading European Social Democrats to join the conference – and Sorsa and Virolainen's friendship was later a well-known fact in Finland. The conference idea proved to be successful. Soon afterwards, Finland received an invitation to participate in the Preparatory Committee for a European Inter-Parliamentary Meeting. This meant that Finland's goal to organise the CSCE in Finland was back on track at the IPU.⁶²

Virolainen spoke for the Pan-European Security Conference of the Parliamentarians at the IPU meeting in Cameroon in spring 1972. The Inter-Parliamentary Council approved Finland's initiative, but reservations were expressed concerning the date.⁶³ At the IPU conference in Rome in September 1972, the date of the Security Conference of the Parliamentarians was again postponed. Virolainen, Minister of Finance at the time, had to leave Rome early, as he had to hurry to Washington for a meeting of the International Monetary Fund.⁶⁴ In Washington, he received a telegram in which a member of the Finnish IPU delegation, Ralf Friberg, disclosed that Secretary General Terenzio was slightly worried about the outcome of the conference, clearly referring to the fate of the Security Conference of the Parliamentarians. Friberg even asked if Virolainen could return to Rome as 'the Soviet Union had specifically asked us for a politically influential representative'.⁶⁵

However, the postponement of the Pan-European Security Conference of the Parliamentarians turned out to be short-lived, as the CSCE of the IPU was organised in Helsinki in 1973.⁶⁶ Virolainen succeeded, and he apparently acted as a mediator between representatives A.P. Shitikov of the Soviet Union and E.J. Derwinski of the United States. They were both members of the Preparatory Committee for the European Inter-Parliamentary Meeting to which Finland was not initially invited. Virolainen became friends with both men

and remained in touch with them.⁶⁷ Derwinski wrote to Virolainen in October 1975: 'I look forward to our continued association in the IPU.'⁶⁸

Shitikov, for his part, supported Virolainen in 1976 for the presidency of the Inter-Parliamentary Council. Virolainen was not elected, however. Shitikov said afterwards to Virolainen that the Soviets had decided to support Virolainen, and he had spoken of his candidacy to Brezhnev, but Virolainen had adversaries in Finland. Virolainen replied that he had spoken only to President Kekkonen, who had responded positively. According to Virolainen, Shitikov seemed suspicious and asserted that the Soviets had not changed their mind on him.⁶⁹ It is possible, however, that President Kekkonen did not back Virolainen, preferring instead to keep Finland's foreign policy tightly in his own hands. But it is also possible that the two-fold implications of the Soviet Union's détente policies were what lay behind Shitikov's words. Virolainen was, indeed, a useful person for the Soviet Union at the IPU, as the successful Helsinki meeting in 1973 proved. Without Virolainen's determined action, a NATO member like Belgium, or some other non-neutral country, could have deprived Finland of the interparliamentary CSCE and thus the intergovernmental CSCE could also have been lost – in which case the Soviet Union could have lost its stake in the CSCE.

The Soviet Union needed the CSCE in order to secure its sphere of influence; the existing borders needed to be recognized in Europe.⁷⁰ The interparliamentary CSCE in Helsinki created a good foundation for the intergovernmental CSCE, which took place in 1975 in Helsinki. Both Germanies were already present in Helsinki in 1973, as Virolainen, the host of the conference, especially emphasised. The Soviet Union was without a doubt satisfied with Virolainen, but from the point of view of the Soviet leadership, his aspirations went too far and, therefore, Virolainen's presidency of the IPU could have been a problem. Virolainen's main objective was to defend the susceptible neutrality of Finland; in the same vein, however, he also gave hope and support to the people's democracies for the prospects of peaceful change. Virolainen suggested already at the CSCE of the IPU in 1973 that an interparliamentary follow-up forum should be set up to monitor the results of the intergovernmental CSCE, even though the intergovernmental conference had not even been organised yet. Virolainen also stated that participants had been able to sign an agreement based on a compromise, and he urged all parliamentarians to support it and put it into practice, by all possible means. According to

Virolainen, parliamentarians had a good reason to be satisfied; they had facilitated a détente in Europe.⁷¹

Virolainen strived for a détente as he apparently thought it would eventually enable a peaceful change in Europe. Therefore, he urged all parliamentarians to monitor the next steps. Virolainen understood that the CSCE would enhance the neutrality of Finland, but he must also have realised that the CSCE could also open a door to a freer world for the people's democracies.⁷² He seems to have even made a cautious reference to these prospects in his speech to the Bulgarian Agrarian Party in 1971, in which he pleaded for strong support for the initiative of the CSCE. Virolainen said: 'In a united Europe, peace and security will prevail in all fields, leading to cooperation among all its nations, and this will actively lead us in future towards greater freedom and equality among all nations of the world.'⁷³ In addition, Virolainen had also insisted at the IPU conference in Paris that the role of parliaments should be reinforced in decision-making.⁷⁴ In Bulgaria, he said ambiguously: 'Our voice is so strong that it must be heard, and it must be listened to.'⁷⁵

Initially, the Soviet Union had accepted the idea of Finnish neutrality, apparently expecting that it would be an enticing model for other Nordic countries, especially NATO members Norway and Denmark. Instead, the Eastern European socialist states became interested in the Finnish model of neutrality. Virolainen, for his part, spoke quite openly about Finland's neutrality, even after the Prague Spring. Virolainen stated in his speech at the reception of the Finnish-Bulgarian Society in Helsinki on 8 September 1969 that Bulgaria had actively cultivated a politics of peace and, in line with peaceful coexistence, tried to develop neutral relationships with all its neighbouring countries. He also added: 'Likewise, leaders of Bulgaria have, for example, always shown strong interest in the neutrality politics of Finland, and the foreign policy line of Paasikivi-Kekkonen is well known even among Bulgarian people, as a symbol of good neighbourly policies.'⁷⁶ The Soviets were hardly delighted about such speeches. The words Virolainen recited at the anniversary of the liberation of Bulgaria in 1974 were also dubious from the point of view of the Soviet Union: 'Liberation from the occupation thirty years ago was a powerful expression of the love of freedom of the Bulgarian people, their will to determine their destiny by themselves.' He noted on the same occasion that socialism and the Soviet Union were praised, but there was no real enthusiasm.⁷⁷

Soviet Leaders' Continuous Fears of a Virolainen Presidency

Virolainen was a potential successor to President Kekkonen, but for the Soviet leaders he was clearly the wrong person. Why? Virolainen's presidency would have sent a wrong signal to the people's democracies, as Virolainen advocated for a genuine peaceful coexistence and détente – which could have opened a path towards change in Eastern Europe. Therefore, the Soviet Union had to clarify Virolainen's real position in Finland, although he was a useful partner at the IPU. The leading KGB officer in Finland, Vladimir Stepanov, visited President Kekkonen in December 1969 and expressed once again his concern over Virolainen. According to Stepanov, the Soviet Union would never trust him. He added, distinctly, that Virolainen could never become President of Finland.⁷⁸

When the CSCE report was discussed in November 1975, Virolainen said in Parliament that 'especially for small countries like Finland it is essential that besides the fourth article of territorial integrity, also the sixth article of non-intervention in internal affairs is among the generally accepted rules.'⁷⁹ According to Virolainen, it was also significant that all participant countries have the right to be neutral, and the role of governments was to supervise 'the execution of the accords by all available means.'⁸⁰ He highlighted the importance of spreading information efficiently, and his intention was to advocate a follow-up of the CSCE at the IPU.⁸¹ Vladimir Stepanov, for his part, complained to President Kekkonen that in the CSCE report given to the Parliament there had been too much emphasis on neutrality. Besides, already in the summer, Stepanov had once again stated that they suspected Virolainen's political motives.⁸²

Stepanov was clearly irritated that Virolainen emphasised the final act of the CSCE (Helsinki Accords) and its implementation. In February 1976, a CSCE meeting of the agrarian parties was organised in Helsinki. Virolainen hosted the conference, and it was the first large-scale follow-up meeting, in which 23 participant states expressed their support for the Helsinki Accords.⁸³ Virolainen relentlessly pursued the principles of the Helsinki Accords, which the Soviet Union had ratified. Nonetheless, the Soviet embassy did not approve of his actions. Stepanov communicated to President Kekkonen that they would be prepared to express their doubts about Virolainen prior to the election of the Chairman of the Centre Party. According to Stepanov, Virolainen should not win the seat, because it would mean that he would also

win a majority in the presidential election, which would lead to mistrust and discord between the Soviet Union and Finland. If Virolainen were to become president in 1978, Stepanov would leave his post immediately.⁸⁴ These are extremely harsh words, which do not make sense in light of the political situation in Finland but can be explained by the Soviet Union's difficulties with the people's democracies.

In fact, President Kekkonen observed that there were signs of liberalisation efforts in Poland and Hungary, and it had been said that the United States might support these endeavours toward greater autonomy in Eastern Europe.⁸⁵ Furthermore, even though the CSCE had strengthened the neutrality of Finland, Kekkonen still needed to defend it. In 1978, he even rejected Soviet Defence Minister Dmitri Ustinov's proposal of combined military exercises.⁸⁶ The delicate political situation continued and affected the presidential elections of 1982. Kekkonen became seriously ill in 1981, and he had to resign. Virolainen then registered as the presidential candidate for the Centre Party.

Presidential Elections of 1982

Viktor Vladimirov, the premier KGB officer in Finland, made a telephone call to Virolainen on 8 October 1981. He wanted to meet him, and congratulated him on receiving the Gold Mercury International Award, granted for his contributions to peace and international cooperation.⁸⁷ Only Ahti Karjalainen, Virolainen's rival in the election for presidential candidate of the Centre Party, had previously received the award in Finland, just the year before. Karjalainen was a leading figure of the K-line, which was a Centre Party faction inclined to follow the Soviets' 'friendly advice', as contemporaries called it. The award seemed to be a way of putting Virolainen on equal footing with Karjalainen as a presidential candidate in the eyes of the people's democracies. Already in January 1977, Virolainen had written in his notes that the editor-in-chief of the Centre Party's main newspaper (*Suomenmaa*), Seppo Sarlund, had been told that the Bulgarians had contacted the Communist Party of the Soviet Union and demanded 'even-handedness and balance' concerning the Centre Party of Finland.⁸⁸ The award was granted to Virolainen by a Bulgarian jury, whereas Karjalainen had received his award from a Soviet jury. In fact, Vladimirov tried to promote Karjalainen as the presidential candidate for the Centre Party, although he insisted to Virolainen that the Soviets would not interfere.⁸⁹

The election of Karjalainen would have signalled to the people's democracies that the hegemony of the Soviet Union would continue as before, whereas Virolainen's candidacy would have been a sign of change and loosening of the Soviet Union's grip. Some supporters of Karjalainen even said it aloud: 'In Poland, a desire has been expressed to attain a similar position as Finland. If an opportunity is now offered to show the 'real position' of Finland, the temptation to do the same would be very strong.'⁹⁰ However, the supporters of the Centre Party chose Virolainen as their candidate for president, but the people of Finland elected Mauno Koivisto (Social Democrat) as Kekkonen's successor. In the eyes of the Finnish people, Koivisto symbolised change in comparison to President Kekkonen, who had carefully cultivated a special relationship with Soviet leadership. Koivisto said publicly in 1981, when asked about his relationship with the Soviets, that 'there is not much to boast about it.'⁹¹ Nevertheless, Koivisto seemed to understand the Soviets' distress very well. He stated, concerning the involvement of Finland in international matters: 'Our starting point is that we do not try to push our views where our views are not needed, or where they could cause more confusion. But whenever an issue concerns our vital interests, we have the full right to state our opinion.' Koivisto also further advanced these views during his presidential campaign, as he later wrote in his memoirs.⁹² Unlike Kekkonen, he arranged his relations with the Soviets discreetly, behind closed doors.⁹³

As for Virolainen, he swore to continue the foreign policy line of Paasikivi-Kekkonen in his presidential campaign, but he had obviously emphasised the CSCE too much with regard to the Soviet Union's leadership over the people's democracies.⁹⁴ However, cooperation between Virolainen, Shitikov and Derwinski at the IPU continued even after the Helsinki Accords of 1975. They were all members of the Working Group on European Cooperation and Security, chaired by Virolainen since February 1977.⁹⁵ It is clearly an indication that the Soviet Union appreciated Virolainen's efforts at the IPU. He was credible enough to give the people's democracies hope for change, which probably slowed down some more radical demands for reforms, but his election as President of Finland would have been a step too far.

Interestingly, Virolainen's efforts for a détente pleased the Americans too. It is worth mentioning that Derwinski informed Virolainen in November 1982 that he had been appointed by the President to the position of Counsellor of the Department of State. Derwinski served as a special assistant to Secretary of State Georg Schultz. Derwinski wrote to Virolainen: "I look forward to re-

newing our friendship. I hope that we can continue to remain in contact, and that through our friendship, we will be able to work together for the mutual interests of our two countries.⁹⁶ Georg Schultz, for his part, was a trusted man of Ronald Reagan and George H.W. Bush. Schultz used Finland as a stop-over place on his trips to Moscow and met with President Koivisto several times during the end of the 1980s, when the relationship between the Soviet Union and the United States began to improve, and it is likely that Virolainen took on the role of middleman here. Derwinski wrote to Virolainen on 5 October 1987:

Bilateral relations between our two countries are of special interest to me, and I am looking forward to discussing both international and bilateral matters with you at future IPU conferences or on one of my trips to Helsinki. You are one of the real 'pros' of IPU conferences. I always appreciate the opportunity to work with you.⁹⁷

The role of Virolainen at the IPU, and his success there with the Soviets, could also be an indication of an early manifestation of the reformists that surfaced during the era of Mikhail Gorbachev. As early as 1982, Virolainen was elected President of the Inter-Parliamentary Council, with the support of the Soviet Union. At this point even the KGB officer Viktor Vladimirov supported Virolainen, as he told him on 23 April 1982.⁹⁸ Even though reformist tendencies emerged properly only a few years later, Virolainen, for his part, supported them early on. Indeed, he had supported reformist tendencies throughout the CSCE process, and, in the end, little by little, reformists seemed to gain the upper hand in the Soviet Union – and Virolainen became *persona grata* even for the KGB officer Vladimirov.

Conclusion

Virolainen never elucidated his behind-the-scenes operations at the IPU. After the collapse of the Soviet Union and once his own political career had ended, he could have disclosed why the Soviet Union disliked him in domestic politics, although not at the IPU. It would have been easy for him to show that the Soviets had treated him incoherently; shunned him in domestic politics and supported him in another context – as an examination of his vast archive makes clear. He chose not to reveal the Soviets' duplicitous policy towards him although he was critical of their pressure towards Finland in his

memoirs, and therefore the myth of the Night Frost Crisis and its effects on his poor relations to the Soviets prevailed in Finland. One can find various reasons for his silence. Firstly, the Soviets' pressure towards Finnish politicians during the Cold War era, their 'friendly advice' as the Soviets spun it, was a widely known fact in Finland. A detailed account of the Soviets' duplicity in the transnational context would, after the collapse of the Soviet Union, have been seen as an act of 'beating the beaten'.

In spite of past experiences, Finnish politicians tried seeking ways to help the ailing Soviet Union and later Russia. Finns sought to provide material and food aid, especially in the vicinity of the Finnish border.⁹⁹ It was in the Finnish interest that Russia would become a market-oriented liberal democracy – as Finns at that time believed to be likely. Rumination over past wrongs would hardly have encouraged such a development. Besides, detailed accounts could have compromised other countries' politicians or at least been a violation of trust, for instance, in the case of Virolainen towards Derwinski and Pio-Carlo Terenzio. In addition, Virolainen may have had even more personal reasons. He was born in Karelia, which the Soviet Union had taken from Finland during World War II. Virolainen had hoped that the Soviets' successor state would correct past wrongs and restore Karelia back to Finland. Therefore, there was no point in irritating the Russians.

Furthermore, if Virolainen had indicated his personal efforts to make sure the CSCE was organised in Finland, he would have seemed like a politician who tried to exaggerate his own role. Virolainen was an experienced politician, and he knew that it would have been easily interpreted as just an operation to undermine President Kekkonen's role in the CSCE. President Kekkonen was a highly controversial figure after the Cold War; indeed, both his opponents and supporters were ardent. Virolainen would not have been a credible advocate of his own cause. Nonetheless, a biographical study of Virolainen's long political career demonstrates that the multileveled, multipolar, and microlevel dimensions were an essential feature of Cold War interactions – leaders like Kekkonen needed such persons as Virolainen on multiple levels. Therefore, one cannot proclaim Virolainen as an outstanding person who saved the CSCE process for Finland. Instead, he and his actions were one tiny piece in a complicated Cold War puzzle. They were, however, necessary to make the whole puzzle work. In other words, it was not just leaders and 'high politics', which ensured outcomes, such as the CSCE.

The Soviet Union could not force its ideas onto parliamentary democracies and, therefore, it had to carefully balance its treatment of political players, of which Virolainen's treatment is a prime example. Regarding Finland, the Soviet Union had to take into consideration not only its bilateral relations, but also the people's democracies and the wider European balance. Although, in reference to Finland's position, the 'Northern Balance' theory has traditionally been more predominant than multifaceted considerations of the European balance.¹⁰⁰ However, the trade-off between the people's democracies' desire for greater freedom and the neutrality of Finland was at least an equally important balancing factor since the end of the 1960s. The Eastern European developments threatened the neutrality of Finland after the Prague Spring, whereby the CSCE process became an essential tool for Finland to defend its neutral status; although, for the Soviets it was a way to stabilise their sphere of influence. The difficulties the Soviets experienced with the people's democracies explain their incongruous attitude towards Virolainen, and why the neutrality of Finland became a problem.

The biographical approach of this study underlines, as Autio-Sarasmo and Miklóssy (2010) have pointed out, that cooperation and multilevel interactions between various persons, institutions, and states were an essential element of the Cold War.¹⁰¹ Indeed, this study has shown how complexly multifaceted – and even ambiguous – motives and ambitions were behind the mutually beneficial cooperation. Moreover, it shows how transnational and national arenas offered different scopes of collaboration and contest. Virolainen could pursue his own agenda at the IPU by skilfully promoting both the national policy interests of Finland and the interests of the Soviet Union – the latter by taking literally the Soviet Union's peace and security propaganda, which indeed was a challenge to the Janus-faced foreign policy of the Soviet Union.

Johannes Virolainen was a dedicated third-way politician and patriot, who was eager to promote the neutrality of Finland through the CSCE process. At the same time, however, he was able to subtly encourage Eastern European people's democracies towards a freer future. The Soviets obviously noticed Virolainen's aims, which is why they disliked him in domestic politics, but, on the other hand, he was needed by them in the transnational political arena. Virolainen gave credibility to the people's democracies and the United States that supporting the CSCE process would not only be a gain for the Soviets. Therefore, the Soviet Union needed him at the IPU, but the price of this was that Virolainen not only advanced a CSCE that the Soviets desired, but also

advanced the status of Finland as a neutral country and promoted a genuine détente and democratisation of whole Europe, including the people's democracies. Virolainen was significant enough to undermine the Soviets' peace of mind to the extent that they tried well in advance to make sure he would never become President of Finland. Had he been president, it would have been seen as a sign of change, a token of the Soviets' loosening grip on the people's democracies.

---

*PhD **Kati Katajisto** works as a postdoctoral researcher at the University of Helsinki. Her research has dealt with 19th and 20th century political history, political elites, municipal politics, biographies, and political party history.*

Endnotes

- 1 Autio-Sarasmo & Miklóssy 2010, 2–3; Immerman & Goedde 2013, 2–5. In addition, Eloranta et al. 2019 have argued that smaller/weaker states have had a crucial role in the history of trade and conflicts. On microlevel interactions, Koivunen 2022 has demonstrated that the instances of the World Festival of Youth and Students were not only rallies controlled by the Kremlin but also transnational platforms in which people found various ways to overcome Cold War constraints, barriers, and restrictions.
- 2 Autio-Sarasmo & Miklóssy 2010, 1–2.
- 3 Katajisto 2017; Zarjevski 1989.
- 4 Katajisto 2017, 359–360.
- 5 Compare with Caine 2010; Lahtinen 2014; Brander 2019. One of the main findings of Brander's dissertation was that the empirical study of Procopé's activities reveals much about the restrictions of Finnish involvement during the early political integration of Western Europe.
- 6 Jensen-Eriksen 2019, 223. Jensen-Eriksen has studied Cold War trade relations and emphasised that it is important to look at low-level interactions instead of high politics and public statements.
- 7 Olesen 2004, 8.
- 8 Olesen 2004, 7–9.
- 9 Lidegaard 1997; Villaume 2004, 22.
- 10 Caine 2019, 119–120. In the case of Virolainen, the consistency of his ideas, values and political behaviour can be put into perspective regarding the Soviets' attitudes towards him in different political circumstances. Especially illogical/incoherent situations are illustrative in his case and reveal the dynamics of transnational politics and the Soviets' foreign policy aims.
- 11 Overviews of previous studies, for example Maier 1991, 4–11; Hanhimäki 1996, 15.
- 12 Compare with Aunesluoma, Petersson & Silva 2007, 185–188.
- 13 Katajisto 2017, 596–597.
- 14 Radio speech of J.K. Paasikivi, 9 April 1948, published in Suomen Sosialidemokraatti, 10 April 1948, N:o 96; Rainio-Niemi 2008, 273–275.
- 15 Notes of Johannes Virolainen 16 and 17 November 1954, The Archives of Johannes Virolainen, box 106, The National Archives of Finland, hereafter NAF; Virolainen 1984, 176–177.
- 16 Compare with Petersson 2012, 223–224.
- 17 Decree of the FCMA Treaty, 17/1948, 1 article. Accessed 9 December 2018. <https://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/1948/19480017>. The FCMA Treaty uses the plain term Germany.
- 18 Aunesluoma, Petersson & Silva 2007, 186, 188.
- 19 The Paris Peace Treaty, 20/1947, article 4. Accessed 9 December 2018. <https://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/1947/19470020>.
- 20 Diary of Johannes Virolainen, 16 December 1955, The Archives of Johannes Virolainen, box 93, NAF, Helsinki.
- 21 Kallenautio 2007, 28. Compare with Rainio-Niemi 2014, 35.

- 22 Hentilä 2004, 241–242.
- 23 Notes of Johannes Virolainen, 7 June 1957, The Archives of Johannes Virolainen, box 106, NAF, Helsinki; Virolainen 1986, 77–90.
- 24 Virolainen 1986, 80–81.
- 25 Parties and the number of ministers in the government, 29 August 1958–13 January 1959: Social Democratic Party 5, Agrarian Union (later the Centre Party) 5, National Coalition Party 3, Swedish People's Party 1, and People's Party of Finland 1.
- 26 Katajisto 2017, 282–284; Rentola 1997, 488–489; Zubok 2007, 119–122, 150.
- 27 Karvonen 2014, 7, 16. Karvonen also offers a good overview of the Finnish political culture and political system.
- 28 Johannes Virolainen's article, published in Suomen Kuvalehti, 9.10.1992, N:o 41. See also, Johannes Virolainen's letter to Urho Kekkonen, 18 August 1958, and 10 November 1958, The Archives of President Urho Kekkonen.
- 29 Johannes Virolainen's letters to Urho Kekkonen, 18 August 1958, and 10 November 1958, The Archives of President Urho Kekkonen; Virolainen 1982, 230–238.
- 30 Suomi 1992, 208–214.
- 31 Virolainen 1960, 8–12.
- 32 Rainio-Niemi 2014, 90.
- 33 Suomi 1992, 208–214; Katajisto 2017, 270–271.
- 34 Diary of Urho Kekkonen, 8 May 1968, The Diaries of Urho Kekkonen 1963–1968. Virolainen had been the Speaker of the Parliament (1966–1968) after serving as Prime Minister, and at the time of Stepanov's comment, he was again a member of the cabinet, Minister of Education.
- 35 Diary of Urho Kekkonen, 8 May 1968, The Diaries of Urho Kekkonen 1963–1968.
- 36 Zubok 2007, 123–134 (citation p. 134).
- 37 Johannes Virolainen's draft letter to President Urho Kekkonen, 8 October 1957, The Archive of Johannes Virolainen, box 117, NAF, Helsinki.
- 38 Notes of Johannes Virolainen, 14–15 October 1957, The Archive of Johannes Virolainen, box 106, NAF, Helsinki.
- 39 Zubok 2007, 150, 191–193 (citation p. 191).
- 40 Diary of Urho Kekkonen, 27 January 1968, The Diaries of Urho Kekkonen 1963–1968.
- 41 'Lyhyt selostus pääministeri Kádárin ja Aimo Aaltosen keskustelusta Budapestissä kesäkuun puolivälissä 1964' ['Short report of the discussions between Prime Minister Kádár and Aimo Aaltonen in Budapest in mid-June 1964'], Secret, 2 August 1964, The Archive of Johannes Virolainen, box 119, NAF, Helsinki.
- 42 Jakobson 1938, 235–238 (citation p. 238).
- 43 Diary of Urho Kekkonen, 21–22 October 1970, The Diaries of Urho Kekkonen 1969–1974.
- 44 Diary of Urho Kekkonen, 11–13 July 1970, The Diaries of Urho Kekkonen 1969–1974.
- 45 For a thorough summary of the Soviet calls for a European Security Conference, see Fischer 2009, 83–100.
- 46 Reimaa 2008, 25.
- 47 'Eräitä havaintoja Teheranin matkalta' ['Some observations from the Tehran journey'], The Archive of Johannes Virolainen, box 179, NAF, Helsinki
- 48 'Lyhyt selostus Parlamenttien välisen Liiton 56. konferenssista Limassa syyskuussa 1968' ['Short report of the Inter-Parliamentary Union conference in Lima

- in September 1968'], The Archive of Johannes Virolainen, box 180, NAF, Helsinki; The speech of Johannes Virolainen in Lima on 13 September 1969, The Archive of Johannes Virolainen, box 180, NAF, Helsinki.
- 49 Inter-Parliamentary Bulletin no. 3, 1968, The Archive of Johannes Virolainen, box 179, NAF, Helsinki.
- 50 IPU Convocation 101st session of the Inter-Parliamentary Council, 11 July 1967, The Archive of Johannes Virolainen, box 179, NAF, Helsinki; Notes of Johannes Virolainen, 5 October 1966, The Archive of Johannes Virolainen, box 179, NAF, Helsinki; The Candidacy letter of Johannes Virolainen to the Executive Committee of the IPU, 14 July 1967, The Archive of Johannes Virolainen, box 179, NAF, Helsinki.
- 51 The speech of Johannes Virolainen in Lima, 13 September 1968 [in both Finnish and English], The Archive of Johannes Virolainen, box 180, NAF, Helsinki.
- 52 Max Jakobson's letter to Ahti Karjalainen, 5 March 1968, The Archive of Johannes Virolainen, box 180, NAF, Helsinki.
- 53 Ibid.
- 54 Reimaa 2008, 26–27.
- 55 Inter-Parliamentary Bulletin no. 1, 1968, The Archive of Johannes Virolainen, box 180, NAF, Helsinki.
- 56 'Tiedonanto keskusta- ja talonpoikaipuolueiden neuvottelukokouksesta 17.6.1968 Dipolissa' ['Notice of the Centre and Agrarian Parties negotiation meeting 17 June 1968 in Dipoli'], The Archive of Johannes Virolainen, box 191, NAF, Helsinki; Ete- lä-Suomen Sanomat, 18 June 1968, N:o 163.
- 57 The draft of the speech of Johannes Virolainen in New Delhi, The Archive of Johannes Virolainen, box 181, NAF, Helsinki; The speech of Johannes Virolainen in New Delhi in 1969, The Archive of Johannes Virolainen, box 40, NAF, Helsinki.
- 58 Diary of Urho Kekkonen, 24 October 1969, The Diaries of Urho Kekkonen 1969–1974. It can also be added that Max Jakobson had prepared proposals for both the security conference and the SALT talks. Nevakivi 1999, 312.
- 59 Seppinen 2007, 373.
- 60 The chairman of the Council of the Union of the Supreme Soviet of the USSR A.P. Shitikov's interview in Izvestija, 12 October 1970, The Archive of Johannes Virolainen, box 201, NAF, Helsinki.
- 61 Pio-Carlo Terenzio's letter to Johannes Virolainen, 6 January 1971, with attachments to the letter, The Archive of Johannes Virolainen, box 183, NAF, Helsinki.
- 62 P.M. Euroopan parlamentaarikkojen turvakokous, 9 November 1971 [Memorandum on the security conference of parliamentarians, 9 November 1971], The Archive of Johannes Virolainen, box 182, NAF, Helsinki; Inquiry letter of the Security Policy Working Group of the Finnish Parliament to European Parliaments 21 December 1971, The Archive of Johannes Virolainen, box 183, NAF, Helsinki; Preparatory committee for a European parliamentary meeting, 2nd session, 29–30 January 1972, The Archive of Johannes Virolainen, box 183, NAF, Helsinki.
- 63 Muistio IPU:n Kamerunin kokouksesta, 17 April 1972 [Memorandum of the IPU conference in Cameroon, 17 April 1972], The Archive of Johannes Virolainen, box 183, NAF, Helsinki.

- 64 Muistio IPU:n Rooman konferenssista, 2 October 1972 [Memorandum of the IPU conference in Rome, 2 October 1972], The Archive of Johannes Virolainen, box 183, NAF, Helsinki.
- 65 Ralf Friberg to Johannes Virolainen, Western Union Telegram, 26 September 26, 1972, The Archive of Johannes Virolainen, box 127, NAF, Helsinki.
- 66 Interparliamentary Conference on European Cooperation and Security, conference handbook, Helsinki, 26–31 January 1973, The Archive of Johannes Virolainen, box 184, NAF, Helsinki.
- 67 Edward J. Derwinski's letter to Virolainen, 16 November 1982, The Archive of Johannes Virolainen, box 188, NAF, Helsinki.
- 68 Edward J. Derwinski's letter to Virolainen, 30 October 1975, The Archive of Johannes Virolainen, box 185, NAF, Helsinki.
- 69 Notes of Johannes Virolainen, 2 June and 24 September 1976, The Archive of Johannes Virolainen, box 109, NAF, Helsinki.
- 70 Reimaa 2008, 30.
- 71 The speech of Johannes Virolainen, 26 January 1973, The Archive of Johannes Virolainen, box 184, NAF, Helsinki; The speech of Johannes Virolainen, 31 January 1973, The Archive of Johannes Virolainen, box 184, NAF, Helsinki; Suomenmaa, 26 January 1973, The Archive of Johannes Virolainen, box 184, NAF, Helsinki.
- 72 The speech of Johannes Virolainen, 31 January 1973, The Archive of Johannes Virolainen, box 184, NAF, Helsinki.
- 73 The speech of Johannes Virolainen in Bulgaria in 1971, The Archive of Johannes Virolainen, box 191, NAF, Helsinki.
- 74 Suomenmaa, 3 September 1971, The Archive of Johannes Virolainen, box 230, NAF, Helsinki; The speech of Johannes Virolainen, 2 September 1971 in Paris, The Archive of Johannes Virolainen, box 182, NAF, Helsinki.
- 75 The speech of Johannes Virolainen in Bulgaria in 1971, The Archive of Johannes Virolainen, box 191, NAF, Helsinki.
- 76 The speech of Johannes Virolainen, 8 September 1969, The Archive of Johannes Virolainen, box 256, NAF, Helsinki.
- 77 The speech of Johannes Virolainen, 8 September 1974 and the notes of Johannes Virolainen concerning the anniversary of Bulgarian liberation, The Archive of Johannes Virolainen, box 191, NAF, Helsinki.
- 78 Diary of Urho Kekkonen, 23 December 1969, The Diaries of Urho Kekkonen 1969–1974.
- 79 Plenary speech of Johannes Virolainen, 28 November 1975, digitised parliamentary documents Valtioapäivät 1975/1, 695.
- 80 Ibid.
- 81 Plenary speech of Johannes Virolainen, 28 November 1975, digitised parliamentary documents Valtioapäivät 1975/1, 695–696.
- 82 Diary of Urho Kekkonen, 14 July and 9 December 1975, The Diaries of Urho Kekkonen 1975–1981.
- 83 Several newspaper articles concerning the conference of 1976, The Archive of Johannes Virolainen, box 163, NAF, Helsinki.
- 84 Diary of Urho Kekkonen, 6 January Mars 17, and 8 April 1976, The Diaries of Urho Kekkonen 1975–1981.

- 85 Diary of Urho Kekkonen, 17 April 1976, *The Diaries of Urho Kekkonen 1975–1981*. See also the Diary of Urho Kekkonen, 15 June 1979, *The Diaries of Urho Kekkonen 1975–1981: About the article published in The New York Times in which Finland is being suggested as a model for Eastern European states*.
- 86 Nevakivi 1999, 313.
- 87 Johannes Virolainen's calendar, 29 September and 8 October 1981, *The Archive of Johannes Virolainen*, box 96, NAF, Helsinki. The Gold Mercury International Award was founded by an association of Italian journalists in 1961, but the award was granted by a Soviet jury in 1980 and a Bulgarian jury in 1981.
- 88 Notes of Johannes Virolainen, 13 January 1977, *The Archive of Johannes Virolainen*, box 110, NAF, Helsinki.
- 89 Notes of Johannes Virolainen, 13 October 1981, *The Archive of Johannes Virolainen*, box 111, NAF, Helsinki.
- 90 Blåfield & Vuoristo 1982, 182.
- 91 Koivisto 1995, 15.
- 92 Koivisto 1994, 28–29.
- 93 Ovaska 2017, 234–238. According to Ovaska, Koivisto actually was the Soviets' favourite candidate because Ahti Karjalainen was too Soviet-minded in the eyes of the international community, which would have created complications for the Soviet Union.
- 94 *Etelä-Suomen Sanomat*, 16 January 1982, N:o 14. Compare with Ovaska 2017, 236–237.
- 95 Working Group on European Cooperation and Security, 7–8 February 1977, *The Archive of Johannes Virolainen*, box 186, NAF, Helsinki.
- 96 Edward J. Derwinski's letter to Virolainen, 16 November 1982, *The Archive of Johannes Virolainen*, box 188, NAF, Helsinki.
- 97 Edward J. Derwinski's letter to Virolainen, 5 October 1987, *The Archive of Johannes Virolainen*, box 21, NAF, Helsinki.
- 98 Johannes Virolainen's calendar, 23 April 1982, *The Archive of Johannes Virolainen*, box 97, NAF, Helsinki.
- 99 *The yearbook of the Centre Party* 1990, 37–38.
- 100 Hentilä 2004, 239–240; Hanhimäki 1996, 168.
- 101 Autio-Sarasmo & Miklóssy 2010, 1–2.

Sources

Archival sources

Kansallisarkisto [The National Archives of Finland, NAF], Finland, Helsinki

The Archive of Johannes Virolainen

Urho Kekkosen arkisto [The Archives of President Urho Kekkonen], Finland, Orimattila

Johannes Virolainen's letters to Urho Kekkonen

Printed sources

Kekkonen, Urho. Urho Kekkosen päiväkirjat: 2, 1963–1968. [The Diaries of Urho Kekkonen: 2, 1963–1968], edited by Juhani Suomi. Helsinki: Otava, 2002.

Kekkonen, Urho. Urho Kekkosen päiväkirjat: 3, 1969–1973. [The Diaries of Urho Kekkonen: 3, 1969–1974], edited by Juhani Suomi. Helsinki: Otava, 2003.

Kekkonen, Urho. Urho Kekkosen päiväkirjat: 4, 1975–1981. [The Diaries of Urho Kekkonen: 4, 1975–1981], edited by Juhani Suomi. Helsinki: Otava, 2004.

Newspapers and journals

Etelä-Suomen Sanomat

Suomenmaa

Suomen Kuvalehti

Suomen Sosialidemokraatti

Digital sources

Parliamentary documents, <https://avoindata.eduskunta.fi/#/fi/digitoidut>, plenary speeches 1975/1

Finlex, legislative and judicial online database owned by Finland's Ministry of Justice, <https://www.finlex.fi/en/>

Decree of the FCMA treaty

Paris Peace Treaty

Bibliography

Aunesluoma, Juhana, Magnus Petersson, and Charles Silva. "Deterrence or Reassurance? Nordic Responses to the First Détente, 1953–1956." *Scandinavian Journal of History* 32, no. 2 (2007): 183–208. DOI:10.1080/03468750701314816.

Autio-Sarasmo, Sari, and Katalin Miklóssy. "Introduction: The Cold War from a New Perspective." In *Reassessing Cold War Europe*, edited by Sari Autio-Sarasmo and Katalin Miklóssy, 1–15. London/New York: Routledge, 2010.

Blåfield, Antti, and Pekka Vuoristo. *Kun valta vaihtui. Mitä todella tapahtui presidentinvaaleissa 1982*. Helsinki: Kirjayhtymä, 1982.

- Brander, Richard. *Finland och den tidiga västintegrationen. Hjalmar J. Procopé och Europarörelse 1948–1954*. PhD dissertation, University of Helsinki, 2019.
- Brown, Archie. *The Gorbachev Factor*. Oxford: Oxford University Press, 1996.
- Brundtland, Arne O. "Summary of Discussion." In *Small States in International Relations*, edited by August Schou and Arne Olav Brundtland. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1971.
- Caine, Barbara. *Biography and History*. New York: Palgrave Macmillan, 2010.
- Eloranta, Jari, Eric Golson, Peter Hedberg, and Maria Cristina Moreira, eds. *Small and Medium Powers in Global History: Trade, Conflict, and Neutrality from the 18th to the 20th Centuries*. Abingdon: Routledge, 2019.
- Fischer, Thomas. *Neutral Power in the CSCE: The N+N States and the Making of the Helsinki Accords 1975*. Wiener Schriften Zur Internationalen Politik. Baden-Baden: Nomos, 2009.
- Gaddis, John Lewis. *We Now Know: Rethinking Cold War History*. Oxford: Clarendon Press, 1997.
- Hanhimäki, Jussi M. *Rinnakkaiseloja patoamassa. Yhdysvallat ja Paasikiven linja 1948–1956*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 1996.
- Hanhimäki, Jussi M. *The Flawed Architect: Henry Kissinger and American Foreign Policy*. Oxford: Oxford University Press, 2004.
- Hentilä, Seppo. "Soviet Union, Finland and the 'Northern Balance', 1957–1963." In *Europe, Cold War and Coexistence 1953–1965*, edited by Wilfried Loth, 236–253. London: Frank Cass, 2004.
- Immerman, Richard H., and Petra Goedde. "Introduction." In *The Oxford Handbook of the Cold War*, edited by Richard H. Immerman and Petra Goedde. DOI:10.1093/oxfordhb/9780199236961.013.0001.
- Jakobson, Max. *38. kerros. Havaintoja ja muistiinpanoja vuosilta 1965–1971*. Helsinki: Otava, 1983.
- Jensen-Eriksen, Niklas. "No Room for Neutrality? The Uncommitted European Nations and the Economic Cold War in the 1950s." In *Small and Medium Powers in Global History: Trade, Conflicts, and Neutrality from the 18th to the 20th Centuries*, edited by Jari Eloranta, Eric Golson, Peter Hedberg, and Maria Cristina Moreira, 213–230. New York: Routledge, 2019.
- Jensen-Eriksen, Niklas. "CoCom and Neutrality: Western Export Control Policies, Finland and the Cold War, 1949–58." In *Reassessing Cold War Europe*, edited by Sari Autio-Sarasma and Katalin Miklóssy, 49–65. London/New York: Routledge, 2010.
- Kallenautio, Jorma. "Puolueettomuuspolitiikan linjalla kohti Euroopan Unionia." In *Kansainvälinen eduskunta. Suomen eduskunta 100 vuotta*, part 11, edited by Juhani Mylly, Ville Pernaa, Mari K. Niemi, and Laura Heino. Helsinki: Edita, 2007.
- Katajisto, Kati. *Verraton Virolainen. Johannes Virolainen 1914–2000*. Helsinki: Otava, 2017.
- Koivisto, Mauno. *Kaksi kautta. Muistikuvia ja merkintöjä 1982–1994*. Helsinki: Kirjayhtymä, 1994.
- Koivisto, Mauno. *Historian tekijät. Kaksi kautta II*. Helsinki: Kirjayhtymä, 1995.
- Koivunen, Pia. *Performing Peace and Friendship: The World Youth Festival and Soviet Cultural Diplomacy*. Berlin: De Gruyter Oldenbourg, 2022.

- Kähönen, Aappo. *The Soviet Union, Finland and the Cold War: The Finnish Card in the Soviet Foreign Policy, 1956-1959*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2006.
- Lahtinen, Anu. "Noudatin vanhempieni tahtoa". Omaelämäkerralliset kirjoitukset 1500- ja 1600-luvun Pohjolassa." In *Historiallinen elämä. Biografia ja historiantutkimus*, edited by Heini Hakosalo, Seija Jalagin, Marianne Junila, and Heidi Kurvinen, 290-313. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2014.
- Lidegaard, Bo. *I kongens navn. Henrik Kauffmann i dansk diplomati 1919-1958*. København: Samleren, 1997.
- Maier, Charles S. "After the Cold War: Introduction to the 1991 Edition." In *The Cold War in Europe: Era of a Divided Continent*, edited by Charles S. Maier. New York: Markus Wiener Publishing, 1991.
- Nevakivi, Jukka. "From the Continuation War to the Present, 1944-1999." In *From Grand Duchy to a Modern State*, edited by Osmo Jussila, Seppo Hentilä, and Jukka Nevakivi. London: Hurst, 1999.
- Olesen, Thorsten B. "The Cold War - and the Nordic Countries. Historiography at a Crossroads: Introduction". In *The Cold War - and the Nordic Countries, Historiography at a Crossroads*, edited by Thorsten B. Olesen. Odense: University Press of Southern Denmark, 2004.
- Ovaska, Juho. *Mauno Koiviston idänkortti. Sotamiehestä presidentiksi*. Helsinki: Otava, 2017.
- Petersson, Magnus. "Sweden and the Scandinavian Defence Dilemma." *Scandinavian Journal of History* 37, no. 2 (2012): 221-229. DOI:10.1080/03468755.2012.667311.
- Rainio-Niemi, Johanna. *Small State of Cultures of Consensus: State Traditions and Consensus-Seeking in the Neo-Corporatist and Neutrality Policies in Post-1945 Austria and Finland*. PhD dissertation, University of Helsinki, 2008.
- Rainio-Niemi, Johanna. *The Ideological Cold War: The Politics of Neutrality in Austria and Finland*. New York: Routledge, 2014.
- Reimaa, Markku. *Kekkosen katiska. Suomi Etykissä 1968-1989*. Helsinki: Edita, 2008.
- Rentola, Kimmo. *Niin kylmää että polttaa. Kommunistit, Kekkonen ja Kreml 1947-1958*. Helsinki, Otava, 1997.
- Romero, Federico. "Cold War Historiography at the Crossroads." *Cold War History* 14, no. 4 (2014): 685-703. DOI: 10.1080/14682745.2014.950249.
- Seppinen, Ilkka. "Eduskunnan ulkosuhteet." In *Kansainvälinen eduskunta. Suomen eduskunta 100 vuotta*, part 11, edited by Juhani Mylly, Ville Pernaa, Mari K. Niemi, and Laura Heino. Helsinki: Edita, 2007.
- Spohr, Kristina. *The Global Chancellor: Helmut Schmidt*. Oxford: Oxford University Press, 2016.
- Suomi, Juhani. *Kriisien aika. Urho Kekkonen 1956-1962*. Helsinki: Otava, 1992.
- Villaume, Poul. "Post-Cold War Historiography in Denmark." In *The Cold War - and the Nordic Countries, Historiography at a Crossroads*, edited by Thorsten B. Olesen. Odense: University Press of Southern Denmark, 2004.
- Virolainen, Johannes. *Maalaisliiton johtavat aatteet*. Kokemäki: Satakunnan maakunta, 1960.
- Virolainen, Johannes. *Yöpakkasista juhannuspommiin*. Helsinki: Otava, 1982.
- Virolainen, Johannes. *Muistiinpanoja ja myllykirjeitä*. Helsinki: Otava, 1984.
- Virolainen, Johannes. *Vallankäyttö Kekkonen kaudella*. Helsinki: Otava, 1986.

Waltz, Kenneth N. *Man, the State, and War: A Theoretical Analysis*. New York: Columbia University Press, 2001.

Zarjevski, Yefime. *The People Have the Floor: A History of the Inter-Parliamentary Union*. Worcester: Dartmouth, 1989.

Zubok, Vladislav M. *A Failed Empire: The Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 2007.

Alueellista ulkopoliittikkaa avautuvassa Euroopassa – Suomi ja 1990-luvun lähialueyhteistyö

Abstrakti

Artikkeli käsittelee Suomen ja Venäjän 1990-luvulla toteuttamaa alueellista yhteistyötä, joka on saanut vähän huomiota maamme lähihistorian tutkimuksessa. Aikakauden geopolittinen ja taloudellinen murros luo mielenkiintoisen kontekstin alueelliselle yhteistyölle. Suomi rakensi suhteitaan uuteen Venäjään, talouden luonne globalisoitui ja alueiden merkitys suhteessa kansallisiin valtioihin kasvoi. Syntyi jännitteitä ylikansallisten, kansallisten ja alueellisten toimijoiden välillä. Näitä jännitteitä on artikkelissa tarkasteltu niin kutsuttujen yhteiskunnallisten logiikoiden kautta, joista merkittävimpiä ovat perinteinen valtion logiikka, paikallisyhteisön logiikka ja markkinoiden logiikka. Artikkelin arvioi lähialueyhteistyön tavoitteita ja siitä käytyä julkista keskustelua näiden logiikoiden, Suomen 1990-luvun Eurooppa-politiikan ja Pohjoisen ulottuvuuden politiikan näkökulmista. Se myös tarkastelee lähialueyhteistyötä alueen (Pohjois-Karjala) ja valtion suhteen näkökulmasta. Lähteinä on käytetty eduskunnan pöytäkirjoja ja muuta materiaalia, sanomalehti Karjalaisen kirjoittelua sekä alueellisten organisaatioiden tuottamaa materiaalia.

Virallista, sopimukseen pohjautuvaa kahdenvälistä lähialueyhteistyötä tehtiin Suomen ja Venäjän välillä vuosina 1992–2012. Suomen ja itärajan taakkaisten lähialueiden välisellä yhteydenpidolla oli pitkät perinteet kaupankäynnin ja kulttuurivaihdon muodossa, mutta Neuvostoliiton hajoaminen teki siitä Suomen ulkopoliittikan keskeisen toimintamallin ja toi rajalääneille ja -maakunnille näkyvyyttä aktiivisina Venäjä-suhteiden rakentajina. Lähialueyhteistyön käsite vakiintui tuolloin yleiseen kielenkäyttöön kuvaamaan Karjalan tasavaltaan sekä Murmanskin ja Pietarin alueille suuntautunutta avustus- ja neuvontatoimintaa sekä taloudellista yhteistyötä. Käsitteenä lähialueyhteistyö on laaja sisältäen sekä valtionhallinnon suoraan rahoittaman ja koordinoiman että erilaisten organisaatioiden ja kansalaisyhteiskunnan tekemän yhteistyön.

Suomen ja Venäjän välinen lähialueyhteistyösopimus neuvoteltiin syksyllä 1991, jolloin Neuvostoliitto oli hajoamassa ja Venäjä nousemassa sen seuraajavaltioksi. Konservatiivisen laidan kommunistien elokuinen vallankaappausyritys oli epäonnistunut ja Venäjän federaation presidentti Boris Jeltsin oli nousemassa Mihail Gorbatšovin ohi Neuvostoliiton johtavaksi poliitikoksi. Tässä tilanteessa Suomen kannalta keskeiseksi nousi kysymys perinteisen YYA-sopimuksen korvaamisesta uudella kahdenvälisellä valtiollisella yhteistyösopimuksella. Suomi noudatti syksyn 1991 epävarmassa ja sekavassa tilanteessa ”kahden neuvottelukumppanin taktiikkaa”. Samalla kun se katsoi tilanteen edellyttävän aktiivista roolia suhteiden kehittämisessä Venäjän suuntaan, se varmuuden vuoksi valmisteli uutta naapurussopimusta myös Neuvostoliiton kanssa. Suunnitelma toimi, sillä kun Neuvostoliitto virallisesti hajotettiin 21.12.1991 ja muodostettiin Itsenäisten valtioiden yhteisö (IVY), kyettiin sopimushankkeet yhdistämään ja säilyttämään luottamuksellisuus sekä Gorbatšovin että uuden Venäjän suuntaan.¹

Artikkeli keskittyy ajanjaksoon 1980-luvun lopulta 1990-luvulle, jolloin Eurooppa oli keskellä suurta poliittista ja yhteiskunnallista murrosta. Kylmän sodan aikainen rautaesirippu mureni vähitellen ja kaatui viimein kokonaan. Neuvostoliiton sekasortoinen poliittinen tilanne ja hajoaminen edellyttivät Suomelta nopeaa ulkopoliittista uudelleenarviointia, ja sen oli luotava suhteet uudelleen niin Neuvostoliiton perilliseen Venäjään kuin läntiseen Eurooppaan. Kyse oli myös ajanjaksosta, jolloin Eurooppaa ja sen pohjoisia alueita ryhdyttiin käsitteellistämään uudella tavalla. Sellaiset alueelliset yhteistyörakenteet kuin Itämeren, Barentsin ja Arktisen alueen yhteistyö sekä Pohjoinen ulottuvuus alkoivat hahmottua. Myös Venäjä sidottiin mukaan näihin valtioiden ja Euroopan unionin (EU) välisiin yhteistyöverkostoihin, joiden uskottiin luovan maanosaan vaurautta, vakautta ja rauhaa.

Idea ja visio Alueiden Euroopasta (Europe of the Regions) oli vahvimmiltaan 1990-luvulla. Kansallisvaltioiden rajojen uskottiin menettävän merkitystään ja yhteistyön alkavan noudattaa enemmän toiminnallisia ja kulttuurisia kuin valtiollisia rajoja.² Paikalliset ja alueelliset yhteisöt toimijoineen tulivat 1990-luvulla aiempaa enemmän mukaan kansainvälisiin, perinteisesti valtionhallinnon tehtävinä pidettyihin toimintoihin. Tutkimuskirjallisuudessa tätä toimintaa on nimitetty raja-alue regionalismiksi (cross-border regionalism), rajan ylittäväksi diplomatiaksi (trans-regional diplomacy), para-diplomatiaksi (para-diplomacy), toisen raiteen diplomatiaksi (track two diplomacy) tai toissijaiseksi ulkopoliitiksi (secondary foreign policy). Toissijai-

sella ulkopoliittikalla viitataan perinteisen ulkopoliittikan rinnalla tai lisänä harjoitettuun ulkopoliittikkaan, jota toteuttavat yhteiskunnan eri tasoilla niin valtiolliset, puolivaltiolliset, ei-valtiolliset, hallinnolliset ja poliittiset toimijat kuin kansalaisyhteiskunta.³

Kansallisvaltioiden roolin muutokseen liittyi taloudellisten suhteiden globalisoituminen, monikansallisten yritysten ja ulkomaisten investointien kasvu, alueiden välinen kiristynyt kilpailu sekä kulttuuristen, taloudellisten ja henkisten pääomien virtaus yli valtionrajojen. Tieteellisessä ja yhteiskunnallisessa keskustelussa nähtiin, että oli syntymässä uusi talous- ja poliittis-maantieteellinen järjestys. Siinä ylikansalliset alueet, kuten EU, sekä kansallisvaltiota pienemmät alueet, kuten maakunnat ja kaupunkiseudut, muodostuivat ylikansallisten taloudellisten virtausten solmukohdiksi.⁴

Uusi tilanne synnytti jännitteitä ylikansallisten, kansallisten ja alueellisten toimijoiden välille. Suomen ja ylipäätään Pohjoismaiden kohdalla valtio alueellisine rakenteineen (kunnat, läänit, maakunnat) oli edustanut suhteellisen suljettua ja vakiintunutta toimintaympäristöä, joka sääntelyllään suojaasi monilta globaalilta kapitalismin haitallisiksi mielletyiltä piirteiltä. Maailmanlaajuinen talouskilpailu kuitenkin kiihtyi 1990-luvun alussa, ja perinteinen hyvinvointivaltiomalli ja rajojaan vaaliva ”territoriaalinen” valtio alettiin nähdä esteinä alueiden menestymiselle. Tämä jännite näkyi myös lähialueyhteistyössä, jossa esiintyviä diskursseja voi hahmottaa yhteiskunnan ylätasolla esiintyneiden logiikoiden eli järjelyn muotojen ja niiden välisten suhteiden kautta.

Yhteiskunnalliset logiikat, kuten valtion, markkinoiden, paikallisyhteisöjen, perheen, uskonnon ja profession logiikka, ovat erilaisia yhteiskunnan ydininstituutioita määrittäviä järjelyn muotoja. Ne ovat muokkautuneet vähitellen 1700-luvun lopulla alkaneesta modernisaatiokehityksestä lähtien ja heijastavat tuolloin syntyneitä tai uudelleen muotoutuneita länsimaisen yhteiskunnan keskeisiä institutionaalisia periaatteita, kuten demokratisoitumista, kaupungistumista, kapitalismia, ammatillista erikoistumista, maallistumista (ja uskontokuntien pirstoutumista) ja kansallisuusaatetta. Logiikoita ylläpitävät ja muokkaavat niihin samastuneet instituutiot ja sosiaaliset toimijat omine motiiveineen, käytäntöineen ja symboleineen. Ne voivat olla hierarkkisessa suhteessa toisiinsa nähden, elää rinta rinnan tai sulautua yhteen toinen toisiaan tukevalla tavalla.⁵

Lähialueyhteistyöhön kytkeytyi valtion logiikan ja paikallisyhteisön logiikan ohella vahvasti markkinoiden logiikka, jonka yksi keskeisimmistä edis-

täjistä oli rajoja häivyttävän vuorovaikutuksen ja kilpailun puolesta puhunut EU. Lähialueyhteistyön kohdalla näille logiikoille antoivat erilaisia painotuksia EU:n lisäksi valtionhallinto (ministeriöt, lääninhallitukset) sekä kunnat ja maakuntaliitot. Esimerkiksi lääninhallitukset olivat valtionhallinnon edustajia alueellaan, mutta samalla niiden tehtäväkenttään kuului vuoteen 1994 asti myös aluekehittäminen, minkä vuoksi valtion ja alueen logiikat olivat jännitteisessä suhteessa keskenään. Lähialueyhteistyön taustalla vaikuttaneiden logiikoiden ja niiden välisten suhteiden kautta on mahdollista hahmottaa paitsi lähialueyhteistyön poliittista merkitystä myös alueiden ja valtion suhteen muutosta 1990-luvun Suomessa.

Artikkeli tarkastelee 1990-luvun alkuvuosina muotoutunutta Suomen ja Venäjän välistä lähialueyhteistyötä osana rakentumassa ollutta uutta talous- ja poliittismaantieteellistä järjestelmää. Artikkelissa kysytään 1) millaisena lähialueyhteistyön merkitys näyttäytyi Suomen asemoidessa itseään eurooppalaisena valtiona 1990-luvulla ja 2) miten yhteiskunnalliset logiikat ja niiden välinen jännite näkyivät lähialueyhteistyössä ja siitä käydyssä julkisessa keskustelussa? Artikkelissa korostuu alueellinen näkökulma: miten alueelliset toimijat kokivat alueensa geopoliittisen tilanteen muutoksen sekä kansallisella että kansainvälisellä tasolla ja toisaalta, kuinka alueen toimijat ja valtiovalta arvioivat alueiden asemaa osana Suomen uutta Eurooppa-politiikkaa. Alueellisessa tarkastelussa kohdealueena on Pohjois-Karjalan maakunta, joka oli oma lääninsä vuosina 1960–1997.

Artikkelia kirjoitettaessa käytännössä kaikki Venäjälle suuntautuva virallinen yhteistyö ja rajaliikenne oli Venäjän Ukrainaankohdistuneen hyökkäyssodan vuoksi jäädytetty, mikä on vaikuttanut dramaattisesti monien itärajan maakuntien organisaatioiden ja asukkaiden arkeen. Vielä vuoden 2021 lopulla hyväksytyssä Pohjois-Karjalan maakuntaohjelmassa vilkas rajan ylittävä kanssakäyminen kirjattiin keskeiseksi osaksi alueen kehittämisstrategiaa⁶. Muutamaa kuukautta myöhemmin tavoitteet olivat muuttuneet kuolleiksi kirjaimiksi. Nykyisessä tilanteessa onkin tärkeää arvioida tehdyn lähialueyhteistyön merkitystä niin valtakunnallisesta kuin alueellisesta näkökulmasta, sillä mikäli yhteistyösuhteet joskus asteittain palautuvat, joudutaan ne väistämättä rakentamaan uudelleen ja uudenlaisessa geopoliittisessa ympäristössä.

Euroopan unionin raja-alueyhteistyöstä on olemassa runsaasti tutkimusta, mutta Suomen ja Venäjän kahdenvälinen lähialueyhteistyö on jäänyt tutkimukselliseen katveeseen ja usein sivuhuomautukseksi EU:n raja-alueyhteistyön

teistyötä sekä Suomen ja Venäjän välistä poliittista historiaa käsittelevissä tutkimuksissa.⁷ Aiheesta on tehty joitakin lähinnä sektorikohtaisia tutkimuksia ja selvityksiä⁸, mutta lähialueyhteistyötä kokonaisuutena arvioiva syvällisempi historiallinen ja poliittinen tarkastelu puuttuu. Artikkelilla on yhtymäkohtia Vilho Harlen ja Sami Moision poliittisesta maantieteestä ponnistavaan tapaan hahmottaa 1990-luvulla vallinnutta ristiriitaa, jossa globalisaatiosta johtuva tarve Euroopan kahtiajaon poistamiseen törmäsi Venäjään liittyviin geopoliittisiin uhkakuviin⁹. Niin ikään artikkelin sanoma resonoi historioitsija Pauli Kettusen tekemän havainnon kanssa, jonka mukaan globalisaatio loi uudenlaisia edellytyksiä nationalismista ammentaneiden kansallisten ja alueellisten identiteettien ja instituutioiden vahvistamiselle¹⁰.

Artikkelin keskeisinä lähdeaineistoina on käytetty eduskunnan pöytäkirjoja ja asiakirjoja, Joensuussa ilmestyneen sanomalehti Karjalaisen kirjoittelea sekä alueellisten instituutioiden tuottamia asiakirjoja. Ulkoministeriön arkisto on tietoisesti rajattu tutkimuksen ulkopuolelle. Alueellisesta näkökulmasta sanomalehtikirjoittelu¹¹ antaa hyvän kuvan lähialueyhteistyön osapuolista sekä siihen kohdistuneesta poliittisesta keskustelusta, odotuksista ja tavoitteista. Itä-Suomen alueellinen neuvottelukunta ja lääninhallitus olivat aluetasolla kaksi keskeisintä lähialueyhteistyötä koordinoivaa tahoja, joiden arkistoista löytyy lähialueyhteistyön alueellista kokonaiskuvaa ja motiiveja kuvaavia aineistoja. Eduskunnan pöytäkirjat ja muu valtionhallinnon tuottama asiakirja-aineisto¹² puolestaan rakentavat kuvaa lähialueyhteistyön vaiheista, eri ministeriöiden ja valtionhallinnon roolista sekä aiheen ympärillä käydystä poliittisesta keskustelusta. Pohjoiskarjalaisten kansanedustajien puheenvuorot ja aloitteet avaavat lähialueyhteistyön roolia osana alueiden ja valtion suhteiden muutosta.

Artikkeli ei kuitenkaan ole kattava tutkimus lähialueyhteistyön alkuvaiheista eri toimijoiden näkökulmasta. Sen sijaan se keskittyy lähialueyhteistyöstä käytyyn julkiseen keskusteluun ja pyrkii nostamaan esiin tähän Suomen ulkopoliittikan aiemmin melko vähän tutkittuun vaiheeseen liittyviä erilaisia ulottuvuuksia ja jännitteitä. Artikkeli avaa uusia tutkimuskysymyksiä, joihin palataan tutkimushankkeen myöhemmissä vaiheissa. Tällöin myös ulkoasiain- ja sisäasiainministeriön arkistot sekä niiden lähialueyhteistyöhön liittyvät asiakirjakokonaisuudet otetaan mukaan lähdeaineistoon.

Aineiston analyysissä on hyödynnetty kriittisen dokumenttianalyysin näkökulmaa, jossa historialliset dokumentit hahmotetaan arvolatautuneina merkkeinä vallitsevista rakenteista, vallankäytön muodoista ja ideologioista.

Aineiston kriittistä lukemista ohjaa toisaalta kysymys niiden tosiasiallisesta sisällöstä, eli siitä mitä ja miten niissä sanotaan, toisaalta myös kysymys siitä mistä vaietaan ja mikä on epäsuorasti tulkittavissa.¹³ Aineiston kriittisellä lähiluennalla pyrimme arvioimaan sekä lähialueyhteistyön poliittista merkitystä että valtion ja alueen suhteeseen vaikuttaneita jännitteitä 1990-luvun Suomessa. Ensimmäinen käsittelyluku keskittyy Suomen ja Venäjän kahdenvälisen lähialueyhteistyön vaiheisiin ja tavoitteisiin. Toisessa luvussa lähialueyhteistyö sidotaan Suomen 1990-luvulla hahmottelemaan uudenlaiseen Eurooppa-politiikkaan ja Pohjoisen ulottuvuuden käsitteeseen. Kolmannen ja neljännen luvun näkökulma on aluetasolla, eli siinä, millaisena alueiden roolin muutos näyttäytyy lähialueyhteistyön tavoitteenasettelussa ja siitä käydyssä keskustelussa ja millaisia jännitteitä tämä muutos synnytti alueiden ja valtion suhteeseen.

Kahdenvälisen raja-alueyhteistyön toimintamalli

Lähialueyhteistyön virallisena alkuna voi pitää Suomen ja Venäjän välillä Helsingissä 10. päivä tammikuuta 1992 allekirjoitettua sopimusta kahdenvälisestä yhteistyöstä. Samassa tilaisuudessa Suomen ja Venäjän hallitukset vahvistivat YYA-sopimuksen lakanneen olemasta voimassa ja allekirjoittivat uuden maiden välisten suhteiden perusteita koskevan sopimuksen.¹⁴ Yhteistyön institutionaalisen pohjan rakentaminen sai sysäyksen alueilla omaehtoisesti käynnistyneestä toiminnasta. Taustalla oli vuosikymmeniä jatkunut ystävyyskunta-, kulttuuri- ja rajakauppayhteistyö, joka oli vilkastunut Gorbatšovin kaudella viisumikäytäntöjen helpottuessa. Pohjois-Karjalassa niin kunnat, yliopisto kuin lääninhallitus virittelivät jo 1980- ja 1990-luvun vaihteessa omia hankkeitaan rajan takaiseen Karjalaan. Esimerkiksi Joensuun yliopiston täydennyskoulutuskeskus järjesti koulutusta neuvostokarjalaisille yritysjohtajille ja Pohjois-Karjalan ja Kainuun seutukaavaliitoilla oli meneillään yhteinen matkailuprojekti. Suunnitteilla oli myös energiantuotantoon ja kaivannaisteollisuuteen liittyviä yhteishankkeita, yhteisyhteyksiä sekä liikenneyhteyksien kehittämistä.¹⁵

Vilkastuvaa kanssakäymistä koordinoimaan ja tukemaan Pohjois-Karjalan ja Kainuun seutukaavaliitot, Etelä-Karjalan liitto ja Kuusamon kunta sekä venäläinen osapuoli perustivat vuodenvaihteessa 1989–1990 Karjalan korkeimman neuvoston ja ministerineuvoston edustajien toivomuksesta uuden

yhteistyöelimen, Itä-Suomen ja Karjalan tasavallan välisen neuvottelukunnan. Neuvottelukunnalla ei ollut juridista statusta, vaan sen tarkoituksena oli ”välittää tietoutta kunkin alueen kehittämissuunnitelmiin sisältyvistä merkittävistä hankkeista, avustaa eri alojen edustajia suorien yhteyksien solmimisessa sekä edistää laajempiakin alueita koskevia suunnitelmia”¹⁶. Neuvottelukunnan työtä luonnehti ”porttien avaaminen, keskusteluyhteyksien avaaminen, tutustuminen ja asioiden esittely ja niistä keskustelu”¹⁷. Sen tehtäväkenttä rajautui kaupallis-taloudelliseen yhteistyöhön ja infrastruktuuriin, ja se edisti konkreettisia asioita, kuten uusien rajanylityspaikkojen avaamista ja Karjalan tasavallan edustuston perustamista Joensuuhun¹⁸.

Suomea voi pitää lähialueyhteistyön virallistamisen aloitteellisena osapuolena, vaikka myös Venäjän alueelliset ja paikalliset viranomaiset pyrkivät omalta osaltaan solmimaan suoria yhteyksiä Suomen eri viranomaistasojen kanssa. Ulkoasiainministeriö oli yhdessä muiden ministeriöiden, keskusjärjestöjen ja teollisuuden edustajien kanssa laatinut jo vuonna 1990 Itä-Euroopan toimintaohjelman, joka pyrki vakaan ja tasapainoisen kehityksen edistämiseen ja taloudellisten erojen kaventamiseen Neuvostoliitossa ja muissa Itä-Euroopan maissa. Ohjelman puitteissa oli toteutettu muun muassa lähialueiden ympäristöongelmien ratkaisemiseen liittyviä hankkeita.¹⁹ Itä-Euroopan toimintaohjelman laatimisen yhteydessä päätettiin selvittää mahdollisuudet lähialueyhteistyötä koskevan sopimuksen tekemiseen Venäjän kanssa. Luonnos sopimuksesta valmisteltiin ulkoasiainministeriössä ulkoasiainministeri Paavo Väyrysen (26.4.1991–5.5.1993) aloitteesta ja sitä käsiteltiin kokouksessa, johon osallistuivat myös neljän itärajaan rajoittuvan läänin maaherrat.²⁰ Sopimuksen valmisteluvaiheessa kesällä 1991 Väyrynen vieraili kaikissa itärajan maakunnissa ja kartoitti alueilla tehtävää Neuvostoliitto-yhteistyötä ja siihen liittyviä suunnitelmia.²¹

Lähialueyhteistyön toimintakenttä määriteltiin sopimuksessa laajaksi, ja siinä olivat edustettuina niin turvallisuutta korostanut valtion logiikka, paikallisyhteisöjen toimijuutta korostanut alueellinen logiikka kuin talouden ylirajaisuutta korostanut markkinoiden logiikka. Lähialueyhteistyötoimijat antoivat eri logiikoille erilaisia painotuksia eri yhteyksissä, mutta esimerkiksi taloudellisen yhteistyön, teollisuuden toimintaedellytysten lisäämisen ja energiayhteistyön voi ajatella kuuluneen vahvasti osaksi markkinoiden logiikkaa. Ydinvoimaloiden turvallisuuden parantaminen, ympäristöyhteistyö sekä sosiaali- ja terveydenhoitoalan yhteistyö voidaan puolestaan liittää valtion logiikkaan, joka pyrki estämään ja ennaltaehkäisemään erilaisia Venä-

jältä Suomen puolelle mahdollisesti ulottuvia uhkia. Liikenne- ja tietoliikenneyhteyskäsien tai puukaupan olosuhteiden ja metsänhoidon kehittämiseen taas saattoi liittyä isojakoin alueellisia ja paikallisia intressejä niin Suomessa kuin Venäjällä. Logiikoiden risteämistä voi tarkastella maatalousalan lähialueyhteistyön kautta. Karjalan tasavallan elintarviketuotannon kehittäminen liittyi alueen yleisen taloudellisen tilan kohentamiseen, joka puolestaan lisäsi taloudellisen yhteistyön ja markkinoiden kasvun mahdollisuuksia niin paikallisesta, kansallisesta kuin ylikansallisesta näkövinkkelistä (esimerkiksi maatalouskoneiden kauppa). Taloudellinen integraatio ja keskinäisriippuvuus puolestaan vahvistivat turvallisuusympäristöä vakauttamalla venäläistä yhteiskuntaa. Maatalousalan koulutus- ja neuvontatyö pyrkivät näihin kaikkiin tavoitteisiin, mutta tarjosivat samalla työtä ja uusia tehtäviä alan maakunnallisille oppilaitoksille ja neuvontajärjestöille aikana, jolloin Suomen maatalous oli nopean rakennemuutoksen kourissa.²²

Lähialueyhteistyön yleinen koordinaatiovastuu kuului ulkoasiainministeriölle, kun taas sisäasiainministeriö koordinoi alueellisten ja paikallisten viranomaisten toimintaa. Lähialueyhteistyösopimuksen toteuttamista valvomaan perustettiin vuoden 1992 lopulla Suomen ja Venäjän hallitusten välinen lähialueyhteistyön kehittämissyhmä. Lisäksi samoihin aikoihin muodostettiin kolme alueellista lähialueyhteistyöryhmää (Lappi-Murmansk, Karjala ja Kymi-Pietari), jotka toimivat lääninhallitusten ja myöhemmin maakuntaliitosten johdossa. Karjala-työryhmään kuuluivat Pohjois-Karjalan lisäksi Oulun, Mikkelin ja Kuopion läänit ja sitä johti Pohjois-Karjalan läänin maaherra Hannu Tenhiälä, mikä korosti Pohjois-Karjalan asemaa lähialueyhteistyössä²³. Koordinaatio ja etenkin sen puute olivat läpi lähialueyhteistyön virallisen olemassaolon jatkuva kritiikin aihe. Pohjois-Karjalan lääninhallitus ajoi 1990-luvulla keskushallinnon otteen vahvistamista niin alue- kuin valtakunnallisella tasolla, mikä osoittaa perinteisen valtiologiikan sitkeää voimaa uudessa moninaisessa, useiden eri logiikoiden toimintaympäristössä.²⁴

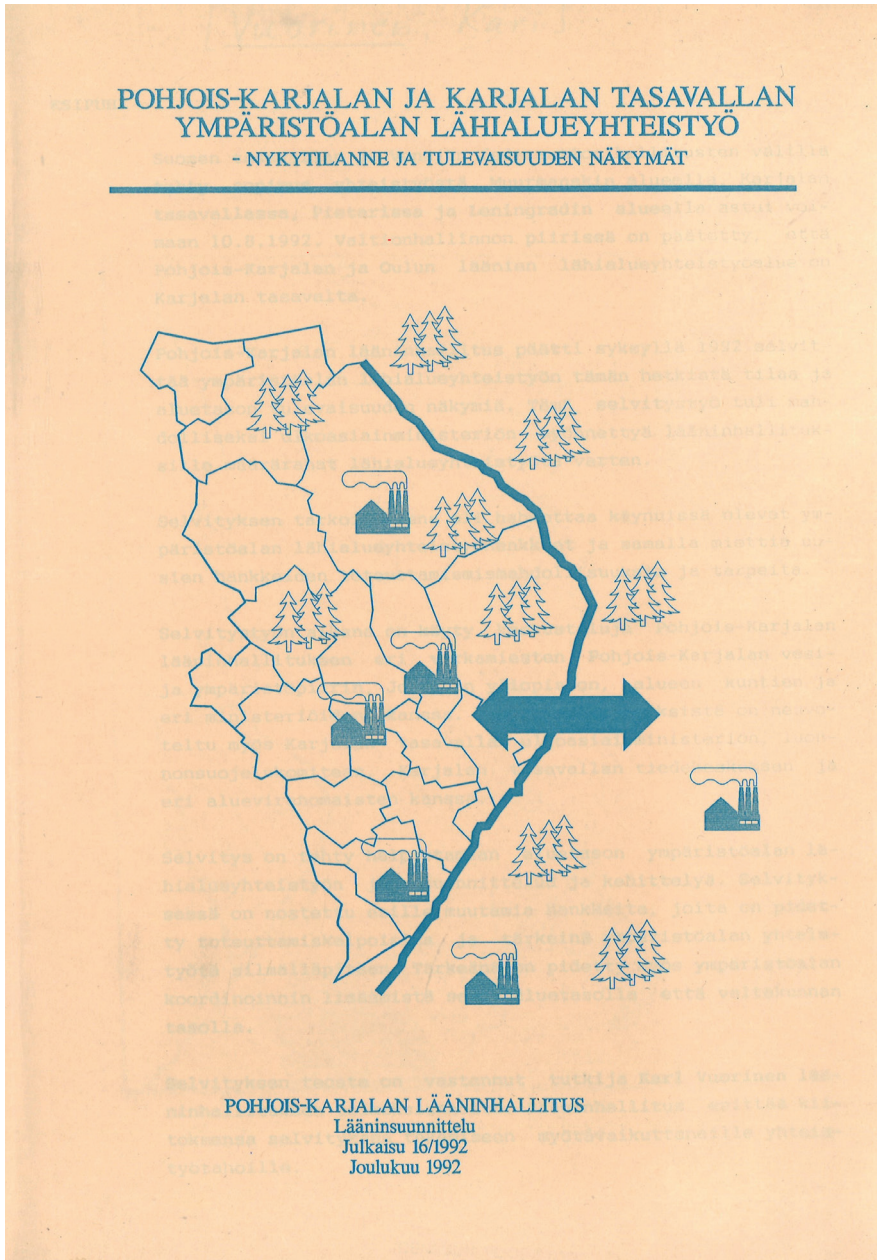
Sami Moision mukaan 1990-luvulla päätään nostaneessa niin kutsutussa hajautetussa kilpailuvaltiossa eri toimijoiden hierarkkisuus ei ollut yhtä pysyvää kuin aiemmin kylmän sodan ja hajautetun hyvinvointivaltion aikana.²⁵ Päinvastoin hajautetussa kilpailuvaltiossa 1990-luvulla ja 2000-luvun alussa kunnat, seudut ja maakunnat ajautuivat kilpaan paitsi erilaisista kansallisista ja ylikansallisista tukirahoista ja investoinneista myös statuksesta. Tämän lisäksi valtiovalta työnsi kunnille ja alueille lisää vastuuta kansainvälisen yhteistyön ja kilpailukyvyyn kasvattamisesta ja säilyttämisestä. Samal-

la lähialueyhteistyön toimivaltaisiksi viranomaisiksi määriteltiin vino pino eri ministeriöitä, joilla jokaisella oli oikeus olla suorassa yhteydessä Venäjän viranomaisiin ja sopia niiden kanssa sopimuksen toteuttamiseen liittyvistä kysymyksistä.²⁶ Lähialueyhteistyöhön liittyvässä tehtävänjaossa tulikin esiin hajautetulle kilpailuvaltiolle tyypillinen suhteellisen epähierarkkinen ja verkostomainen ajattelu, mikä toi lähialueyhteistyön johtamiseen ja toteuttamiseen jatkuvaa jännitteisyyttä ja ristivetoa sekä eri ministereiden että ministeriön ja alueiden välillä.

Alkuperäisessä sopimuksessa korostui lähialueyhteistyön avustusluonteisuus ja siinä mielessä myös yksipuolisuus. Suomi sitoutui osallistumaan taloudellisesti Venäjälle kuuluvien lähialueidensa kehittämiseen, mutta Suomessa toteutetut yhteistyöhankkeet eivät kuuluneet sopimuksen piiriin. Tämä liittyi Venäjän Neuvostoliiton hajoamisen jälkeisten vuosien sosiaalisesti, taloudellisesti ja poliittisesti hyvin epävarmaan yhteiskunnalliseen tilanteeseen, jossa puhtaasti vastavuoroiseen yhteistyöhön ei käytännössä ollut mahdollisuuksia. Suomi osallistui yhteistyön kustannuksiin tietyn vuosittaisen määrärahan puitteissa, mutta myös Venäjällä oli vastuunsa, vaikkakin väljemmissä raameissa. Sopimuksessa Venäjän hallitus sitoutui kaikin tavoin helpottamaan hankkeiden toteuttamista ja erityisesti parantamaan suomalaisten yritysten ja yhteisöjen toimintaedellytyksiä, mikä tarkoitti pyrkimystä purkaa valtion rajojen suojaavaa ulottuvuutta ja mahdollistaa markkinoiden ylijäräinen toiminta. Konkreettinen osoitus tästä oli esimerkiksi se, että alueellinen neuvottelukunta ajoi 1990-luvun alussa markkinatalouden perustalta toimivan yhteisyritysvyöhykkeen perustamista Karjalan tasavaltaan²⁷.

Suomen poliittisessa keskustelussa ja virallisissa asiakirjoissa julkisesti esitetyt lähialueyhteistyöhön liittyvät tavoitteet olivat siis kahtalaiset, mutta kiinteästi toisiinsa kytkeytyneitä. Karjalan tasavallan kehittämisessä nähtiin olevan kyse perustan luomisesta yhteiselle kaupankäynnille, mutta samalla alueen ongelmiin vaikuttaminen ja elintasokuilun kaventaminen nimettiin osaksi laaja-alaista turvallisuuspolitiikkaa. Pitkällä tähtäimellä ja Venäjän kehityksen myötä avustusluonteisuudesta uskottiin päästävän molempia osapuolia tasapuolisesti hyödyttävään yhteistyöhön.

Lähialueyhteistyösopimuksesta ei muodostunut poliittisesti erityisen kiistanalaista kysymystä, vaikka eduskunnan pitäminen taka-alalla virkamiestyönä laaditun sopimuksen valmistelusta herättikin kritiikkiä.²⁸ Neuvostoliiton hajoamisen jälkeisessä uudenaikaisessa poliittisessä tilanteessa ja syvän laman keskellä lähialueyhteistyöhön yhdistyi esimerkiksi Karjalan

Ympäristönsuojelu oli yksi lähialueyhteistyön keskeisimpiä osa-alueita jo 1990-luvun alussa, mihin vaikutti muun muassa vesistöjen kuormituksen, teollisuuden ja energiantuotannon päästöjen sekä muiden ympäristöongelmien ylirajainen luonne.

palauttamiseen liittyviä toiveita, jotka kuitenkin valtionjohdon taholta ammuttiin nopeasti alas.²⁹ Lähialueyhteistyö voitiin nähdä myös mahdollisuutena asteittain lähestyä luovutettuja alueita ja päästä hyödyntämään niiden resursseja. Sen voi siten ajatella olleen markkinoiden logiikan mukainen lähestymistapa rajantakaiseen Karjalaan, jossa menetetyt alueet otetaan takaisin ”puukuutio kerrallaan” ilman, että mukana tulisi valtion turvallisuutta mahdollisesti uhkaavia elementtejä, kuten laajaa venäläisvähemmistöä tai riskiä Suomen ja Venäjän välisestä poliittisesta konfliktista. Keskustan Kymen vaalipiirin edustaja, myöhemmin pitkään Karjalan Liiton puheenjohtajana toiminut Markku Laukkanen totesi eduskunnassa 15.5.1992:

Karjala ei tule takaisin millään julkilausumapolitiikalla, ei vaatimuspolitiikalla vaan sen kaltaisella maltillisella ulkopoliittisella työllä, johon maan ulkopoliittinen johto ja myös Karjalan Liitto ovat yhteistyössä sitoutuneet. Ne eivät voi kulkea eri jalkaa tässä asiassa. [–] lähialueyhteistyösopimus on juuri sen kaltainen sopimus, jonka ympärillä tai jonka sisällä voidaan taloudellista ja muuta laajapohjaista yhteistyötä luovutetulla alueella jatkaa.³⁰

Kahdenvälisen lähialueyhteistyön nousukautta kesti 1990-luvun puoli-väliin, jonka jälkeen kritiikki lähialueyhteistyön toimintamallia ja erityisesti sen koordinoimattomuutta kohtaan kasvoi ja Suomen ja Venäjän välinen rajan ylittävä yhteistyö alkoi kanavoitua monenkeskisten EU-ohjelmien (Interreg, Tacis) puitteisiin. Lähialueyhteistyöhön valtion budjetin kautta suunnattu rahoitus pieneni ja lähialueyhteistyöstä puhuttiin julkisuudessa yhä harvemmin. Ongelmia nähtiin toiminnan pirstaleisuudessa, päällekkäisyydessä ja koordinoimattomuudessa, mikä johtui hallinnon hajauttamisesta useiden ministeriöiden alaisuuteen. Tässä vaiheessa ratkaisua haettiin vielä organisaation uudistamisesta, kuten hallinnon keskittämisestä kokonaan ulkoministeriöön, mikä toteutuikin vuonna 1997. SDP:n pohjoiskarjalainen kansanedustaja Esa Lahtela kiteytti lähialueyhteistyön ongelmat seuraavasti:

[L]ähialueyhteistyöhön käytetään varoja huomattavia summia, ja toivoisi jollakin tavalla jatkossa, että me voisimme keskitetymmin hoitaa näitä asioita siten, että lähialueyhteistyö olisi jonkun hanskassa. Tällä hetkellä jokainen sektori hoitaa sitä omalta kohdaltaan. Tehdään päällekkäistä työtä tietämättä oikeastaan toisten projekteista hyvin paljon. Kyllä minä luulen, että se, mitä me odotamme lähialueyhteistyöltä, kuten se, että elintasokynnys ja samalla myös uhka monessa mielessä

poistuisi itärajalta, hoituisi, jos meillä on hyvin organisoitu asiat, huomattavasti tehokkaammin; hedelmät olisivat parempia.³¹

Esimerkit epäonnistuneista maataloushankkeista toivat lähialueyhteistyölle kielteistä julkisuutta, ja Venäjältä vaadittiin lisää vastuunottoa.³² Lähialueyhteistyötä yritettiin 2000-luvun alussa uudistaa ja siirtää sen painopistettä kehittämistoiminnasta taloudelliseen yhteistyöhön ja avustusluonteisuudesta tasaveroisuuteen, mutta hankkeisiin oli vaikea saada venäläisten sitoutumista.³³ Suuntaus osoitti markkinoiden logiikan voimistumista ja noudatti Euroopan unionin Venäjä-politiikkaa, jossa korostuivat aiempaa selvemmin taloudellisten intressien painottaminen ja keskinäisriippuvuuden lisääntyminen.³⁴ Pienimuotoiseksi supistunut kahdenvälinen lähialueyhteistyörahoitus lakkautettiin vuonna 2012, ja sen korvasi samana vuonna solmittu uusi Venäjän ja Suomen välinen rajat ylittävää yhteistyötä koskeva valtiosopimus. Uuteen sopimukseen ei kuitenkaan liittynyt erillistä rahoitusta, vaan rahoituslähteinä käytettiin EU:n raja-alueyhteistyöohjelmia, kansainvälisten rahoituslaitosten rahoitusta sekä keskus- ja aluehallinnon budjettirahoitusta.³⁵

Lähialueyhteistyö, Pohjoinen ulottuvuus ja Suomen EU-visio

Etsiessään paikkaansa murroksessa olevassa Euroopassa Suomi nojasi jo 1980-luvulla hahmoteltuun ja paikallisyhteisöjen logiikasta ponnistaneeseen ”pohjoisen politiikkaan”. Tämä tarkoitti Suomen uutta aktiivista ulkopoliitiikkaa, jossa yhdistyivät pohjoismainen yhteistyö, aseistariisunta- ja rauhanpolitiikka, arktinen ympäristö- ja muu yhteistyö sekä Koillis-Venäjälle ja Barentsien alueelle suuntautuva vuorovaikutus. Pohjoisen politiikan (Pohjoisen ulottuvuuden) juuret olivat Lapin alueellisten toimijoiden sekä tiedeyhteisön keskusteluissa, mutta 1990-luvun kuluessa se omaksuttiin vähitellen valtakunnanpolitiikkaan ja yhdistettiin EU-jäsenyyteen.³⁶ Lähialueyhteistyö kytkettiin osaksi tätä Suomen uuden Eurooppa-suunnan hahmotelmaa, jossa valtion logiikka oli saanut aiempaa ylijaraisemman luonteen. Siinä valtioon kohdistuneet uhkat olivat muuttuneet yhä useammin näkymättömiksi, kansallisvaltioiden rajoista vähät välittäviksi ympäristö-, terveys- ja talousuhkiksi – elintasokuiluiksi, ympäristön saastumiseksi, tautepidemioiksi – ja niistä kumpuaviksi yhteiskuntarauhaa horjuttaviksi ilmi-

öiksi, kuten pakolaisaalloiksi. Juuri näihin uhkiin monet lähialueyhteistyön käytännön muodot vastasivat.

Suomi ja sen itäraja esitettiin julkisuudessa Euroopan unionin kehittymässä olleen raja-alueyhteistyön koelaboratoriona. Ajatusta toivat jo ennen EU-jäsenyyttä esiin esimerkiksi ulkoasiainministeri Paavo Väyrynen (kesk.) ja sisäasianministeriön neuvotteleva virkamies Paavo Pirttimäki³⁷, mutta sitä korostettiin myös aluetasolla³⁸. Euroopan unionin yhteistyöohjelmien ja rahoitusinstrumenttien, kuten Interregin (1989) ja Tacis:n (1991), mahdollisuudet olivat näkyvästi esillä julkisessa keskustelussa ja ne nähtiin pragmaattisesti avokätisinä Suomea ja sen maakuntia hyödyttävinä alueellisina lisäresursseina. Uskottiin, että EU:n tahto vaikuttaa Suomen ja Venäjän välisen lähialueyhteistyön sisältöihin tulisi jatkossa kasvamaan³⁹, ja siten kansallinen ja EU-rahoitteinen yhteistyö vähitellen sulautuisivat toisiinsa. Kyse oli EU:n markkinoiden logiikkaan nojaavasta järjestyksestä Euroopan laajuisten markkinoiden puolesta, mutta samalla EU:n sisäisestä alueellisesta kilpailusta, jossa Suomi piti valttikorttina sijaintiaan Venäjän rajanaapurina: ”Unionin jäsenyys antaa Suomelle uusia mahdollisuuksia kehittää lähialueyhteistyötä. Suomen tulee toimia niin, että Euroopan unionin rahoitusta saadaan Karjalan, Kuolan, Pietarin ja Baltian kehitystä edistäviin hankkeisiin”⁴⁰.

Sosiaalidemokraattisen puolueen puheenjohtaja (1993–2005), pääministeri (1995–2003) Paavo Lipponen oli 1990-luvulla Suomen uuden kansainvälisen aseman näkyvin visionääri. Lipposen mukaan Suomen Eurooppa-politiikkaa oli tuettava aikaisempaa paljon suuremmalla panostuksella lähialueyhteistyöhön, mikä hänen mukaansa vahvistaisi EU:n pohjoista ulottuvuutta ja lisäisi taloudellisen kasvun mahdollisuuksia. Lipposen visiossa lähialueyhteistyö oli osa Suomen EU-brändiä, eikä sitä saanut nähdä vain itärajan maakuntien aluepoliittisena työkaluna. Logiikoiden näkökulmasta tarkasteltuna voi siis ajatella, että Lipponen rakensi uutta, ylijärjestympää EU-Suomea kytkemällä valtion, markkinoiden ja paikallisyhteisöjen logiikan toisiinsa.

Lähialueyhteistyö on ikään kuin seuraava rintama, seuraava suuri projekti, Suomelle. Suomesta on tehtävä uuden eurooppalaisen kasvualueen kehittämiskeskus tässä meidän ympäristössämme. Suomella on paikkansa korkeatasoisen teollisen osaamisen ja palvelujen tuottajana ja niiden viejänä lähialueille.⁴¹

Lähialueyhteistyö oli 1990-luvun alun keskusteluissa yksi keskeinen tekijä, jonka kautta Suomea asemoitiin uudelleen eurooppalaisena valtiona. Suomen ulkopoliittisessa strategiassa Pohjoinen ulottuvuus muodostui kuitenkin poliittisesti ja retorisesti vahvemmaksi kattokäsitteeksi, jonka alla keskustelu kansallisesta lähialueyhteistyöstä vähitellen hiipui ja alkoi keskittyä joko EU:n raja-alueohjelmien hyödyntämiseen tai lähialueyhteistyön ongelmiin. Tämän voi tulkita Suomen valtiojohdon haluksi tukeutua laajempaan (Pohjois-)Euroopan kattavaan markkinoiden logiikkaan, joka myös mielikuvien tasolla kattoi selvästi laajemman maantieteellisen alueen kuin jo nimensä perusteella rajatumpaan paikallisyhteisön logiikkaan kytkeytynyt lähialueyhteistyö. Pohjoisesta ulottuvuudesta tuli vuonna 1999 Euroopan unionin, Venäjän, Norjan ja Islannin välistä virallista yhteistyöpolitiikkaa, jonka tavoitteena oli kiinnittää unionin huomio Euroopan pohjoisosiin, lisätä sen läsnäoloa alueella sekä edistää alueella rauhaa ja vakautta. Samalla se oli mahdollisuus vahvistaa Suomen asemaa unionissa.⁴² Pohjoisen ulottuvuuden käytännön tasoa edustivat eri alojen kumppanuusohjelmat, jotka saivat rahoituksensa EU:lta, kansainvälisiltä rahoituslaitoksilta ja kansallisista budjeteista. Niihin liittyvät hankkeet olivat ministeriövetoisia, eikä niillä ollut samanlaista alueellista kytköstä kuin lähialueyhteistyöllä tai EU:n raja-alueyhteistyöllä.

Rahoitusmekanismien ohella yhteiset poliittiset tavoitteet kytkivät Pohjoisen ulottuvuuden ja lähialueyhteistyön toisiinsa. Molemmat olivat osa Suomen uutta Venäjä- ja turvallisuuspolitiikkaa, johon kuului markkinoiden logiikkaan tukeutuva ylijärjennetty keskinäisriippuvuus Suomen/EU:n ja Venäjän välillä. Suomen ulkopoliittikka eurooppalaistui nopeasti 1990-luvun kuluessa. Suomi osoitti varauksetonta tukeaan Euroopan integraatiokehitykselle ja pyrki olemaan aloitteentekijä erityisesti unionin Venäjän politiikan rakentamisessa.⁴³ Voikin sanoa, että lähialueyhteistyö nähtiin Suomessa EU:n Venäjän politiikan ja sitä kautta sen oman turvallisuuden ylläpitämisen yhtenä keskeisenä strategiana. Se edusti uudenlaista turvallisuuspolitiikkaa, jossa ongelmia pyrittiin ratkomaan kansainvälisen yhteistyön avulla sekä vahvistamalla demokratiaa ja länsimaisia arvoja ja jossa ylijärjennetty markkinoiden logiikka ja perinteinen valtion logiikka kietoutuivat yhteen⁴⁴. Venäjä haluttiin lähialueyhteistyön ja Pohjoisen ulottuvuuden avulla sitoa kestävään turvallisuuskumppanuuteen: ”Lähialueiden ongelmiin vaikuttaminen ja yhteistyön lisääminen on myös olennainen osa laaja-alaista turvallisuuspolitiikkaa”⁴⁵, totesi Paavo Lipponen vuonna 1995.

EU:n ja Venäjän välisten suhteiden myönteinen kehitys vaikutti Suomessa 1990-luvun alkuvuosina vallinneeseen osin idealistiseen ja ylioptimistiseen kuvaan lähialueyhteistyön mahdollisuuksista. Usko Venäjän demokratian ja markkinatalouden nopeaan vahvistumiseen oli EU:ssa korkealla ja turvallisuuspolitiikan ja talouden näkökulmista pidettiin tärkeänä, että Venäjä integroituisi kiinteästi Eurooppaan. Ajattelutapaa vahvisti Venäjällä 1990-luvulla vallinnut länsisuuntautunut vaihe, jolloin maan poliittinen johto piti EU-yhteistyötä ja -jäsenyyttä houkuttelevina mahdollisuuksina. Toisaalta Venäjän on tutkimuksissa kuvattu olleen 1990-luvulla ennemmin unionin idänpolitiikan kohde kuin sen tasaveroisen osapuoli, mikä näkyi esimerkiksi suhtautumisessa maan luonnonvarojen, kuten öljyn ja maakaasun, hyödyntämiseen.⁴⁶

Myös Suomi nojautui 1990-luvulla lähialueyhteistyöhön ja Pohjoiseen ulottuvuuteen liittyvässä Venäjä-puheessaan unionin arvoihin ja toiveisiin Venäjän luonnonresurssien hyödyntämisestä. Markkinatalouden ja demokratian edistäminen näyttäytyivät lähialueyhteistyön itsestään selvinä tavoitteina, jotka parantaisivat maiden välisen taloudellisen yhteistyön edellytyksiä. Markkinoiden logiikkaan nojaava talousyhteistyö nähtiin keinona sitoa Venäjä Eurooppaan:

Keski- ja Itä-Euroopan maat tarvitsevat tietotaitoa teollisuutensa kehittämiseksi suuntautuessaan kohti markkinataloutta. Taitotiedon ja koulutuksen avulla voidaan luoda edellytykset taloudelliselle yhteistoiminnalle. Suomen kannalta on erityisen tärkeää edistää itäisen Euroopan demokraattista kehitystä antamalla koulutus- ja tutkimusapua lainsäädännön ja hallinnollisten rakenteiden kehittämiseksi.⁴⁷

Suomi alkoi 2000-luvulle tultaessa kuitenkin ulkopoliittisessa retoriikassaan etääntyä edellisen vuosikymmenen EU-keskeisyydestään, eikä se Paavo Lipposen pääministerikauden päätyttyä 2003 pyrkinyt enää yhtä avoimesti EU:n ytimeen. Pohjoista ulottuvuutta koskevissa muotoiluissaan Suomen valtionjohto painotti Venäjän tasaveroisen aseman vahvistamista ja politiikan uudistamista⁴⁸, mikä heijastui myös kahdenvälisen lähialueyhteistyön strategia-asiakirjoihin: yhteistyötä pyrittiin suuntaamaan avustusluonteisuudesta kohti tasa-arvoista kumppanuutta⁴⁹. Tämän voi tulkita perinteisen valtion logiikan nousemisena markkinalogiikan rinnalle osin EU:n kustannuksella. Samalla kylmän sodan aikainen puolueettomuusdiskurssi, jossa korostuivat kansainvälisen välittäjän ja yhteisen ymmärryksen rakentajan identiteetti⁵⁰,

alkoi saada uutta kantavuutta, tosin Suomen aktiivista roolia korostaen. Tässä lähialueyhteistyö ja Pohjoinen ulottuvuus nähtiin keskeisinä välineinä:

Itämeren alue on todellisessa murroksessa juuri tällä hetkellä. Sen murroksen luonne on taloudellista, se on turvallisuuspoliittista, ja se on myöskin sotilaallista. [...] Tähän vallan hyvin voisi olla yksi vastaus ei vain pohjoinen ulottuvuus vaan lähialueyhteistyö, joka itse asiassa voidaan tulkita käytännössä samaksi asiaksi, ja siinä suhteessa Suomella on roolinsa. [...] uskon, että rakentavalla tavalla Itämeren ympäristössä toimimalla meillä saattaisi olla sellaista merkitystä, mitä me olemme monessa yhteydessä vuosikymmenten aikana vaalineet, siis sillanrakentaja merkitystä, yhteistyön promoottorin merkitystä.⁵¹

Lähialueyhteistyöstä ei voi puhua ilman sen kytkemistä Suomen 1990-luvulla ja etenkin EU-puheenjohtajuuskausiensa (1999 ja 2006) yhteyksissä voimakkaasti edistämään Pohjoisen ulottuvuuden politiikkaan. Lähialueyhteistyön ja Pohjoisen ulottuvuuden suhdetta on vaikea määritellä yksiselitteisesti, sillä molemmat ovat käsitteinä moniulotteisia ja niissä yhdistyvät sekä poliittinen taso, hallinnon taso että paikallisesti toteutettavien hankkeiden käytännön taso. Voi kuitenkin sanoa, että molempien julkinen näkyvyys ja poliittinen merkitys olivat suurimmillaan ajanjaksona, jolloin Suomen eurooppalaistumiskehitys oli voimakkainta ja luottamus Venäjän länsisuuntautumiseen lähes aukotonta. Kyse oli Suomen ulkopoliittisista ja etenkin Venäjä-suhteisiin liittyvistä toimintamalleista, jotka eri tasoilla pyrkivät edistämään Euroopan integraatiota ja turvallisuuspoliittista vakautta. Logiikoiden näkökulmasta lähialueyhteistyön voi ajatella edustaneen valtion ja paikallisyhteisön logiikoiden välistä vuorovaikutusta, jossa valtiot ja alueet tekivät pienipiirteisempää ja vähemmän markkinaehtoista yhteistyötä pääasiassa valtiojohtoisesti. Pohjoisen ulottuvuuden kohdalla kyse taas oli selvemmin Eurooppa-tasoisesta ylirajaisesta vuorovaikutuksesta, jossa markkinoiden logiikka hallitsi suhteessa valtion ja paikallisyhteisöjen logiikoihin ja sillä perusteltiin perinteisesti valtioiden vastuulla olleita turvallisuuspoliittisia tavoitteita, kuten ympäristö-, elintaso- ja terveysongelmien ratkaisua. Pohjoisen ulottuvuuden politiikan voi siis katsoa nojanneen EU:n edistämään ”pehmeän vallan” turvallisuusajatteluun, jossa liberaalin talous- ja aluekehityksen keinoin tavoiteltiin eurooppalaisen yhteisön vahvistamista⁵².

Aluepolitiikkaa ohi keskusvaltion

Lähialueyhteistyösopimuksen synty liittyi murrosvaiheeseen, jolloin Suomi oli siirtymässä niin kutsutusta hajautetusta hyvinvointivaltiosta hajautettuun kilpailuvaltioon.⁵³ Vielä 1980-luvulla Suomessa oli vallinnut keskusjohtoinen järjestelmä, jossa valtion ja alueiden sidos oli vahva ja valtio näkyi alueilla voimakkaasti niin infrastruktuurin kehittämisen kuin poliittisen sääntelyn kautta. Lääninhallitusten asema aluekehittäjinä oli keskeinen. Keskusjohtoisen sääntelykulttuurin ote kuitenkin heikkeni 1990-luvun alusta lähtien. Uusi, markkinoiden logiikan ehdoilla toiminut valtio ei enää perinteiseen tapaan rakentanut jäykkää ja hierarkkista suhdetta alueisiin, vaan eurooppalaisessa markkinamyönteisessä hengessä kannusti paikallisyhteisöjä verkottumaan ja kilpailemaan keskenään⁵⁴. Omaehtoinen aluekehittäminen ja kansainvälisen kilpailukyvyyn tavoittelu kasvattivat merkitystään. Alueiden painoarvon noususta kertoivat monet Pohjois-Karjalaan suuntautuneet valtiotason vierailut sekä kansainväliset konferenssit ja seminaarit, joista yhtenä merkittävimpänä voi pitää vuonna 2002 Joensuussa järjestettyä sosiaali- ja terveysalan pohjoisen ulottuvuuden foorumia⁵⁵.

Jo sopimuksen luonnosvaiheessa lokakuussa 1991 ulkoasiainministeri Paavo Väyrynen kaavaili rajaseudun keskeistä roolia lähialueyhteistyön käytännön toteutuksessa: "[...] tarkoituksena on, että maakuntien jo virinnyttä yhteistyötä jatkossa edesautetaan. Meidän sopimusluonnoksessamme lähdetään siitä, että olisi olemassa valtakunnallisen tason yhteiselin yhteistyön asiakysymyksiä käsittelemään, mutta sen lisäksi maakunnat omalla tahollaan toimisivat suoraan yli rajan".⁵⁶ Utta oli, että lähialueyhteistyösopimus antoi sopimuksentekovaltaa alueellisille ja paikallisille viranomaisille eli lääninhallituksille, valtion piirihallintoviranomaisille sekä kunnille ja kuntainliitoille. Vaikka sopimuksentekovalta oli rajoitettu konkreettisiin yhteistyöhankkeisiin ja annettujen määrärahojen puitteisiin, oli merkittävää, että ulkopoliittista päätösvaltaa näin ulotettiin aluetasolle. "[V]oimme mielestäni perustellusti sanoa, että tämä yhteistyösopimus on osaltaan omiaan johtamaan siihen, että hallitusmuodon 33 §:n säännös, joka vuosikymmenet on ollut avain suomalaisen vallankäytön kaikkein pyhimpään erityisesti idän-suhteissamme, yhä enemmän erkaantuu käytännön todellisuudesta"⁵⁷, arvioi perustuslakivaliokunnan jäsen, sittemmin oikeuskansleri Paavo Nikula (vihr.) 15.5.1992. Kyseisen säännöksen mukaan Suomen suhteista ulkovaltoi-

hin määräsi presidentti ja kaikki tiedonannot ulkovalloille tai Suomen lähettiläille ulkomailla oli toimitettava ulkoasioista vastaavan ministeriön kautta.⁵⁸

Etenkin lähialueyhteistyön 1990-luvun alun niin sanottuina villeinä vuosina valtiolta yllytti alueita itsenäiseen rajan ylittävään toimintaan. Kesän 1991 vierailullaan Kiteellä, Värtsilässä ja Joensuussa ulkoasiainministeri Väyrynen totesi itäraajasta tulevan samanlainen kuin länsirajasta, kunhan uudistukset etenevät ja olot kehittyvät markkinatalouden suuntaan⁵⁹. Myöhemmin hän peräänkuulutti ennakkoluulottomia ideoita ja piti tulevaisuudessa mahdollisena vuokrata tai ostaa suuriakin maa-aloja Venäjän puolelta⁶⁰. Ulkoasiainministerin viesti oli selvä. Hänen mukaansa lähialueyhteistyön painopiste oli maakunnissa, ja lääninhallituksilla tulisi olemaan keskeinen rooli lähialueyhteistyöhön valtion budjetissa varattujen rahojen käytössä.⁶¹

Usko Venäjän talouden nopeaan kohenemiseen ja länsimaistumiseen ruokki aluetasolla erityistalousalueisiin ja ”toiminnallisesti rajattomaan Karjalaan” liittyviä toiveita ja suunnitelmia, jotka korostivat alueiden suhteellisen itsenäistä roolia ja kytkeytyivät siten valtion logiikan ohittavaan paikallisyhteisöjen logiikkaan. Samalla ne edustivat markkinoiden logiikan liberaalia talousajattelua, jossa valtioiden rajat eivät saisi olla kaupan ja vapaan liikkuvuuden esteinä. Julkisuutta sai esimerkiksi Joensuun yliopiston emeritusprofessori Heikki Kirkisen Karjalaisten kesäjuhilla Kuopiossa 1993 esittämä ajatus yhteistalousalueista Pohjois-Karjalan ja Sortavalan ympäristön sekä Etelä-Karjalan ja Viipurin ympäristön välillä, mihin liittyi myös karjalaisen kulttuurin ja pienten kansojen perinteen säilyttämisen näkökulma⁶². Myös venäläinen osapuoli loi toiveita omilla lausunnoillaan. Venäjän Suomen suurlähettiläs Juri Derjabin korosti Pohjois-Karjalan vierailullaan alkuvuonna 1993 Suomen asemaa Venäjän porttina Eurooppaan ja hahmotteli joustavampia rajamuodollisuuksia ja viisumikäytäntöjä.⁶³

Samaan kategoriaan edellisten kanssa voi lukea kehityskäytävät (gateway), joita kaavailtiin Karjalan, Pietarin, Arkangelin ja Murmanskin suuntiin, ja jotka liikenneyhteyksien, infrastruktuurin ja palveluiden kehittämisen kautta helpottaisivat ihmisten ja talouselämän virtojen liikkumista rajan yli.⁶⁴ Kehityskäytävähankkeet eivät siinä vaiheessa edenneet, mihin yhtenä keskeisenä syynä oli Venäjän sekasortoinen taloudellinen ja yhteiskunnallinen tilanne, joka vaikeutti huomattavasti suomalaisten Venäjälle suuntautuvaa liiketoimintaa. Toisaalta Pohjois-Karjalan maakuntaliitto teki 1990-luvulla ja edelleen 2000-luvulla kovasti töitä sen eteen, että maakunta pääsisi osaksi Barentsin euroarktista aluetta tai kehitysvyöhykettä (BEAR), johon kuuluivat

Suomesta ennestään Lappi, Pohjois-Pohjanmaa ja Kainuu. Lopulta, kovan vaikuttamistyön jälkeen, Pohjois-Karjala pääsi tarkkailijajäseneksi 2008 ja varsinaiseksi jäseneksi 2016.⁶⁵

Se, että Suomen ja Venäjän välisessä lähialueyhteistyössä korostettiin alusta alkaen itärajan tuntumassa sijaitsevien maakuntien Lapin, Pohjois-Pohjanmaan, Pohjois-Karjalan, Etelä-Karjalan ja Kymenlaakson merkitystä, osoitti ainakin retoriikan tasolla alueiden logiikan vahvistumista.

Pohjois-Karjalassa lähialueyhteistyöstä ja Venäjä-osaamisesta muodostui yksi aluekehittämisen ja kansainvälisen kilpailukyvyyn tavoittelun kärkiteemoista. Lähialueyhteistyön kytkeminen lääninhallintoon oli ollut pettymys lähialueyhteistyötä pioneerina rakentaneelle ja kuntia edustaneelle Itä-Suomen alueelliselle neuvottelukunnalle. Se vaatikin lisää toimivaltaa sekä virallista asemaa Karjala-yhteistyössä.⁶⁶ Neuvottelukunnan kainuulaisen pääsihteerin Paavo Keräsen lausunto ilmaisee aluetason toimijoiden halua purkaa valtiojohtoista säätelyjärjestelmää: "[V]altion hallinnassa lähialueyhteistyöstä tulee kaavamainen ja byrokraattinen. Hankkeita katsotaan liian korkealta ja liian kaukaa. Elävä elämä jää vieraaksi"⁶⁷. Myös professori Heikki Kirkinen korosti alueiden asemaa ohi keskusvallan: "Maakuntien aseman korostaminen vaatii nousemista taisteluun vallan keskittämistä vastaan"⁶⁸. Voikin pohtia, nähtiinkö esimerkiksi lääninhallitus näiltä osin liiaksi vanhaa keskusjohtoista hyvinvointivaltiota pönkittäneenä toimijana, joka ei antanut riittävästi toimivaltuuksia markkinoiden logiikan omaksuneille kunnille ja maakuntaliitoille.

Valtionhallinnossa etenkin sisäasiainministeriö ajoi maakunnille aiempaa suurempaa aluekehitysvastuuta ja sitä myötä keskeisempää roolia myös lähialueyhteistyöhön liittyvässä päätöksenteossa.⁶⁹ Sisäasiainministeri Jouni Backman (sd.) korosti lähialueyhteistyön merkitystä nimenomaan alueiden kehittämisessä, jossa uusi EU-vetoinen aluepolitiikka tulisi olemaan keskiössä:

Tämä tarkoittaa nimenomaan myös maakuntien rajojen yli menevää yhteistointia Suomen puolella. Tässä näen ja hallitus näkee suuria mahdollisuuksia. Sen vuoksi hallituksessa panostetaan hyvin voimakkaasti aluekehitysnäkökulmassa myös eurooppalaisella tasolla pohjoisen ulottuvuuden esiin nostamiseen ja näiden voimavarojen lisäämiseen myös EU-rakennerahastouudistusta tehtäessä.⁷⁰

Vuonna 1994 voimaan astunut laki alueiden kehittämisestä (1135/1993) siirsi aluekehitysvastuuta valtiolta maakuntien liitoille, mikä lisäsi myös

kuntien roolia kehittämässä. Samalla EU edellytti Interreg-aluekehitysohjelmien delegointia maakuntien kautta, mikä osaltaan vahvisti maakuntien liittojen raja-alueyhteistyöhön liittyvää työkenttää. EU-vetoiset Interreg I–III-ohjelmat (1989–2006) olivat markkinamyönteisiä ohjelmia, joiden voi ajatella vahvistaneen EU:n suoraa yhteyttä ja ohjaussuhdetta alueisiin ohi kansallisvaltioiden. Aluekehitysvastuuseen liittyneen muutoksen kulminaationa oli valtionhallinnon alkuvuodesta 1996 toteuttama päätös siirtää alueellisten työryhmien puheenjohtajan tehtävä maaherroilta maakuntajohtajille. Karjala-työryhmässä Hannu Tenhiälä vaihtui Tarja Cronbergiin, joka omaksui Pohjois-Karjalassa näkyvän roolin aluekehittäjänä ja kansainvälisten suhteiden rakentajana. Julkisuudessa epäiltiin vaihdoksen liittyneen kaavailtuun läänijakouudistukseen (Aluehallinto 2000-hanke) ja Pohjois-Karjalan läänin lakkauttamiseen, mutta asiasta vastannut sisäasiainministeri Backman kielsi asian jyrkästi.

Parantaakseen Pohjois-Karjalan asemaa lääninuudistuksessa lääninhallitus päätti 1996 perustaa jälleen uuden työryhmän, lähialue työryhmän, johon kuuluivat Tenhiälän ja Cronbergin ohella suuri joukko muita pohjoiskarjalaisia lähialueyhteistyötä tekevien tahojen edustajia. Sen tavoitteena oli maakunnan oman lähialueyhteistyöstrategian valmistaminen. Näin lähialueyhteistyö valjastettiin läänitaistelun yhteydessä entistä voimallisemmin aluepolitiikan työkaluksi ja Pohjois-Karjalaan tavoiteltiin esimerkiksi valtakunnallista lähialueyhteistyön hallintokeskusta. Kirjallisessa kysymyksessään 31.3.1995 Esa Lahtela (sd.) totesi: ”Pohjoiskarjalaisen osaamisen ja sijaintinsa vuoksi maakunta olisi paras paikka koko valtakunnan tason lähialueyhteistyön hallintokeskukseksi.” Vuotta aiemmin pohjoiskarjalaiset kansanedustajat Riitta Myller (sd.) ja Terttu Törnqvist (sd.), olivat laatineet toivomusaloitteen lähialueyhteistyön koordinaatiokeskuksen perustamisesta Pohjois-Karjalaan⁷¹. Edustajat perustelivat ehdotustaan sillä, että alueella oli jo olemassa runsaasti lähialueyhteistyöhön liittyvää osaamista ja kehittämistähtoa Pohjois-Karjalan liiton, lääninhallituksen, yliopiston ja kauppakamarin puitteissa.

Aloitteet osoittivat, että alueisiin kohdistuneet taloudellisen kilpailukyvyn ja kansainvälistymisen vaateet olivat tuoneet aluepolitiikan uudelleen agendalle ja lisänneet alueiden välistä kilpailua.⁷² Pohjois-Karjalan kohdalla kiivas kamppailu läänin säilyttämisestä vielä korosti tätä. Toisin kuin useimmissa muissa lääneissä, Pohjois-Karjalassa kaikki alueen kansanedustajat puolueeseen katsomatta olivat lääninuudistusta vastaan. Valtakunnan tasolla kannatus hajaantui puolueiden sisällä, mutta kiistatta lääninuudistus oli

johtavan hallituspuolueen SDP:n ja etenkin sen sisäasiainministerin Jouni Backmanin hanke. Läänien yhdistämistä perusteltiin rationaalisilla syillä, kuten hallinnon tehostamisella, säästöillä ja palveluiden parantamisella, jotka olivat pitkälti johdettavissa uuteen markkinaliberaaliin valtiokäsitykseen.⁷³ Se, että etenkin paikalliset sosiaalidemokraatit ajoivat julkisuudessa lähialueyhteistyön koordinaation keskittämistä Pohjois-Karjalaan, kertoo yhteiskunnallisten logiikoiden vahvasta kontekstisidonnaisuudesta. Pohjoiskarjalaisten kansanedustajien lausunnoista on luettavissa piirteitä sekä alueeseen ja sen identiteettiin kiinnittyneestä paikallisyhteisön logiikasta että sosiaalidemokraattisen valtionjohdon edistämästä uudesta markkinoiden ja verkottuneiden alueiden näkökulmaa yhdistäneestä ja eurooppalaisuuteen nojanneesta valtiologiikasta.

Alueiden ulkopoliittinen toimeliaisuus synnytti valtionjohdossa myös kritiikkiä. Jo vuonna 1992 Paavo Lipponen teki hallitukselle kirjallisen kysymyksen, jossa arveli aluepolitiikan ohjaavan yhteistyötä lähialueiden kanssa ja että ”rajalääni on määritelty poliittisin perustein”. SDP:n Kymen piirijärjestön 90-vuotistilaisuudessa syyskuussa 1996 pitämässään puheessa hän sanomalehti Karjalaisen mukaan suitsi maakuntia liian itsenäisestä toiminnasta: ”Pääministeri Paavo Lipposen mukaan lähialueyhteistyö on kärsinyt hajanaisuudesta ja maakunnat pyrkivät erikseen tavoitteisiinsa suhteessa Venäjään. Toiminnan tehostaminen on hallituksen samoin kuin EU:n päämäärä. Määrärahat aiotaan keskittää ulkoministeriöön ja vaikuttavuutta haetaan muun muassa elinkeinoelämän kautta.”⁷⁴

Myös kansanedustaja ja Vihreän liiton puheenjohtaja, myöhemmin 2000-luvulla ulkoministerinä toiminut Pekka Haavisto tarkasteli lähialueyhteistyötä osana laajempaa EU-poliittista kehystä. Haaviston mukaan lähialueyhteistyön ongelmana oli, ettei lääni- ja maakuntatasolla uskallettu puhua avoimesti naapurimaan demokraattisen kehityksen puolesta, mikä tarkoitti vanhan vallan tukemista. Hän peräänkuulutti Suomelta visiota Venäjän tulevaisuuden ja Venäjä-yhteistyön suunnasta, siitä ”minkälaisen Venäjän kanssa olemme jatkossa tekemisissä”⁷⁵. Haaviston mukaan Suomella ei ollut tarvetta pönkittää konservatiivisen johdon asemia Venäjän alue- ja paikallishallinnossa, eikä venäläisen ”pysähtyneistön” tukeminen ollut Suomelle poliittisesti viisasta.⁷⁶ Haaviston lausuntojen aikana syksyllä 1994 EU-jäsenyysneuvottelut oli saatu edellisenä keväänä päätökseen ja Suomi oli liittymässä Euroopan unionin jäsenvaltioksi. Tilanteessa, jossa Suomen eurooppalaistuminen eteni nopeasti, oli ”poliittisesti viisasta” osoittaa, että sen Ve-

näjän kanssa tekemä raja-alueyhteistyö edisti myös alue- ja paikallistasolla Euroopan unionin rajojensa ulkopuolelle ulottamia integraatio- ja arvopäämääriä. Toisin sanoen myös kansallisesti tehtävä raja-alueyhteistyö, eli lähialueyhteistyö, tuli sovittaa Euroopan unionin hahmottelemiin raameihin ja eurooppalaistuneeseen retoriikkaan.⁷⁷

Alueellinen ulkopoliittikka oli haastanut valtion perinteisen ohjausvalan ja logiikan, vaikka alueiden toimijuutta ei valtionhallinnon tasolla täysin tunnustettu. Vasta Kainuun, Pohjois-Pohjanmaan, Pohjois-Karjalan ja Karjalan tasavallan muodostaman Euregio Karelia -yhteistyöalueen perustaminen vuonna 2000 koettiin tässä suhteessa läpimurtona, ja sen valmistelu tapahtui pitkälti suoraan maakuntien, Venäjän valtion edustajien ja EU:n välillä. Tuolloin Pohjois-Karjalan liiton maakuntajohtajana toimineen Tarja Cronbergin mukaan ”maakunnat ja tää raja-alueyhteistyö oli niin marginaalissa, et mä muistan, yhdessä ulkoministeriön kokouksessa ulkoministeriön virkamiehet vaan sano, et ei raja-alueilla ole mitään ulkopoliittikkaa, eikä ne voi tehdä sitä, ja se on ihan mahdotonta. Mut sit kuitenkin me onnistuttiin sen Euregio Karelian kautta [...]”⁷⁸.

Johtopäätökset: kenen on valta lähialueyhteistyössä?

Artikkelissa on tarkasteltu lähialueyhteistyön poliittisia merkityksiä 1990-luvun Suomessa ajankohtana, jolloin Euroopan integraatio näytti etenevän nopeasti, Venäjä siirtyvän kohti länsimaista demokratiaa ja markkinataloutta ja kansallisvaltioiden rajat menettävän merkitystään. Suomen ja Venäjän välisessä lähialueyhteistyössä toimittiin 1990-luvulla useilla eri politiikan tasoilla, jotka vuosikymmenen lopulla kiteytyivät myös Pohjoisen ulottuvuuden politiikkana tunnetussa Suomen EU-poliittisessa aloitteessa.

Lähialueyhteistyö oli osa *Suomen kansainvälistä profiilia* Neuvostoliiton jälkeisessä Euroopassa, ja samalla myös uudelleen muotoiltua *idänpoliittikkaa*. Suomen EU-jäsenyyden myötä siitä tuli lisäksi *unionin Venäjän politiikkaa*. Siksi lähialueyhteistyötä on tärkeä tarkastella, ei vain Suomen ja Venäjän, vaan myös EU:n ja Venäjän suhteiden kontekstissa. Suomen liityttyä Euroopan unioniin kansallinen lähialueyhteistyö ja EU:n raja-alueyhteistyö sulautuivat pitkälti toisiinsa, jolloin lähialueyhteistyöstä tuli osa *EU:n aluepolitiikkaa* ja pohjoinen-etelä -vastakkainasettelua. Kansallisesta näkökulmasta ja maakuntatasolta tarkasteltuna lähialueyhteistyö koettiin kuitenkin

kansallisen aluepolitiikan välineenä, jonka kautta oli mahdollista kanavoida resursseja maakuntiin ja nostaa alueiden painoarvoa niin kansallisessa kuin kansainvälisessä mittakaavassa. Suomi pyrki profiloitumaan Venäjä-osajana sekä valtiona että maakuntien tasolla.

Lähialueyhteistyön eri poliittisia tasoja on artikkelissa arvioitu yhteiskunnallisten logiikoiden kautta, joista huomio kiinnittyy etenkin valtion logiikkaan, paikallisyhteisön logiikkaan ja markkinoiden logiikkaan. Näkökulma tekee näkyväksi sen, kuinka lähialueyhteistyö koostui toisiinsa eri tavoin kytkeytyneistä ydininstituutioista, jotka ohjasivat lähialueyhteistyön järjestäytymisen periaatteita ja antoivat toimijoille työkaluja kehittää lähialueyhteistyötä mieleiseensä suuntaan. Keskiössä on ajatus yhteiskunnallisten logiikoiden historiallisesta kontingenssista ja niiden välisestä jännitteisestä suhteesta. Toisin sanoen oli tapaus- ja kontekstisidonnaista, nousiko jokin ydininstituutio logiikoineen muiden yläpuolelle vai kehittyikö instituutioiden ja logiikoiden välille harmonisempi ja toisiaan tukevampi suhde.⁷⁹

Valtionhallinnon lähialueyhteistyölle asettamissa tavoitteissa territoriaalisuuteen ja koviin rajalinjoihin nojaavat turvallisuuspoliittiset näkökohdat olivat 1990-luvulla vahvasti läsnä, vaikka uudenlainen ylitrajainen markkinalogiikkaan nojaava eurooppalaisuus leivottiinkin sisään perinteisesti suverenisuuteen nojanneeseen valtion logiikkaan. Tätä edellyttivät esimerkiksi uusien ylitrajaisten turvallisuusuhkien olemassaolo ja tunnistaminen. Paavo Lipposen pääministerikaudella perinteinen valtion logiikka yhdistyikin globaalin talouden mukanaan tuomaan markkinoiden logiikkaan ja alueiden painoarvoa korostavaan paikallisyhteisöjen logiikkaan.

Pohjois-Karjalassa lähialueyhteistyö nähtiin vahvasti aluekehittämisen välineenä. Alueen kannalta pidettiin tärkeänä edistää esimerkiksi liikenneyhteyksien rakentamista ja teollisuuden ja energia-alan yhteistyötä, jotka kuuluivat maakuntien ja kuntien muodostaman Itä-Suomen alueellisen neuvottelukunnan keskeisimpiin tehtäviin. Perinteisen valtion logiikan mureneminen antoi tilaa paikallisyhteisön logiikan vahvistumiselle, ja alueiden Euroopan mukainen ajattelu otettiin innolla vastaan maakunnassa. Kansallinen lähialueyhteistyö ja EU:n raja-alueyhteistyö koettiin Pohjois-Karjalassa eräänlaisina uudenlaisina aluepolitiikan muotoina, joihin oli mahdollista vedota myös läänituudistuksen ja läänin lakkauttamisen vastaisessa kamppailussa.

Lähialueyhteistyön taloudelliset hyödyt olivat erityisen näkyvästi esillä aluetason keskusteluissa. Markkinoiden logiikka sulautuikin luontevasti pai-

kallisyhteisön logiikkaan, mistä hyvänä esimerkkinä toimivat Pohjois-Karjalassa 1990-luvun alussa vireillä olleet suunnitelmat Suomen ja Karjalan yhteisistä erityistalousalueista ja kehityskäytävistä. Alueiden ylirajaista omaehtoista taloudellista aktiivisuutta ja yhteydenpitoa Karjalan tasavaltaan voikin nimittää alueelliseksi ulkopoliitikaksi, joka ohitti ulkopoliitiikan tavanomaiset toimintamallit ja haastoi perinteisen valtion logiikan.

Alueiden omaehtoista toimijuutta korostanut Suomen ja Venäjän välinen lähialueyhteistyö tuli mahdolliseksi Eurooppaa 1990-luvulla ravistelleiden suurten poliittistaloudellisten muutosten seurauksena. Uusi tilanne muutti niin valtion kuin alueiden roolia, mikä aiheutti jännitteitä toimijoiden välille ja synnytti eräänlaista kilpailua siitä, kuka määritteli lähialueyhteistyön tavoitteet ja toimintamallit ja miten. Tämän artikkelin näkökulma on ollut yltäasolla, poliitikkojen ja virkamiesten käymässä julkisessa keskustelussa, ei niinkään lähialueyhteistyön laajassa kentässä ja ruohonjuuritason toimijoiden motiiveissa. Lähialueyhteistyön moniulotteisuuden ja ajan ilmapiirin ymmärtämiseksi onkin jatkossa tärkeää kiinnittää huomiota myös toimijoiden henkilökohtaisiin kokemuksiin, arjen vuorovaikutukseen ja yhteistyön inhimilliseen logiikkaan – mikä sai ihmiset ja organisaatiot laidasta laitaan tekemään käytännön rajan ylittävää yhteistyötä? Toisaalta jatkossa on kiinnitettävä perusteellisempaa huomiota ministeriöiden, etenkin ulkoasiain- ja sisäasiainministeriön, lähialueyhteistyöhön liittyneeseen valmistelutyöhön. Millaisena alueiden muuttunut ulkopoliittinen rooli ja suhde keskusvaltaan näyttäytyivät ministeriöiden strategioissa?

FT Mikko Kohvakka on aluehistorian dosentti Itä-Suomen ja Oulun yliopistoissa. Hänen tutkimuksensa ovat käsitelleet yliopistojen roolia valtion tilallisessa muutoksessa, kaupunginjohtajien aluekäsitteitä sekä maakuntien liittojen tilallista orientaatiota kylmän sodan jälkeisessä maailmassa.

FT Alina Kuusisto on tutkijatohtori Itä-Suomen yliopistossa Karjalan tutkimuslaitoksella. Hänen tutkimuksensa liittyvät alue-, koulutus- ja raja-alueyhteistyön historiaan.

Viitteet

- 1 Ritvanen 2021a, 257.
- 2 Keating 2008.
- 3 Klatt & Wassenberg 2018, 3.
- 4 Cox (toim.) 1997.
- 5 Ks. tarkemmin Thornton, Ocasio & Lounsbury 2012.
- 6 Pohjois-Karjalan maakuntaohjelma POKAT 2025, 46, <https://pohjois-karjala.fi/pokat2025/> (luettu 20.2.2023).
- 7 Suomen näkökulmasta esim. Laine 2013; Liikanen & Virtanen 2004; Rouge-Oikarinen 2009; Ritvanen 2021a.
- 8 Esim. Austin 1996; Kainulainen 2012; Leppänen (toim.) 2005; Rantaniemi & Kurttakko (toim.) 2012; Stranius (toim.) 2007; Tuomi 2011.
- 9 Harle & Moisio 2000.
- 10 Kettunen 2008.
- 11 Sanomalehti Karjalaisen maksullisessa Kaiku-palvelussa tehty sanahaku ”lähialueyhteistyö” tuotti kaikkiaan 1 415 osumaa vuosilta 1990–2022.
- 12 Eduskunnan digitaalisten aineistojen hakupalvelussa tehty haku tuotti hakusanalla ”lähialueyhteistyö*” kaikkiaan 1 357 osumaa vuosilta 1990–2022.
- 13 Jupp & Norris 1993, 37–51.
- 14 HE 8/1992 vp, Hallituksen esitys eduskunnalle Venäjän federaation kanssa suhteiden perusteista tehdyn sopimuksen hyväksymisestä.
- 15 Pohjois-Karjalan ammatillinen aikuiskoulutuskeskus 1991, 8–9; Karjalainen 10.5.1990: ”Markkinataloudesta todella jyvälle”; Karjalainen 4.10.1990: ”Neuvosto-Karjalan projekteissa luultua vähemmän päällekkäisyyttä”; Itä-Suomen alueellinen neuvottelukunta, toimintakertomus 1991 Cc:3, Pohjois-Karjalan seutukaavaliitto, KA, Joensuu.
- 16 Karjalainen 22.12.1989: ”Pohjois-Karjalan ja Kainuun neuvottelukunta pitämään yhteyttä Neuvosto-Karjalaan”.
- 17 Lea Tolosen haastattelu 21.11.2022.
- 18 Itä-Suomen neuvottelukunnan kokous 6.11.1992 Cc:3, Pohjois-Karjalan seutukaavaliiton arkisto, KA, Joensuu.
- 19 Hallituksen kertomus 1990/1991vp, 537; Ulkoasiainministeriö 1993.
- 20 HE 8/1992 vp, Hallituksen esitys eduskunnalle Venäjän federaation kanssa suhteiden perusteista tehdyn sopimuksen hyväksymisestä; Ritvanen 2021b, 39–54.
- 21 Karjalainen 11.7.1991: ”Ulkoministeri Väyrynen tarkastamassa itärajaa. Lupasi kiirehtiä Niiralan virallistamista”.
- 22 HE 9 1992 vp, Hallituksen esitys eduskunnalle Venäjän federaation kanssa yhteistyöstä Murmanskin alueella, Karjalan tasavallassa, Pietarissa ja Leningradin alueella tehdyn sopimuksen eräiden määräysten hyväksymisestä, 2–3; Hallituksen kertomus 1993, 1994 vp, 551; Pekka Tahvanaisen haastattelu 16.11.2022.
- 23 Juvonen, 176–177.
- 24 Tenhiälä Hannu 23.11.1992, muistio, Pohjois-Karjalan lääninhallituksen arkisto Hc:8, KA, Joensuu.
- 25 Moisio 2012, 194.

- 26 Ks. 1992 vp HE 9, liite 1.
- 27 Karjalan ASNT:n ja Itä-Suomen alueellisen neuvottelukunnan suositukset 14.-15.6.1990, Itä-Suomen alueellisen neuvottelukunnan päätöspöytäkirjat Cc: 3, Pohjois-Karjalan seutukaavaliiton arkisto, KA, Joensuu.
- 28 Kysymys valtioneuvostolle 34, Rehn ym. 1991 vp.
- 29 Esim. Marita Jurva (SMP), Eduskunnan täysistunnon pöytäkirja 15.5.1992, 1777.
- 30 Markku Laukkanen (kesk.), Eduskunnan täysistunnon pöytäkirja 15.5.1992, 1762.
- 31 Esa Lahtela (sd.), Eduskunnan täysistunnon pöytäkirja 14.9.1995, 1427.
- 32 Markku Laukkanen (kesk.), Kirjallinen kysymys eduskunnan puhemiehelle 1142/2002 vp. Lähialueyhteistyön onnistuminen Venäjän lähialueilla.
- 33 Ulkoasiainministeriö 2011, 63–65.
- 34 Delcour 2011.
- 35 Valtioneuvoston asetus Suomen tasavallan ja Venäjän federaation välisen rajat ylittävän yhteistyön edistämisestä Suomen tasavallan ja Venäjän federaation hallituksen välillä tehdyn sopimuksen voimaansaattamisesta 56/2012 (Finlex).
- 36 Kuusisto 2021, 138–158.
- 37 Karjalainen 3.2.1992: ”Niiralasta virallinen rajanylityspaikka ennen ensi kesää”. Ulkoministeri Väyrynen kertoi lähialueyhteistyön kehitysnäkymistä”; 5.11.1992: ”Lähialueyhteistyöstä koelaboratorio EY:lle”.
- 38 Terttu Törnqvist (sd.), Eduskunnan täysistunto 2.11.1994, 3069.
- 39 Pekka Haavisto (vihr.), Eduskunnan täysistunnon pöytäkirja 11.1.1995, 6451.
- 40 Tuulikki Ukkola (lib.), Eduskunnan täysistunnon pöytäkirja 15.12.1995, 7595.
- 41 Paavo Lipponen (sd.), Eduskunnan täysistunnon pöytäkirja 15.12.1995, 7569.
- 42 Heininen 2001, 22–23; Heikkilä 2006, 16.
- 43 Jokela 2011, 62–63; Ojanen & Raik 2017, 170–172; Raunio & Saari 2017, 17–19.
- 44 Turvallisuus muuttuvassa maailmassa 1995.
- 45 Paavo Lipponen (sd.), Eduskunnan täysistunnon pöytäkirja 15.12.1995, 7569.
- 46 Forsberg & Haukkala 2016, 18–22; Haukkala 2015, 26–30.
- 47 Valtiontilintarkastajain kertomus vuodelta 1992, 1993 vp K 14, 72.
- 48 Kuusisto 2019.
- 49 Ulkoasiainministeriö 2011.
- 50 Jokela 2011, 50.
- 51 Antero Kekkonen (sd.), Eduskunnan täysistunnon pöytäkirja 167/18.12.2002, 57.
- 52 Liikanen 2016, 19–24.
- 53 Moisio & Vasanen 2008; Moisio 2012.
- 54 Kaupunkien kansainvälistymisestä esim. Kolbe & Hannikainen 2023.
- 55 Virtanen 2002.
- 56 Paavo Väyrynen (kesk.), Suullisia kysymyksiä 83, 10.10.1991, 1946.
- 57 Paavo Nikula, Eduskunnan täysistunnon pöytäkirja 15.5.1992, 1763.
- 58 Suomen hallitusmuoto 94/1919.
- 59 Karjalainen 11.7.1991: ”Ulkoministeri Väyrynen tarkastamassa itärajaa. Lupasi kiirehtiä Niiralan virallistamista”.
- 60 Karjalainen 14.11.1991: ”Niiralan ylityspaikka jo virallistettavissa. Myös Salla ja Kuusamo avautumassa”.
- 61 Karjalainen 3.2.1992: ”Niiralasta virallinen rajanylityspaikka ennen ensi kesää. Ulkoministeri Väyrynen kertoi lähialueyhteistyön kehitysnäkymistä”.

- 62 Karjalainen 19.6.1993: "Karjala-kysymys saattaa tulla uudelleen esille. Paavo Väyrynen Karjalaisten Kesäpäivillä".
- 63 Karjalainen 22.1.1993: "Venäjän suurlähetystö valmis helpottamaan rajanylitystä. Pohjois-Karjalan vierailunsa aloittanut suurlähettiläs Juri Derjabin lupaili viisumipistettä Itä-Suomeen".
- 64 Karjalainen 14.2.1994: "Konkreettisia hankkeita lähialueyhteistyöhön"; Karjalainen 8.6.1996: "Karjalan käytävä osa lähialueyhteistyötä" (pääkirjoitus).
- 65 Zimmerbauer 2013, 99; Mäki & Nyqvist 2017, 33; Kohvakka 2022, 54–55.
- 66 Karjalainen 12.9.1992: "Karjala-rahastusta halutaan jakaa Itä-Suomen kautta"; 7.10.1992: "Itä-Suomen neuvottelukunta hakee selkeää toimintaroolia"; Pääministeri Esko Aholle 1.9.1992 osoitettu Ehdotus lähialueyhteistyön organisoimiseksi Karjalan Tasavallan kanssa harjoitettavassa kaupallis-taloudellisessa yhteistyössä, Itä-Suomen alueellisen neuvottelukunta, muut asiakirjat Cc:3, Pohjois-Karjalan seutukaavaliiton arkisto, KA, Joensuu.
- 67 Karjalainen 7.10.1992: "Itä-Suomen neuvottelukunta hakee selkeää toimintaroolia".
- 68 EU ja Pohjois-Karjala -seminaari 19.4.1994, muistio Hc:9, Pohjois-Karjalan valtuuskunnan arkisto, KA, Joensuu.
- 69 Valtiontilintarkastajien kertomus vuodelta 1992, 1993 vp K14, 72.
- 70 Jouni Backman, Valtioneuvoston selonteko: Alueiden kehittämisestä annetun lain tavoitteiden toteuttaminen 2/1997 vp 8.4.1997, 1096.
- 71 Riitta Myller (sd.) ja Terttu Törnqvist (sd.), toivomusaloite 202 15.2.1994, 228.
- 72 Moisio 2012, 179.
- 73 Malmsten 2013.
- 74 Karjalainen 16.9.1996: "Pääministeri Lappeenrannassa: Elinkeinoelämä mukaan lähialueyhteistyöhön".
- 75 Pekka Haavisto (vihr.), Eduskunnan täysistunto 14.9.1994, 4516.
- 76 Karjalainen 21.11.1994: "Suomen ja Venäjän lähialueyhteistyö arvioitava uudelleen".
- 77 Laine 2013, 170–171.
- 78 Tarja Cronbergin haastattelu 10.9.2018.
- 79 Vrt. Thornton, Ocasio & Lounsbury 2012, 12–13, 150–152, 162–167.

Lähteet

Painamattomat lähteet

Kansallisarkisto, Joensuu (KA, Joensuu)
Pohjois-Karjalan seutukaavaliiton arkisto
Pohjois-Karjalan lääninhallituksen arkisto
Pohjois-Karjalan valtuuskunnan arkisto

Sanomalehdet

Karjalainen

Internet-lähteet

Eduskunta, Digitoidut valtiopäiväasiakirjat 1907–2000, hakupalvelu, <https://www.eduskunta.fi/FI/search/Sivut/vaskiresults.aspx> (luettu 8.3.2023).
Pohjois-Karjalan maakuntaohjelma POKAT 2025, 46, <https://pohjois-karjala.fi/pokat2025/> (luettu 20.2.2023).
Valtioneuvoston asetus Suomen tasavallan ja Venäjän federaation välisen rajat ylittävän yhteistyön edistämisestä Suomen tasavallan ja Venäjän federaation hallituksen välillä tehdyn sopimuksen voimaansaattamisesta 56/2012 (Finlex). <https://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/2012/20120056> (luettu 3.3.2023).

Haastattelut

Cronberg Tarja 10.9.2018, Pohjois-Karjalan maakuntajohtaja (emerita). Haastattelijat Alina Kuusisto ja Joni Virkkunen.
Tahvanainen Pekka 16.11.2022, Kiteen maatalousoppilaitoksen rehtori (emeritus). Haastattelijat Alina Kuusisto ja Jukka Kokkonen.
Tolonen Lea 21.11.2022, Pohjois-Karjalan maakuntaliiton aluekehityspäällikkö (emerita). Haastattelijat Alina Kuusisto ja Jukka Kokkonen.

Kirjallisuus

Austin, Daniel F. C. *Finland as a Gateway to Russia: Issues on European Security*. Adels-hot ym.: Avebury, 1996.
Cox, Kevin R. *Spaces of Globalization: Reasserting the Power of the Local*. New York: The Guilford Press, 1997.
Delcour, Laure. *Shaping the Post-Soviet Space? EU Policies and Approaches to Region-Building*. Farnham/Burlington: Ashgate, 2011.
Forsberg, Tuomas ja Hiski Haukkala. *The European Union and Russia*. London: Palgrave, 2016.
Harle, Vilho ja Sami Moisio. *Missä on Suomi? Kansallisen identiteettipolitiikan historia ja geopolitiikka*. Tampere: Vastapaino, 2000.

- Haukkala, Hiski. "From Cooperative to Contested Europe? The Conflict in Ukraine as a Culmination of a Long-Term Crisis in EU-Russia Relations." *Journal of Contemporary European Studies* 23, no. 1 (2015): 25–40. DOI 10.1080/14782804.2014.1001822.
- Heikkilä, Markku. *The Northern Dimension*. Helsinki: Europe Information, Ministry for Foreign Affairs of Finland, 2006.
- Heininen, Lasse. "Ideas and Outcomes: Finding a Concrete Form for the Northern Dimension Initiative." Teoksessa *The Northern Dimension: Fuel for the EU?*, toimittanut Hanna Ojanen, 20–53. Helsinki: Ulkopoliittinen instituutti, 2001.
- Jokela, Juha. *Europeanization and Foreign Policy: State Identity in Finland and Britain*. London/New York: Routledge, 2011.
- Jupp, Victor ja Clive Norris. "Traditions in Documentary Analysis". Teoksessa *Social Research: Philosophy, Politics and Practice*, toimittanut Martyn Hammersley, 37–51. London: Sage Publications, 1993.
- Juvonen, Jaana. *Pohjois-Karjalan lääninhallitus 1960–1997*. Joensuu: Pohjois-Karjalan lääninhallitus, 1997.
- Kainulainen, Kimmo. *Luovat alat ja Venäjä-yhteistyö. Näköaloja Itä-Suomesta*. Luova Suomi, 2012.
- Karhapää-Puhakka, Satu. *Kauppa yli rajan. Pk-yritysten kokemuksia liiketoiminnasta Pohjois-Karjalassa ja Karjalan tasavallassa 1990-luvulla*. Helsinki: Aleksanteri-instituutti, 2004.
- Keating, Michael. "A Quarter Century of the Europe of the Regions." *Regional & Federal Studies* 18, no. 5 (2008): 629–635. DOI: 10.1080/13597560802351630.
- Kettunen, Pauli. *Globalisaatio ja kansallinen me. Kansallisen katseen historiallinen kritiikki*. Tampere: Vastapaino, 2008.
- Klatt, Martin ja Birte Wassenberg. "Secondary Foreign Policy: Can Local and Regional Cross-border Cooperation Function as a Tool for Peace-building and Reconciliation?" Teoksessa *Secondary Foreign Policy in Local International Relations: Peace-building and Reconciliation in Border Regions*, toimittaneet Martin Klatt ja Birte Wassenberg, 1–14. London: Routledge, 2018.
- Kohvakka, Mikko. Kolme näkökulmaa maakuntien liittojen tilalliseen orientaatioon 1990-luvulla ja 2000-luvun alussa. *Alue ja Ympäristö* 51, no. 1 (2022), 40–62. DOI:10.30663/ay.111211.
- Kolbe, Laura ja Matti O. Hannikainen. *Kaupunkipolitiikan katkenneet polut ja murtuneet myytit. Miten kansalliset, ristikkäiset voimat ovat kaupungistumista ja kaupunkipolitiikkaa viimeisen 150 vuoden aikana*. Työ- ja elinkeinoministeriön julkaisuja 2023:10. Helsinki: Työ- ja elinkeinoministeriö, 2023.
- Kuusisto, Alina. "Pohjoinen ulottuvuus eurooppalaisen yhteistyön työkaluna." *Idäntutkimus* 26, no. 3 (2019), 20–39. DOI:10.33345/idantutkimus.87290.
- Kuusisto, Alina. "Finland, the European Union, and the Strategies of the Northern Region." Teoksessa *Remapping Security on Europe's Northern Borders*, toimittaneet Jussi P. Laine, Ilkka Liikanen ja James W. Scott, 138–158. London/New York: Routledge, 2021.
- Laine, Jussi. *New Civic Neighborhood: Cross-border Cooperation and Civic Society Engagement at the Finnish-Russian Border*. Joensuu: University of Eastern Finland, 2013.
- Leppänen, Airi, toim. *Kansalaisyhteiskunta liikkeessä yli rajojen. Sosiaali- ja terveystalouden järjestöt lähialueyhteistyössä*. Helsinki: Palmenia-kustannus, 2005.

- Liikanen, Ilkka ja Petri Virtanen, toim. *Rajayhteistyö, EU ja Venäjä*. Karjalan tutkimuslaitoksen raportteja. No 11/2004. Joensuu: Joensuun yliopisto, 2004.
- Liikanen, Ilkka. "Building Regional Stability Through Cross-border Cooperation: Changing Spatial Imaginaries and Sovereignty Concepts of EU Neighbourhood Policies." Teoksessa *The EU's Eastern Neighbourhood: Migration, Borders and Regional Stability*, toimittaneet Ilkka Liikanen, James W. Scott ja Tiina Sotkasiira, 19–35. London/New York: Routledge, 2016.
- Malmsten, Jarmo. *Aluehallintojuttu. Vuoden 1997 aluehallintouudistus ja sen sanomalehtikäsittely*. Turku: Turun yliopisto, 2013.
- Moisio, Sami ja Antti Vasanen. "Alueellistuminen valtiomuutoksen tutkimuskohteena." *Tieteessä tapahtuu* 26, no. 3–4 (2008): 20–31.
- Moisio, Sami. *Valtio, alue, politiikka. Suomen tilasuhteiden sääntely toisesta maailmasodasta nykypäivään*. Tampere: Vastapaino, 2012.
- Mäki, Laura ja Roger Nyqvist. Barentsin alueen koko kuva. *Idäntutkimus* 24, no. 2 (2017): 33–41.
- Ojanen, Hanna ja Kristi Raik. "Ulko- ja turvallisuuspolitiikka. Pinnallista jatkuvuutta ja pyörteisiä pohjavirtauksia." Teoksessa *Reunalla vai ytimessä. Suomen EU-politiikan muutos ja jatkuvuus*, toimittaneet Tapio Raunio ja Juho Saari, 170–195. Helsinki: Gaudeamus, 2017.
- Pohjois-Karjalan ammatillinen aikuiskoulutuskeskus. *Karjalan maaseutuprojekti. Osaprojekti*. Joensuu, 1991.
- Rantaniemi, Maire ja Kyösti Kurtakko, toim. *Opetusalan lähialueyhteistyö Suomen ja Venäjän välillä 1990–2012*. Helsinki: Opetushallitus, 2012.
- Raunio, Tapio ja Juho Saari. "Johdanto. Onko konsensuksen aika ohi?" Teoksessa *Reunalla vai ytimessä? Suomen EU-politiikan muutos ja jatkuvuus*, toimittaneet Tapio Raunio ja Juho Saari, 9–25. Helsinki: Gaudeamus, 2017.
- Ritvanen, Juha-Matti. *Mureneva kulmakivi. Suomi, Neuvostoliiton hajoaminen ja YEA-sopimuksen loppuvaiheet 1989–1992*. Helsinki: Siltala, 2021a.
- Ritvanen, Juha-Matti. "Kun itänaapuri vaihtui. Suomi, Neuvostoliiton hajoaminen ja Venäjän nousu 1990–1992." *Työväentutkimuksen vuosikirja* 35 (2021b): 39–54. DOI: 10.37456/tvt.109419.
- Rouge-Oikarinen, Regis. *Rajan ylittävä yhteistyö muuttuvassa Euroopassa. Euroopan unionin Tacis-ohjelma (1996–2004) Suomen lähialueyhteistyön toteuttamisvälineenä*. Oulu: Oulun yliopisto, 2009.
- Stranius, Pentti, toim. *Oppia rajalla. Toisen asteen koulutuksen tila Itä-Suomessa ja Karjalan tasavallassa. Yhteistyön kokemuksia ja haasteita*. Joensuu: Joensuun yliopisto, 2007.
- Suomen ja Venäjän välinen lähialueyhteistyö vuosina 2004–2009*. Helsinki: Ulkoasiainministeriö, 2011.
- Thornton, Patricia, William Ocasio ja Michael Lounsbury. *The Institutional Logics Perspective: A New Approach to Culture, Structure, and Process*. Oxford: Oxford University Press, 2012.
- Tuomi, Marja. *Diffusion of Social Innovations Across the Borders: Social Sector Cooperation with the Republic of Karelia*. Kuopio: University of Eastern Finland, 2011.

Turvallisuus muuttuvassa maailmassa. Suomen turvallisuuspolitiikan suuntalinjat 1995. Valtioneuvoston selonteko eduskunnalle 6.6.1995. Helsinki: Ulkoasiainministeriö, 1995.

Ulkoasiainministeriö. *Keski- ja Itä-Euroopan toimintaohjelma. Suomen toimintastrategia.* Helsinki: Ulkoasiainministeriö, 1993.

Virtanen, Petri. "Sosiaali- ja terveysalan pohjoisen ulottuvuuden foorumi Joensuussa." *Idäntutkimus* 9, no. 3 (2002): 170–171.

Zimmerbauer, Kaj. "Unusual Regionalism in Northern Europe." *Regional Studies* 47, no. 1 (2013): 89–103. DOI: 10.1080/00343404.2011.644236.

Toiseutettujen epäuskottaviksi väitetyt tarinat. Lastensuojelun sijaishuollossa ilmennyt kaltoinkohtelu lehdistössä toisen maailmansodan jälkeen

---

Abstrakti

Tässä artikkelissa tarkastelen lastensuojelun sijaishuollossa tapahtuneesta kaltoinkohtelusta julkaistua lehdistökirjoittelua. Artikkelin aineiston muodostavat Kansalliskirjaston digitaaliarkistoon tallennetut lehtiartikkelit, joissa kirjoitettiin lastensuojelussa ilmenneestä kaltoinkohtelusta noin vuosina 1948–2020. Artikkelissa osoitan, että kaltoinkohtelutapauksia nousi julkisuuteen erityisesti 1950-luvulla. Ilmiötä ei kuitenkaan saatu kitkettyä, ja sijaishuollossa tapahtunutta kaltoinkohtelua on ilmennyt vielä 2000-luvullakin. Analysoin artikkelissa niitä reittejä, joita pitkin tapaukset ovat nousseet laajempaan tietoisuuteen sekä tarkastelen tekijöitä, jotka ovat mahdollisesti osaltaan tuottaneet ilmiön ympärillä vallinnutta hiljaisuutta. Kiinnitän huomiota myös siihen, missä määrin sijoitettuja lapsia ja heidän tarinaansa on toiseutettu ja marginalisoitu. Pohdin, miten toiseuttaminen osaltaan vaikutti kaltoinkohtelun ympärillä vallinneeseen hiljaisuuteen sekä sen pitkittyneeseen luonteeseen.

Johdanto

Suomalaisen lastensuojelun menneisyydestä löytyy lukuisia esimerkkejä erilaisista kaltoinkohtelun muodoista.¹ Sijaishuollon piirissä olleiden lasten hoitoa on laiminlyöty, heidän hoitonsa on ollut puutteellista ja heitä on kohdeltu väkivaltaisesti monin eri tavoin.² Ilmiö ei ole myöskään yksinomaan menneisyyttä. Julkisuuteen toisinaan nousevat tapaukset herättävät pohtimaan, miksi asiaan ei ole puututtu ja miksi siitä ei kerrottu aiemmin. Tässä

---

artikkelissa analysoin tapauksia koskevaa lehdistökirjoittelua toisen maailmansodan jälkeisenä aikana.

Suomalaisen lastensuojelun menneisyys on viimeisten vuosikymmenten aikana ollut enenevässä määrin tutkijoita kiinnostanut aihe.³ Panu Pulma ja Oiva Turpeinen tarkastelivat lastensuojelun pidempiaikaista kehitystä vuonna 1987 julkaistussa teoksessaan *Suomen lastensuojelun historia*.⁴ Myös Timo Harrikari ja Juha Hämäläinen ovat tutkimuksissaan tarkastelleet lastensuojelun pidempiä kaaria sekä sen lainsäädännöllistä ja oppihistoriallista kehitystä.⁵ Viime vuosina huomiota on kiinnitetty erityisesti lastensuojelun piirissä olleiden kokemuksiin ja lastensuojelulaitosten arkeen. Muiden muassa Elina Pekkarisen, Kaisa Vehkalahden, Susanna Hoikkalan, Erja Sauraman ja Antti Malisen tutkimukset ovat kartoittaneet lastensuojelun historiaa yksittäisten tapausten ja laitosten tasolla. Nämä tutkimukset ovat huomioineet sijaishuollon piirissä olleiden henkilöiden ääntä aiemmasta, instituutiokeskeisemmästä lähestymistavasta poikkeavalla tavalla, tuoden esiin lastensuojelun piirissä koettua kaltoinkohtelua.⁶

Lasten kokemuksiin kiinnitettiin erityistä huomiota vuonna 2016 julkaisutussa, sosiaali- ja terveystieteiden ministeriön tilaamassa raportissa, jossa tutkittiin lastensuojelun sijaishuollon piirissä olleiden kokemuksia ja kiinnitettiin huomiota moniin epäkohtiin, erilaiset sijaishuollon instituutiot huomioon ottaen. Raportti toi esiin laajan kirjon erilaisia kaltoinkohtelun muotoja. Yksi johtopäätöksistä oli, ettemme edelleenkään tiedä aiheesta riittävästi ja uutta tutkimusta tarvitaan.⁷

Vastaavia raportteja on laadittu 1990-luvulta alkaen laajalti myös kansainvälisesti. Tulokset ovat usein olleet samankaltaisia, valtiosta riippumatta. Ongelmia on ilmennyt niin perhesijoituksissa kuin laitoshuollossakin, ja todetut epäkohdat ovat olleet monen muotoisia. Raporteissa on tuotu esiin, että lastensuojelun sijaishuollossa tapahtunut kaltoinkohtelu on ollut yleistä lähestulkoon kaikkialla. Kaltoinkohtelua on ilmiönä selitetty eri tavoin riippuen valtiollisesta kontekstista ja sijaishuollon järjestämisen tavasta. Raportoidut kaltoinkohtelun muodot ovat kuitenkin olleet silmiinpistävästi samankaltaisia paikasta riippumatta, mikä on edelleen alleviivannut tarvetta syventää ymmärrystämme lapsiin näissä konteksteissa kohdistetun kaltoinkohtelun taustasyistä.⁸

Ongelman laajuus korostaakin sen tutkimuksellista merkitystä. Emme edelleenkään tiedä tarpeeksi siitä, miksi kaltoinkohtelu jatkuu sitkeästi tapauksesta toiseen. Sijaishuollossa koettua kaltoinkohtelua ja sen historiaa

määrittää lisäksi syvä hiljaisuus ja asiasta kertomisen vaikeus. Niin kaltoinkohtelun uhrien kuin sivusta seuranneiden on ollut vaikea puhua siitä, ja ilmiö onkin monesti jäänyt piiloon ja siitä on vaiettu niin viranomaistaholla kuin laajemmin yhteiskunnassa.⁹ Aikalaisten käsityksissä kaltoinkohtelusta ja sen yleisyydestä riittää tutkittavaa. Lisäksi myös siihen olisi syytä perehtyä tarkemmin, missä määrin sijoitettuna oleminen on leimannut tai toiseuttanut lasta.¹⁰ On ylipäätään tärkeää syventää ymmärrystämme niistä mekanismeista, jotka ovat hiljentäneet tapauksista kertovien ääntä, niin yksilötasolla kuin laajemminkin. Vain näin voimme ehkäistä kaltoinkohtelua tulevaisuudessa.

Tässä artikkelissa tarkastelen kaltoinkohtelua käsittelevää lehdistökirjoittelua. Tarkastelun lähtökohdat ovat historian tutkimuksessa, mutta tutkimus liikkuu myös esimerkiksi sosiaalityön tutkimuksen kentällä. Kaltoinkohtelulla viitataan lasten erilaiseen väkivaltaiseen kohteluun. Käsite kattaa niin ruumiillisen, henkisen kuin seksuaalisenkin väkivallan eri muodot. Kaltoinkohtelu voi olla myös lasten hoidon ja perustarpeiden laiminlyöntiä sekä vaikkapa liian raskaan työn teettämistä. Lisäksi väkivalta voi olla rakenteellista, erilaisista lastensuojelun ja sen sijaishuollon järjestelmään liittyvistä toimintatavoista ja käytänteistä kumpuavaa.¹¹ Lastensuojelun sijaishuollolla viitataan sijaishuollon toteuttamisen paikkoihin, laitoksiin ja instituutioihin, kuten lastenkoteihin, koulukoteihin ja perhehoitoon.¹²

Tutkin artikkelissa ennen kaikkea sitä, kenen ääni lehdistöön nousseissa kaltoinkohtelusta kertovissa tapauksissa on kuulunut ja miten kertomuksiin on suhtauduttu. Analysoin, missä määrin sijoitettuja tai heidän läheisiään on kirjoituksissa kuultu ja pohdin, millaiset tekijät saattoivat vahvistaa tapausten ympärillä vallinnutta hiljaisuutta. Kiinnitän huomiota myös niihin reitteihin, joiden kautta tapaukset ovat tulleet julki ja viranomaisten tietoisuuteen. Lisäksi on kiinnostavaa, milloin kaltoinkohtelutapauksia on noussut esiin ja kuinka kauan ne ovat herättäneet keskustelua. Entä ovatko sijoitetut itse kertoneet kokemuksistaan?

Hyödynnän tutkimuksessa *toiseuttamisen* käsitettä. Tällä viitataan prosesseihin ja erontekoihin, joilla yksilöistä tai ryhmistä tehdään ”toisia”, kuten vähempiarvoisia tai normeista poikkeavia. Toiseuttamisen prosessit kietoutuvat valtahierarkioihin ja niiden tutkiminen tuo esiin yksilöiden eriarvoisen aseman. Toiseuttaminen on mekanismi, jolla luodaan ja vahvistetaan normia sekä määritellään yhä uudelleen niitä tapoja, joilla ”toiset” siitä poikkeavat. Toiseuttamisen ja toiseuden käsitteitä on hyödynnetty esimerkiksi representaatiotutkimuksessa, ja sovellan niitä vastaavalla tavalla myös tässä ar-

tikkelissa. Tarkastelen, miten lastensuojelun sijaishuollon piiriin kuuluneita lapsia on lehdistössä esitetty ja minkälaisia stereotyyppioita heihin on liitetty.¹³

Tutkimuksen pääasiallisen aineiston muodostavat Kansalliskirjaston digitaaliarkistoon tallennetut sanoma- ja aikakauslehdet sekä pienpainatteet ja niissä ilmestyneet, lastensuojelun epäkohtia tarkastelevat kirjoitukset 1940-luvun lopulta 2020-luvulle. Aineisto ei muodosta täydellistä kokonaisuutta, sillä digitaaliarkisto täydentyy monien nimekkeiden osalta edelleen. Digitaaliarkiston hyödyntäminen mahdollistaa kuitenkin ilmiön tarkastelun uudella ja aiempaa kokonaisvaltaisemmalla tavalla. Vaillinaisesta digitoinnista huolimatta arkistoon tekemäni haut tuottivat useita tuhansia tuloksia. Artikkelin aineistoa kootessa digitointi kattoikin kaikki tai lähes kaikki tarkastelussa olevat vuodet useista ruotsinkielisistä julkaisuista ja muiden muassa lehdistä *Etelä-Suomen Sanomat*, *Länsi-Savo*, *Hufvudstadsbladet*, *Uusi Suomi* ja *Maaseudun Tulevaisuus*. *Helsingin Sanomia* oli puolestaan digitoitu vuoteen 1972 saakka ja edelleen 2000-luvulla.¹⁴

Tiettyjen nimekkeiden vaillinainen digitalisointi ei olekaan este Kansalliskirjaston digitaaliarkiston käytölle, sillä olennaisempaa on riittävän suuren otoksen saaminen ilmiön tunnistamiseen. Kansalliskirjaston digitaaliarkistoon aineiston kokoamiseen mennessä tallennetut nimekkeet mahdollistavat artikkelissa esittämiini tutkimuskysymyksiin vastaamisen ja sen arvioinnin, miten, miksi ja millaiset kaltoinkohtelua koskevat tapaukset ovat nousseet julkisuuteen. Lisäksi ne nimekkeet, joiden digitalisointi on jo pidemmällä, täydentävät toisten lehtien digitalisoinnissa ilmeneviä puutteita. Painotan artikkelissa kuitenkin erityisesti ajanjakson varhaisempien vuosia, joiden osalta digitointi on usein kattavinta.

Lehdet itsessään tai niiden mahdolliset lehtikohtaiset kannanilmaisut eivät myöskään ole tämän artikkelin keskiössä. Nostan analyysissa lehtien poliittisia kantoja esiin vain silloin, kun se on esimerkiksi lehden puoluepoliittisen sitoumuksen kannalta ilmeistä. Artikkelin lähtökohtana ei ole lehtien keskinäinen vertailu, vaikka sitäkin mahdollisuuksien rajoissa teen. Näen lehdet ensisijaisesti kanavina, joiden kautta kaltoinkohdellut ovat saaneet tai pyrkineet saamaan ääntään kuuluviin tai heidän tarinaansa on kerrottu jonkun muun toimesta. Yksittäisiä lehtiä ja niiden kantoja kiinnostavampi kysymys on, miten kaltoinkohtelun kokemuksista on kerrottu ja miten kokemuksiin on suhtauduttu.

Lehtien sivuille päätyvät tapaukset ovat jo lähtökohtaisesti valikoituneita eivätkä siis kerro koko totuutta tarkasteltavasta ilmiöstä. Sanomalehtien uu-

tisjutuilta vaaditaan aina esimerkiksi jonkinlaista uutisarvoa ja ajankohtaisuutta, jotta niitä julkaistaisiin.¹⁵ Myös kaltoinkohtelutapauksista kirjoittelu on sidoksissa uutisarvoon. Lehtikirjoitusten pohjalta ei voi siis antaa tyhjentävää vastausta esimerkiksi siihen, miksi kaltoinkohtelua ei ole saatu ilmiönä kitkettyä tai mistä pitkittyminen ja toisaalta ilmiön ympärillä vallitseva hiljaisuus on mahdollisesti johtunut. Lehtikirjoittelu tarjoaa kuitenkin väylän asian analysoimiseen. Lisäksi lehdistö voidaan tulkita eräänlaiseksi yhteiskunnan peiliksi. Se toimii yhtenä yhteiskunnallisen keskustelun merkittävänä areenana heijastellen yhteiskunnassa vallitsevia näkemyksiä laajemminkin.¹⁶ Lehtikirjoitukset kertovat näin ollen, miten sijoitettujen kertomaan on suhtauduttu ja minkälaiset asiat näyttävät määrittäneen suhtautumista laajemminkin yhteiskunnassa.

Tutkimusaineistoni käsittää monia erilaisia tekstityyppejä, kuten lukijakirjeitä, uutistekstejä, pääkirjoituksia, kolumneja ja pakinoita sekä muita lehtikirjoituksia. Näistä yleisönosastopalstoilla ilmestyneet lukijakirjeet ovat vähiten sidoksissa lehden omaan kantaan. Pääkirjoitukset edustavat selkeimmin lehden varsinaista linjaa, kolumnit ja pakinat puolestaan toimittajien näkökulmia. Uutistekstit sitä vastoin saattavat olla alun perin Suomen Tietotoimiston (STT) tuottamia ja useammassa lehdessä ilmestyneitä. Uutistekstitkään eivät siis suoraan kerro lehden näkökulmasta.¹⁷ Toisaalta niin uutistekstit kuin lukijakirjeetkin ovat aina toimituksellisen työn läpikäyneitä ja valikoituja: syystä tai toisesta ne on koettu julkaisemisen arvoisiksi. Niidenkin voi ajatella heijastelevan jotain lehden linjasta tai tehtävästä tai vähintään aiheen ajankohtaisuudesta.¹⁸

Tutkimusaineiston muodostin hakemalla digitaaliarkistosta sanoma- ja aikakauslehtiä sekä pienpainatteita yhdistelemällä hakusanoja lastenkoti, koulukoti, poikakoti, tyttökoti, kasvatusäiti, kasvatusisä ja kasvatus. Lisäksi tein hakuja sanojen ruotsinkielisillä vastinpareilla. Kävin hakujen tulokset systemaattisesti läpi poimien aineistoon ne lehtijutut, jotka ovat tutkimusaiheen kannalta kiinnostavia. Näitä tekstejä analysoin lähiluvun keinoin palaten tekstien pariin useita kertoja ja tarkastellen sitä, miten tapaus on noussut julkisuuteen, kuka kaltoinkohtelusta kulloinkin puhuu, millaisesta näkökulmasta ja miten tapaukseen on milloinkin suhtauduttu. Tekstianalyysissäni sovellan Jyrki Pöysän kuvausta lähiluvusta metodina. Pöysän tavoin pyrin luomaan ja sovittamaan yksityiskohdista laajempaa kokonaiskuvaa ja kokonaismerkitystä tarkastelemastani ilmiöstä.¹⁹

Myös tutkimuksen eettiset näkökohdat ovat pohtimisen arvoisia – siitäkin huolimatta, että hyödynnän artikkelissa julkisia aineistoja, joita erityiset

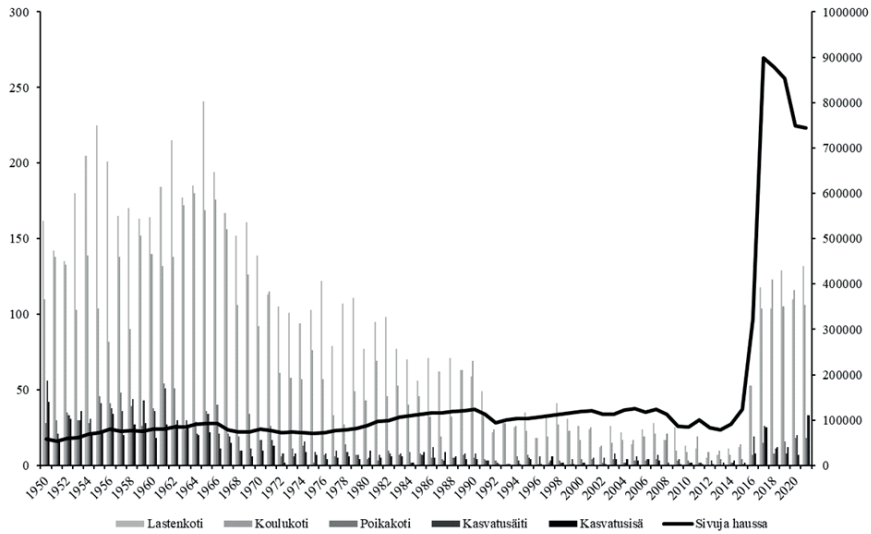
salassapitovaatimukset eivät säätele. Käyttämäni lehtiaineistot ovat periaatteessa kenen tahansa vapaasti saatavilla. Tutkimusaiheen sensitiivisyyden vuoksi tutkimuseettiset kysymykset nousevat kuitenkin keskeisiksi. Menneisyyden lehtiaineistot sisältävät monesti varsin yksityiskohtaista tietoa julki tulleista sijaishuollon epäkohdista. Tapauksiin liittyvät henkilöt ovat usein helposti tunnistettavissa lehtikirjoitusten perusteella, monesti jo otsikkotasolla. Tässä artikkelissa pyrin häivyttämään tätä tunnistettavuutta, enkä viittaa tarkkoihin lehtiartikkeleihin. Minulla ei ole myöskään syytä ottaa esiin tapahtumiin liittyneiden henkilöiden nimiä. Toisarvoisia tunnistetietoja, kuten sukupuolia ja vuosilukuja, tulen artikkelissa kuitenkin väistämättä mainitsemaan.

Artikkeli rakentuu siten, että käyn ensiksi läpi tarkastelemieni lehtikirjoitusten yleiskuvaa ja sitä, miten ja milloin sijaishuollossa ilmennyt kaltoinkohtelu on lehdistössä puhututtanut. Tämän jälkeen selvitän, miten tapaukset ovat nousseet julkisuuteen ja keiden ääni kirjoituksissa kuuluu pohtien samalla, mitä nämä seikat kertovat kaltoinkohtelusta ja siihen liittyvästä hiljaisuudesta. Lopuksi tarkastelen lehdistökeskustelussa kaltoinkohtelusta ilmenneitä näkemyksiä sekä sijoitettujen lasten toiseuttamista ja marginalisointia kaltoinkohtelun pitkittymisen ja sen ympärillä vallinneen hiljaisuuden vahvistajina.

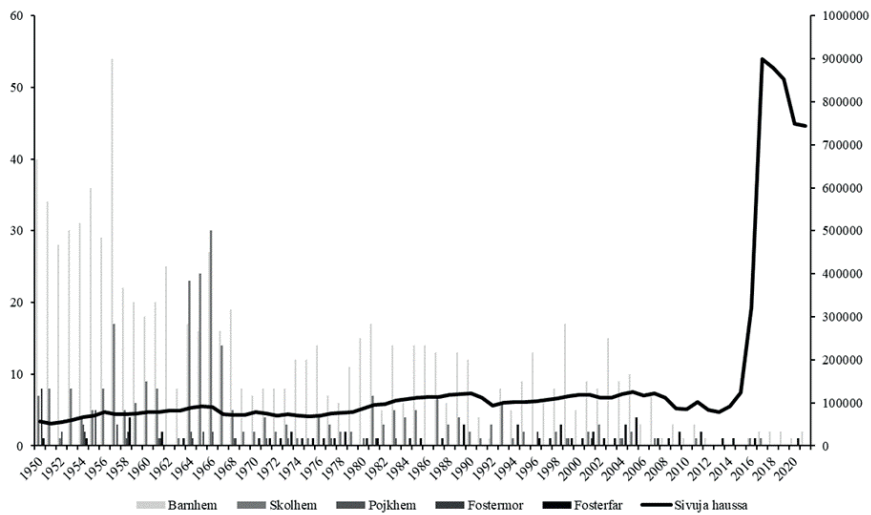
Kaltoinkohtelutapaukset lehdistössä

Muodostin tutkimukseni aineiston vuosien 2022 ja 2023 aikana. Tuolloin sanomalehtiarkistosta tehdyt haut käyttämilläni hakusanoilla ja niiden yhdistelmillä tuottivat useita tuhansia tuloksia. Yksinomaan hakusanapari lastenko* ja kasvatu* tuotti liki 7000 hakutulosta, kun haun aikavälinä olivat noin vuodet 1948–2020. Muilla hakusanapareilla vastaavuuksia tuli joitain tuhansia kullakin. Osa hakusanapareista tuotti myös keskenään samoja tuloksia.

Näistä lehtikirjoituksista poimin noin 300 tekstiä tarkempaan analyysiin. Jätin pääasiassa huomiotta hakutulokset, jotka koskivat lastensuojelun sijaishuollossa tapahtunutta kasvatusta yleisemmällä tasolla. Kaikki tarkemmin analysoimani kirjoitukset käsittelevät lastensuojelun sijaishuollossa tapahtunutta kaltoinkohtelua kertoen yksittäisistä kaltoinkohtelutapauksista tai ollen osa tapausten ympärillä käytyä laajempaa keskustelua.²⁰ Tein lisäksi joitain täydentäviä hakuja saadakseni paremman kuvan tietyistä tarkastelemistani tapauksista. Täydentävät haut nostivat tarkastelemieni lehtikirjoit-

Kuva 1. Tulokset suomenkielisillä hakusanoilla. Lähde: digi.kansalliskirjasto.fi.

Kuva 2. Tulokset ruotsinkielisillä hakusanoilla. Lähde: digi.kansalliskirjasto.fi.

tusten määrää joillain kymmenillä. Lehdet, joissa tarkastelemani kirjoitukset ilmestyivät, on esitetty liitteessä 1.

Kuviot 1 ja 2 havainnollistavat niiden mainintojen määriä, joita erilaiset lastensuojeluinstituutiot saivat erilaisissa lehtikirjoituksissa ja -ilmoituksissa tutkimallani aikavälillä. Kuvioissa on esitetty vuosittaisena pylväsdiagram-

mina kaikki osumat Kansalliskirjaston digiarkistoon tekemistäni hauista, kun sana kasvatu* on yhdistetty sanaan lastenko*, kouluko*, poikako*, kasvatusäi* tai kasvatusis* tai haut on tehty näiden ruotsinkielisillä vastinpareilla. Haussa mukana olleiden sivujen vuosittainen kokonaismäärä on esitetty viivadiagrammina toissijaisella akselilla. Tein myös hakuja sanoilla tyttöko* ja kasvatu*, mutta näillä hakusanoilla sain artikkelin aiheen kannalta keskimääräistä vähemmän relevantteja tuloksia, ja niissä käsiteltiin usein esimerkiksi tyttöoppikouluja.

Vaikka kuvioissa 1 ja 2 on mukana tämän artikkelin kannalta epärelevanttejä osumia kuten työpaikkailmoituksia²¹, kuvaavat ne hyvin tutkitulla ajalla sijaishuollosta käytyä lehdistökeskustelua. Kuviot osoittavat, että ajallisesti eniten sijaishuoltolaitoksista ja -instituutioista kirjoiteltiin tarkastelujakson alkupuolella. Osa hauissa löytämistäni lehtikirjoituksista ottaa lastensuojeluun kantaa yleisemmällä tasolla, eivätkä ne käsittele varsinaista kaltoinkohtelua. Lehtikirjoittelun voi kuitenkin katsoa viestivän siitä, että sijaishuolto oli yhteiskunnassa jollain tavalla pinnalla.

Tekemieni hakujen perusteella julkisuuteen nousi sijaishuollossa tapahtunutta kaltoinkohtelua koskevia tapauksia varsinkin 1940-luvun lopulla ja 1950-luvun aikana, jolloin ilmestyi yli kaksisataa tutkimusaiheen kannalta erityisen mielenkiintoista lehtikirjoitusta. Kuten kuviot 1 ja 2 osoittavat, myös 1960-luvulla käytiin lehdistössä laajaa lastensuojelun sijaishuoltoa koskevaa keskustelua. Tuolloin puhututtivat erityisesti lastensuojelulaitokset, ennen kaikkea koulu- ja poikakodit, ja niiden kasvatuskäytänteet. 1960- ja 1970-lukuja sävyttikin voimakas laituskriittinen keskustelu, joka pyrki vaikuttamaan myös lastensuojeluun. Keskustelu ulottui ja siihen otettiin kantaa useampaan otteeseen aina valtiopäiviä myöten. Pinnalla olivat niin koulu- ja poikakotien kasvatuskäytänteet kuin fyysiset tilatkin, ja polemiikkia aiheutti myös koulukotien leimaavaksi koettu luonne.²² Tämä näkyi myös vuosikymmenellä käydyssä lehdistökeskustelussa.²³

Verrattuna 1940- ja 1950-lukuihin, 1960- ja 1970-luvuilla lehdistöön nousi harvemmin yksittäisiä kaltoinkohtelusta kertovia tapauksia ja keskustelua käytiin yleisemmällä tasolla.²⁴ Tällaisessa kirjoittelussa kuului harvemmin sijoitettujen yksilölliset tarinat ja heidän oma äänensä, jotka ovat tämän artikkelin kannalta erityisen kiinnostavia. Tämän takia tarkempaan analyysiin nostamieni lehtikirjoitusten määrä on näiltä vuosikymmeniltä vähäisempi verrattuna 1950-lukuun. Yhteensä analysoituja kirjoituksia on näiltä vuosikymmeniltä noin 60. Kirjoitusten määrä jäi vähäisemmäksi myös myöhem-

Vuosikymmen	Tarkasteltujen kirjoitusten määrä
1940-luku	80
1950-luku	172
1960-luku	47
1970-luku	12
1980-luku	7
1990-luku	18
2000-luku	39
Yhteensä	375

Kuva 3. Artikkelissa tarkasteltujen lehtikirjoitusten määrät julkaisuvuosikymmenittäin.

pinä vuosikymmeninä. 1980-luvulla ilmestyi vain muutamia tutkimusaiheeni kannalta kiinnostavia tekstejä. 1990-luvulla ja 2000-luvulla artikkelin kannalta kiinnostavia kirjoituksia ilmestyi yhteensä vajaat 60. Eri vuosikymmeninä ilmestyneiden, tätä artikkelia varten tarkasteltujen lehtikirjoitusten määrää havainnollistaa kuvio 3.

Myöhempien vuosikymmenten hiljaisuutta selittää osaltaan sanomalehtien hitaasti etenevä digitalisointi. Myöhempinäkin vuosikymmeninä on todennäköisesti julkaistu kiinnostavia lehtikirjoituksia havaitsemaani enemmän, sillä vasta 2010-luvulla lehtien digitalisointi on ollut systemaattisempaa. Tämä näkyy myös hyppäyksenä haettujen sivujen määrissä noin vuoden 2016 tienoilla kuvioissa 1 ja 2. Muita hyppäyksiä haussa olleiden sivujen määrässä ei kuitenkaan ole havaittavissa, ja digitalisointi on kunkin tarkasteleman vuosikymmenen osalta keskimäärin suunnilleen samassa vaiheessa.²⁵

Kirjoittelun vähenemistä selittää osaltaan myös lehdistön kehitys. Lehdistökirjoittelun kulttuuri muuttui vuosikymmenten kuluessa, esimerkiksi journalistien eettisten ohjeiden myötä. Ne tulivat voimaan ensimmäisen kerran vuonna 1958. Tuolloin annetut niin kutsutut etikettisäännöt olivat vielä melko suppeat ja niitä laajennettiin jo vuonna 1968 hyvää lehtimiestapaa määrittäneillä säädöksillä. Eettiset ohjeet sisältävät määritelmiä esimerkiksi siitä, miten toimia, mikäli lehtikirjoitus koskee yksityishenkilöitä ja heidän toimintaansa.²⁶ Eettisten ohjeiden kaltaisen hallinnollisoikeudellisen ja toisaalta yhteiskunnan yleisen kehityksen myötä 1950-luvulla julkaistujen,

hyvinkin yksityiskohtaisten lastensuojelussa tapahtunutta kaltoinkohtelua tarkastelevien lehtikirjoitusten määrä on entisestään vähentynyt.

Tutkimusaineiston pohjalta näyttää lisäksi selkeälle, että tapaukset ovat nousseet julkisuuteen erityisesti poliisi- tai vastaavien tutkintojen tai oikeustapausten myötä, vuosikymmenestä riippumatta. Yli 200 tutkimassani lehtikirjoituksessa suoraan käsiteltiin ja kerrottiin oikeustapauksesta tai tutkinnasta tai kirjoituksen voi katsoa saaneen innoituksensa jonkin viranomaistahon suorittaman tutkimuksen tai oikeustapausten myötä. Tämän osoittaa sekin, että selvä enemmistö analysoimistani teksteistä oli erilaisia uutistekstejä tai oikeudenkäyntiraportteja. Kaltoinkohtelua käsiteltiin jonkin verran myös erilaisissa yleisönosasto- ja mielipidekirjoituksissa, mutta esimerkiksi pääkirjoituksissa siihen tartuttiin selvästi harvemmin, jos lainkaan.

Monesti oikeustapauksista kerrottiin uutisteksteissä, jotka olivat alun perin STT:n laatimia. Tällaiset kirjoitukset eivät siis suoraan kerro yksittäisten lehtien kiinnostuksesta tai kannasta asiaan. Lisäksi oikeustapausten ja myös uutistekstien korkeaa määrää selittävät journalistisen työn rutiinit ja se, että oikeustapauksilla usein oli vähintäänkin hetkellistä uutisarvoa.²⁷ Oikeuskäsittelyjen myötä tapaukset tulivatkin todennäköisimmin ja verraten helposti lehdistön tietoisuuteen. Samalla tapausten julkitulo aiheutti lehdistössä myös muuta keskustelua, esimerkiksi yleisönosastopalstoilla. Yksittäiset oikeustapaukset saattoivatkin toimia eräänlaisena katalyyttinä kaltoinkohtelusta käytävään laajempaan keskusteluun, nostaten samalla julkaistujen tekstien määrää tiettyinä ajanjaksoina ja selittäen sitä, miksi keskustelu näyttäytyy hieman kausittaisena.

Lehtikirjoitusten perusteella tutkimuksia ovat suorittaneet poliisin lisäksi esimerkiksi lastensuojelun piiritarkastajat, kuntien sosiaalilautakunnat ja eduskunnan oikeusasiamies. Osaa tapauksista on tutkinut myös sosiaaliministeriö. Tutkintoja ovat suorittaneet toisin sanoen tahot, joille lastensuojelun sijaishuollon valvonta on myös kuulunut, ja jotka ovat olleet vastuussa lastensuojelun toteuttamisesta ja ylläpidosta.²⁸

Tutkimusajanjakson alkuvuosikymmenten lehdistökirjoittelu

1940-luvun lopulla ja 1950-luvun aikana ilmestyneiden kaltoinkohtelutapauksista kertovien lehtikirjoitusten suurempaa määrää selittää myös tuolloin esiintynyt pyrkimys ”puhdistaa” lastensuojeluinstituutiota jopa sotilaalliseksi

koetulta kasvatukselta. Puhdistusvaatimukset liittyivät sodanjälkeisessä Suomessa valkoiseksi koetun arvomaailman kritisointiin, josta haluttiin uudessa ilmapiirissä eroon. Vaatimuksia esitti varsinkin poliittinen vasemmisto, joka tarttui kokemuksiinsa epäoikeudenmukaisuuksiin laajalti, huomioiden myös lastensuojelun epäkohdat. Samalla puhdistusvaatimukset olivat alkusoittoa seuraavien vuosikymmenten entistä systemaattisemmalle laitoskriittiselle keskustelulle.²⁹

Tutkimusajanjakson alkuvuosikymmeninä kaltoinkohtelusta kertovia kirjoituksia ilmestyi erityisesti vasemmistolehdistä, kuten *Vapaassa Sanassa*, *Työkansan Sanomissa* ja *Suomen Sosialidemokraatissa*. Näissä lehdissä aihetta käsiteltiin monesti varsin jyrkin sanankääntein ja erittäin kriittisesti. Kirjoittajien nimiä teksteissä harvemmin mainittiin, mutta on oletettavaa, että yleensä niiden laatijat toimivat lehtien toimittajina, sillä tekstit olivat pääasiassa erilaisia artikkeleita tai uutistekstejä. Varsinkin koulu- ja poikakoteja verrattiin muun muassa rangaistuslaitoksiin ja niissä harjoitettua kasvatusta kuvailtiin keskiaikaiseksi ja ankarana, ruumiinrangaistuksilla ylläpidetyn kurin lävistämäksi. Laitoskasvatuksen uskottiin vinouttavan lasten kasvua ja tuottavan lähinnä rikollisia. Lastensuojelu koettiin ylipäätään hyvin epätasa-arvoistavana ja vain työväenluokan lasten uskottiin päätyvän sijaishuollon piiriin:

Piiska on useinkin ensimmäinen kasvatuskeino, ruumiillinen kuritus on eräiden lastenhoitajien a ja o. Lastenkotien henki on myös keskiaikaisen tunkkainen, useinkin pakollisine rukoushetkineen ja muine luostariin viittaavine ohjelmineen. Lastenkodeissa yritetään lapset vieroittaa myös vanhempiansa maailmankatso- muksesta ja opettaa heitä vihaamaan työväenliikettä ja uskomaan siihen, että yhteiskunnalliset epäkohdat ovat Jumalan säätämiä ja niitä vastaan on synty taistella. Luku sinänsä ovat ns. ”kurittomien lasten” kasvatulaitokset, joissa lapsia kasvatetaan alituisessa pelossa rankaisu-uhkan alaisena ja joiden kasvateista usein kehitty yhteiskunnan vastaisia, asosiaalisia yksilöitä, joiden elämä kulkee jatkuvasti pakko- ja rangaistuslaitosten viitoittamaa tietä. [-] Porvarillinen yhteiskunta antaa lapsille kiviä leivän asemasta – sosialismi takaa lapsille turvatun tulevaisuuden!³⁰

Oheinen teksti ilmestyi *Vapaassa Sanassa* vuonna 1951, kirjoittajaa ei tekstin yhteydessä mainittu. Vasemmistolehdistä lastensuojelun ongelmat kytkettiin usein osaksi laajempaa yhteiskuntakritiikkiä, ja mainittiin esimerkiksi porvarilliseksi koetun yhteiskunnan rappiosta.³¹ Vasemmistolehden ai-

hetta koskevissa kirjoituksissa myös kritisoiitiin muuta mediakenttää ja syytettiin sitä lastensuojelulaitosten epäkohtien pimittämistä. Porvarilliseksi miellettyjen lehtien ei koettu tarttuvan asiaan, ainakaan tarpeeksi usein.³²

Esimerkiksi *Helsingin Sanomat* julkaisi hakujeni perusteella kuitenkin vain kolme aihetta käsitellyttä kirjoitusta vähemmän kuin kuutena päivänä viikossa ilmestynyt *Työkansan Sanomat* (vuodesta 1956 *Kansan Uutiset*) 1950-luvun aikana. *Vapaa Sana* ja *Suomen Sosiaalidemokraatti* eivät yltäneet edes *Helsingin Sanomien* tasolle ilmestyneiden kirjoitusten määrässä. Totta on, että *Helsingin Sanomien* kaltaisissa sanomalehdissä kirjoitusten sisällöt olivat yleensä huomattavasti neutraalimpia verrattuna vasemmistolehtien suoranaiseen paatukseen. Siinä missä vasemmistolehdet julkaisivat toimittajien itsensä kirjoittamia laajempia ja kanta-aottavia artikkeleita tai muita tekstejä, olivat *Helsingin Sanomien* kirjoitukset usein alun perin STT:n julkaisemia uutisjuttuja, jotka eivät ottaneet asiassa kantaa suuntaan tai toiseen. Toisaalta myös *Helsingin Sanomissa* ilmestyi vuosikymmenen kuluessa useita lastensuojelun epäkohtia jyrkästikin kritisoineita yleisönosasto- ja mielipidekirjoituksia.³³ Kriittisempää näkökulmaa pääsi siis muissakin lehdissä läpi.

Vasemmistolehtien kirjoittelu näyttäytyy toisinaan myös varsin uskaliaalta ja tarkoitushakuiselta. Niissä julkaistiin esimerkiksi lastensuojelulaitosten johtajien laatimia oikaisupyyntöjä tai vastineita.³⁴ Toisinaan lehtiä haastettiin myös oikeuteen. Esimerkiksi *Vapaan Sanan* sivuilla puitiin lehden ja sen päätoimittajan Raoul Palmgrenin saamia kunnianloukkaussyytöksiä, jotka nostettiin, kun lehti oli julkaissut yksityiskohtaisen kirjoituksen eräässä poikakodissa sattuneesta rangaistustapauksesta. Oikeudenkäynnin kulusta raportoitiin lehdessä tarkkaan. Lopulta kantajana tapauksessa olleen opettajan kerrottiin hävinneen, vaikka lehden kirjoitusten katsottiinkin loukanneen hänen kunniaansa. *Vapaan Sanan* mukaan oikeudessa todistaneet poikakotilaiset olivat osoittaneet lehden kirjoitukset paikkansa pitäneiksi.³⁵ Huomionarvoista on, ettei tapauksesta kirjoittelu erityisesti poikennut *Vapaan Sanan* yleisestä journalistisesta linjasta, joka oli lähtökohtaisesti voimakkaan kanta-aottava ja oikeistoa kritisoiva.³⁶ Tapaus osoittaa kuitenkin sen, että toisinaan sijoitettujen lasten ääni ja sanoma tuli kuulluksi.

Sijaishuollon epäkohdat puhututtivat tutkimusajanjakson ensimmäisinä vuosina laajalti muutenkin. Tuolloin lehdissä ilmestyi kirjoituksia ja uutistekstejä, joissa kerrottiin myös ulkomailla, esimerkiksi Ranskassa ja Saksassa, tapahtuneista kaltoinkohtelutapauksista. 1940-luvun lopulla ja 1950-luvun alussa seurattiin paljon erityisesti Ruotsin tilannetta. Erityistä kuohuntaa

ja monia lehtikirjoituksia aiheutti suomalaisen pikkulapsen kuolema Tukholmassa. Lapsi oli ollut sijaishuollossa suomalaistaustaisen naisen luona, ja ruotsalaisessa tuomioistuimessa lapsen todettiin menehtyneen ymmärtämättömyydestä johtuneen kaltoinkohtelun seurauksena. Suomalaisissa lehdissä haastateltiin kiltiksi ja hyväluontoiseksi kuvatun lapsen täkäläisiä sukulaisia ja ihmeteltiin hänen kohtaloaan.³⁷

1950-luvulla myös lasten seksuaalinen hyväksikäyttö nousi esiin ilmiönä laajemminkin. Sitä koskevissa lehtikirjoituksissa puhuttiin paitsi kasvattivanhempien myös biologisten vanhempien tekemästä lapsiin kohdistuneesta seksuaalisesta väkivallasta. Niin ikään todettiin, että seksuaalinen hyväksikäyttö jäi usein piiloon, eikä siitä puhuttu laajalti.³⁸ Lasten kaltoinkohtelu oli aiheena siis selvästi pinnalla suomalaisessa 1950-luvun yhteiskunnassa.

Tutkimuksen alkuvuosien tilannetta kuvaa myös se, että sosiaaliministeriö otti vuonna 1953 lehtien sivuilla suoraan kantaa lastensuojelulaitosten toimintaan. Ministeriö laati tuolloin STT:n julkaiseman tiedotteen, joka julkaistiin edelleen useammassa eri lehdessä. Tiedote osoittaa, että kohut oli tunnistettu ministeriötasollakin. Myös tahtoa asian selvittämiseen ainakin jossain määrin oli, vaikka kaltoinkohtelun todettiinkin jäävän usein piiloon:

Lastenkodissa on lapsiin kohdistuneita pahoinpitelyjä todettu varsin harvoin ja niiden henkilökunta on yleensä täyttänyt vaativan tehtävänsä tunnustusta ansaitsevalla tavalla. Kaikki todetut tapaukset ovat joutuneet asianmukaisen tutkimuksen ja toimenpiteiden alaisiksi. Valitettavasti tämänlaatuiset tapaukset ovat vaikeasti ilmisaatavia niillekin, jotka, kuten laitosten johtokunnat, läheltä seuraavat lastenkotien toimintaa. Sosiaaliministeriö onkin sen vuoksi sekä tämän, että eräiden julkisuudessaakin huomiota herättäneiden vieraassa ja omassakin kodissa lapsiin kohdistuneiden väärinkäytösten vuoksi kehoittanut kaikkia maan sosiaalilautakuntia entistä suuremmalla valppaudella täyttämään niille kuuluvan yksityisten ja kunnallisten lastenkotien, sosiaalilautakuntien yksityisiin perheisiin sijoittamien lasten ja kasvattilasten hoidon ja kasvatuksen valvontavelvollisuuden sekä tarkoin tutkimaan kaikki lautakuntien tietoon tulevat omassa kodissa lapsiin kohdistuneet väärinkäytös- ja laiminlyöntitapaukset.³⁹

Lastensuojelulaitosten kasvatusta ja rangaistuskäytänteisiin kohdistuikin erityisiä muutospaineita 1900-luvun puolivälissä. Ne materialisoituivat etenkin kieltoina käyttää ruumiillisia rangaistuksia. Jo vuonna 1947 annettu lastenkotikomitean malliohjesääntö kielsi ruumiillisen kurituksen käytön

lastenkodeissa. Koulukodeissa kieltoa saatiin odottaa hieman pidempään. Se toteutui vuonna 1965 lähetetyn kiertokirjeen myötä, joka kielsi vitsarangaistuksen niissäkin.⁴⁰ Esimerkiksi *Työkansan Sanomiin* mielipidekirjoituksen laatinut henkilö toivoi ruumiillisen rangaistusten kieltoja koulukoteihinkin jo 1950-luvulla.⁴¹

Toisaalta lehdistössä keskustelua herättäneet tapaukset koskivat usein erityisen julmia rangaistusmuotoja, joiden käyttö oli tuomittavaa ennen varsinaisia ruumiillisen rangaistuksen käytön kieltojakin. Vuonna 1948 julkisuuteen noussut tapaus on esimerkki julmuudesta, jota käytänteissä toisinaan ilmeni. Siitä laaditut lehtikirjoitukset kuvaavat hyvin myös vasemmiston lastensuojelulaitoksiin kohdistamaa kritiikkiä, jossa niiden antama kasvatus nähtiin armeijamaisena, kuten oheinen, *Vapaassa Sanassa* ilmestynyt uutisteksti osoittaa:

Sitten opettaja komensi pojan riisuuntumaan ja sen jälkeen alastomana asettumaan pöydälle pitkälleen. Opettaja kietoi nyt huovan uhrinsa pään ympärille ja nouti paikalle laitoksen muut pojat, joista kuitenkin osa karkasi. Pöydän ympärille saapuneet komennettiin ottamaan ruoskat käsiinsä ja kukin vuorollaan lyömään pöydällä makaavaa [poikaa]. Kun pojat opettajan mielestä kuitenkin olivat lyöneet liian helläkätisesti ja osa heistä oli karannutkin, oli tämä ottanut itse ruoskan ja sanonut lyövänsä joka pojan edestä ja myös tehnyt niin. [Poika] siis sai jo armeijassa huonoon huutoon tulleen "remmiapellin".⁴²

Häpeä ja kodin kynnyksen hiljaisuuden takeena

Analysoimieni lehtikirjoitusten perusteella varsinkin oikeus- ja muut tutkinnat ovat siis nostaneet sijaishuollossa koetut kaltoinkohtelun kokemukset lehdistöön. Tarkastelemistani lehtikirjoituksista ei kuitenkaan aina käy ilmi, kuinka tieto kaltoinkohtelusta on alun perin tullut viranomaisten tietoon ja kuka siitä on ensimmäisenä kertonut. Mistä poliisi- ja vastaavat tutkinnat saivat alkunsa? Toisinaan esimerkiksi oikeudenkäyntejä kuvaavissa kirjoituksissa kerrotaan kaltoinkohtelun julkitulosta. Niiden perusteella esimerkiksi työntekijät ja naapurit ovat ilmoittaneet kaltoinkohtelusta viranomaisille.

Yhteistä tapauksille näyttäisi olevan se, etteivät sivusta seuranneet usein uskaltaneet kertoa kaltoinkohtelusta, vaikka se olisi ollut laajemminkin paikallisyhteisön tiedossa. Tämä korostuu erityisesti perhesijoitusten kohdalla.

Asiasta saatettiin vaieta vuosiakin, ennen kuin tapahtumien koettiin menneen jollain tapaa liian pitkälle ja ajateltiin, että niistä oli pakko kertoa, kuten seuraava *Länsi-Savossa* ilmestynyt uutistekstikin osoittaa:

Pahoinpitelystä oltiin [paikkakunnalla] kuulemma tietoisia jo pitemmän aikaa, mutta kukaan ei halunnut tehdä ilmoitusta viranomaisille asiasta koska po. rouva on sangen huomattavassa yhteiskunnallisessa asemassa. Tytön opettaja oli huomannut, että tyttö vaikutti aina aralta, ja saman huomion olivat tehneet naapuritkin. Kasvatuskodin palvelusväki on oikeudenkäynnin yhteydessä todistanut kasvatusäidin käyttäneen käsittämättömiä kasvatusmenetelmiä. Samoin on käynyt ilmi, että hän on kasvattanut erittäin ankarasti myös kolmea omaa poikaansa.⁴³

Kuten lainaus osoittaa, pysyi paikallisyhteisö hiljaa esimerkiksi sijoitusvanhempien vaikutusvaltaisen ja korkean yhteiskunnallisen aseman vuoksi, jota ei haluttu haastaa. Pelko saattoi hiljentää naapurien lisäksi myös esimerkiksi opettajat ja kasvatuserheen mahdollisen palveluskunnan. Tapaus, jota lainaus koskee tuli viranomaisten tietoon naapurien tehtyä siitä lopulta ilmoituksen, kun sijoitettuna ollut tyttö oli mennyt heidän luokseen itkien. Tapausta koskevissa lehtikirjoituksissa tytön kehon kuvaillaan olleen täynnä mustelmia, minkä vuoksi naapurit kutsuivat lääkärin. Tapaus ratkesi, kun oikeus tuomitsi kasvatusäidin neljän kuukauden vankeusrangaistukseen.⁴⁴

Tapaus on hyvä esimerkki myös lasten omasta toimijuudesta asemansa parantamiseksi. Kuten tämänkin tytön kohdalla, pahoinpidelty lapsi saattoi itse hakeutua turvaan esimerkiksi naapuriin. Samalla hän tuli helposti syyksenneeksi naapurin ilmoittamaan kaltoinkohtelusta eteenpäin. Varsinkin laitoshuollon kohdalla kaltoinkohtelu saattoi tulla ilmi ja laajempaan tietoisuuteen myös lasten karkaamisen vuoksi, mikä niin ikään korostaa lapsen oman toiminnan merkitystä. Yhtä tapausta alettiin selvittämään, kun neljä lastenkodissa asunutta 10–15-vuotiasta poikaa lähti karkumatkalle. Poikien karkumatka kesti päivän, ja ohikulkija palautti heidät illaksi takaisin lastenkotiin. Tapausta koskeneessa tutkinnassa karkumatkan syyksi paljastui lastenkodin talonmiehen suorittama raaka ruumiillinen kuritus. Talonmies oli lehtien uutisoinnin mukaan kurittanut lapsia remmillä lastenkodin johtajattaren pyynnöstä. Tapauksesta ei sosiaaliministeriön päätöksellä nostettu oikeusjuttua, mutta sen seurauksena lastenkodin talonmies erotettiin ja lastenkotia ylläpitäneelle säätiölle annettiin valtuudet ”antaa johtajattarelle virkavapautta [kuluneen] vuoden loppuun saakka”.⁴⁵

Tutkimusjakson alkupuolella lehdistössä ilmestyneet lukuisat ilmoitukset ja kirjoitukset varsinkin koulukodeista karanneista lapsista kertovat muutenkin omaa tarinaansa lastensuojelulaitosten käytänteistä. Karkaamiset voitulkita yhdeksi vastarinnan muodoksi, jolla osoitetaan mieltä laitoksen alistaavia ja väkivaltaisista käytänteistä vastaan.⁴⁶ Karkaamisten tulkittiin jo aikanaan kielivän kasvatuksen epäkohdista. Tämä käy ilmi varsinkin vasemmistolaislehdistöstä, jossa kirjoitettiin asiasta käydyn keskustelua myös eduskunnassa.⁴⁷ Karkaamis- eli hatkareissut tulivat usein poliisin tietoon, ja karkaajat pyrkivät toisinaan kertomaan epäkohdista myös viranomaisille. Karkaamistapauksista tuli kuitenkin seuraamuksia laitoksille vain harvoin ja usein ne päättyivät karkaajan itsensä saamaan ankaraan rangaistukseen.⁴⁸

Eräissä paljon julkisuutta lopulta saaneissa tapauksissa kasvattivanhempien kerrotaan myös uhkailleen lähipiiriään ja varoittaneen kertomasta menettelytavoistaan julkisesti. Tämänkin pariskunnan yhteiskunnallinen asema oli verraten korkea, mikä mahdollisti uhkausten tekemisen. Samalla uhkausta voi pitää osoituksena siitä, että pariskunta ymmärsi kohtelevansa kasvattilasta väärin, vaikka he oikeudessa kiistivätkin syyllistyneensä pahoinpitelyyn. Tämänkin tapaus tuli laajempaan tietoisuuteen nimenomaan oikeustutkinnan myötä naapurien tehtyä siitä viimein ilmoituksen. Oikeusistunnon kulusta raportoi muiden muassa *Helsingin Sanomat*. Oikeudessa kasvattivanhemmat tuomittiin lopulta sakkoihin ja ehdolliseen vankeuteen. Kasvattilapsi sijoitettiin toisaalle.⁴⁹

Tosinaan myös viranomaisten reagointi näyttää lehtikirjoitusten perusteella hitaalta. Pahoinpitelyistä ja kaltoinkohtelusta on saatettu tehdä ilmoituksia jo aiemmin, mutta niihin reagoinnissa on syystä tai toisesta kesännyt, kuten seuraava *Helsingin Sanomien* uutisteksti osoittaa:

Asiaa tutkittaessa on käynyt selville, että emäntä oli viime kevään ja kesän kuluessa pahoinpidellyt kunnan hänen hoitoonsa sijoittamaa 6-vuotiasta tyttöä, jonka hän oli sitonut sängynpylväeseen ja kurittanut remmillä. Naapurit olivat tehneet ilmoituksen sosiaalilautakunnalle mutta asian arkaluontoisuuden vuoksi he eivät halunneet tulla oikeuteen todistamaan. Todistajaksi saatiin kuitenkin eräs naishenkilö, joka oli asunut jonkin aikaa emäntä [nimi] luona. Lapsi on jo aikaisemmin otettu pois epäinhimillisen kasvattajan hoidosta ja sijoitettu muualle. [...] Aikaisemminkin on tehty ilmoituksia pahoinpitelystä.⁵⁰

Lainaus osoittaa myös sen, että syynä lähipiirin ja paikallisyhteisön hiljaisuuteen on usein ollut asian kokeminen erityisen arkaluontoiseksi. Vaikka kaltoinkohtelu on tullut julki, siitä on haluttu pysytellä erossa. Jopa siinä määrin, että oikeuteen on ollut hankala saada todistajia, vaikka heitä tiedettiin olevan olemassa.

Lainauksesta käy ilmi niin ikään, että arkaluontoisuuden leima on saattanut estää jopa viranomaisia toimimasta. Myös eräässä toisessa 1950-luvulla ilmi tulleessa tapauksessa lääkäri kieltäytyi kirjoittamasta lausuntoa pahoinpitelystä, vaikka merkit siitä olivat ilmeisesti selvät. Kyseisessä tapauksessa poikakodista karanneen pojan vanhemmat olivat vieneet tämän lääkärintarkastukseen sen jälkeen, kun poika oli tullut rangaistuksena pahasti ruoskituksi. *Helsingin Sanomien* uutistekstissä kerrotaan lääkärin todenneen ”pahoinpitelyn jäljet mutta kieltäyty[neen] kirjoittamasta todistusta koska pelkäsi tulevansa sekoitetuksi asiaan.”⁵¹ Lopulta vanhemmat saattoivat asian kunnan sosiaalilautakunnan tietoon, joka hankki lääkärintodistuksen toiselta lääkäriltä. Tapaukseen tarttui useampikin lehti, joiden kirjoituksissa todetaan ruoskan jälkien viipyneen pojan kehossa pitkään, mikä mahdollisti lääkärinlausunnon kirjoittamisen viisi päivää rangaistuksen antamisen jälkeen.⁵²

Eryteisesti perhesijoitusten kohdalla syynä hiljaisuuteen korostuu myös kodin kynnyks, jota ei haluttu ylittää. Kaltoinkohtelusta kertovissa lehtijutuissa toistuu paikallisyhteisöön kuuluneiden sanomana halu olla sekaantumatta toisten asioihin. Tämän tunnustivat ongelmaksi myös aikanaan lastensuojelun valvontatyötä tehneet.⁵³ Ilmiöllä voi katsoa olevan pitkät juuret. Koti oli pitkään se yksikkö, jossa lasten kasvatus tapahtui, eikä sen menetelmiin puututtu kuin ääritapauksissa. Vanhemmilla oli oikeus ja velvollisuus kasvattaa lastaan parhaaksi katsomallaan tavalla. Yhteiskunnan ei tarvinnut siihen erityisine kasvatuskäsityksineen puuttua. Ongelmia ilmeni lähinnä silloin, kun lapsi jäi orvoksi eikä hänellä ollut sukulaisia huolehtimassa.⁵⁴

Ajattelutapa alkoi murtua vasta modernin kasvatustajattelun yleistyttyä 1800-luvulta alkaen, mutta sen kaikuja voi havaita vielä paljon myöhemminkin. Ilmiö linkittyy kodissa ja lähisuhteessa ilmenneestä väkivallasta kertomiseen laajemminkin. Sen ajateltiin pitkään olevan yksityisasia.⁵⁵ Kodin kynnyksen ja yksityisyyden merkitystä kuvaa hyvin myös erään lastenkodin johtajan vastaus *Ilta-Sanomien* haastattelussa esitettyyn kysymykseen siitä, olivatko kodissa käytetyt rangaistusmenetelmät linjassa lainsäädännön kanssa: ”Kyllä näissä parhaansa täytyy yrittää. Mutta on sitten sellaisia ikäviä

tapauksia, joita sattuu joka kodissa aivan normaalisti. Eikä sellaisia yksityisasiota vedetä julkisuuteen.”⁵⁶

Samalla kaltoinkohtelun arkaluontoisuuteen vetoaminen viestii siitä, että perheen sisäinen väkivaltainen käytös tulkittiin vääränlaiseksi ja jollain tapaa häpeälliseksi. Sen saatettiin ajatella määrittävän yhteisöä laajemminkin. Esimerkiksi toisen maailmansodan jälkeisessä Suomessa perheväkivallasta kummunnut häpeä saattoi olla kollektiivista ja koko yhteisö tuntee epäonnistuneensa sen vuoksi. Samalla käsitys vaikutti kykyyn kertoa ja keskustella asiasta, vastaavasti kuin väkivallan varsinaisten uhrienkin kohdalla.⁵⁷

Kaltoinkohtelua ympäröivä hiljaisuus ei kuitenkaan välttämättä kerro siitä, että lasten kokemuksia kohtaan olisi oltu jollain tapaa välinpitämättömiä. Päinvastoin. Hiljaisuus saattaa kieliä ennemminkin siitä, että lasten kokemukset ovat olleet niin vaikeita, että niistä oltiin mieluummin puhumatta tai niistä ei edes pystytty puhumaan. Myös sivusta seurattu väkivalta voi olla syvästi traumatisoivaa, mikä estää kertomasta siitä.⁵⁸ Esimerkiksi laitoksissa käytetty rangaistusväkivalta saattoi koulukotilaisten mukaan olla sellaista, ettei sitä voinut seurata sivusta.⁵⁹ Pysymällä hiljaa ja ummistamalla silmät asiaa ei tarvinnut käsitellä, mikä toimi keinona asiasta selviytymiseen. Samalla taattiin myös naapurisopu.

Loputtomiin naapurit eivät kuitenkaan pysyneet hiljaa. Lapsia oltiin myös valmiita puolustamaan, jos he kävivät väkivaltaiseksi tiedettyjä kasvattivanhempiaan vastaan. Lehdissä uutisoitiin toisinaan tällaisistakin tapauksista. Väkivaltaiseksi ja esimerkiksi alkoholisoituneeksi tiedetyn vanhemman kohdalla paikallisyhteisö asettui usein puolustamaan kasvattilasta, vaikka tämä olisi käyttänyt koviakin otteita kasvattajaansa vastaan.⁶⁰

Haavojen aukikirjoittaminen ja lasten oma ääni

Vaikka suurin osa tarkastelemistani lehtikirjoituksista kertoo oikeus- tai muista tutkinnoista, toimivat lehdet myös kanavana epäoikeuden kokemusten purkamiseen. Sijaishuollossa olleet kertovat niissä toisinaan kaltoinkohtelun kokemuksistaan erityisesti jo aikuistuttuaan, lapsuuttaan muistellesaan. Lehtiin kirjoittivat välillä myös sijoitetun vanhemmat tai muut läheiset. Sijaishuollossa parhaillaan olleiden näkökulma ei kuitenkaan juuri näy, ja kirjoitukset ovat pääasiassa kaukaisempien aikojen muistelua. Toisinaan

lasten oma ääni tuli kuitenkin esiin oikeustapauksista kertovissa lehtikirjoituksissa, joiden yhteydessä julkaistiin myös heidän todistajanlausuntojaan.

Lehtikirjoitusten perusteella näyttää selvälle, että esimerkiksi ilmi tulleet oikeus- ja muut tutkinnat ovat saattaneet laukaista joissain henkilöissä tarpeen kirjoittaa myös omista kokemuksistaan. Yhteiskunnassa pinnalla olleesta ilmiöstä on haluttu kertoa omakohtaisia kokemuksia, vaikka ne olisivat kuinka kipeitä. Esimerkiksi seuraavaa *Kansan Uutisiin* 1960-luvun alussa kirjoittanutta henkilöä on hänen omien sanojensa mukaan patistanut kirjoittamaan poikakodeista ylipäätään käyty keskustelu. Kirjoittaja kuvailee tekstissään poikakotilaisten vertaissuhteita ja isompien poikien pienemmilleen antamia oppeja, jotka hän näkee ongelmana. Lisäksi hän painottaa opettajien kutsumuksen merkitystä korostaen, että opettajilla täytyy olla jokin muu kannustin työhön kuin palkka:

Näin jälkeenpäin tuntuu, että opettajat olivat pääasiassa itse jollain tavalla epäonnistuneet elämässään. Oli helppo purkaa kiukku poikiin, joita ei kukaan usko, eivätkä pojat voi missään valittaakaan. [-] Ei voida sanoa että opettajat ja kasvatijat olisivat kaikki samanlaisia, sillä oli joitakin jotka olivat täysin paikkansa täyttäviä kunnollisia kasvattajia.⁶¹

Toisinaan julkinen keskustelu saattoikin toimia laukaisevana tekijänä kannustaen kaltoinkohtelua kokeneita kertomaan kokemuksistaan myös viranomaisille. Näin kävi esimerkiksi vuonna 1953, jolloin kasvatusvanhempina toiminutta pariskuntaa haastateltiin radioon heidän sijaishuollon parissa jatkuneen pitkän uransa myötä. Radiohaastattelu sai aikaan ilmiantoja pariskunnan luo aiemmin sijoitetuilta henkilöiltä, jotka kertoivat pitkään jatkuneesta seksuaalisesta hyväksikäytöstä.⁶²

Yleisönosastokirjoitusten perusteella on lisäksi selvää, että tapauksia on pyritty tietoisesti pitämään pimennossa. Näin oli varsinkin laitoshuollon kohdalla. Eräs laitoksissa oletettavasti 1940-luvulla lapsuutensa viettänyt kuvaili niitä vihan ja katkeruuden kasvualustoiksi, joista lähti paljon ”rikollista ainesta”. Hänen mukaansa erityinen ongelma laitokasvatuksen kohdalla oli valvonta, jonka ajankohta sovittiin etukäteen. Kirjoittaja näki yllättäen suoritettavat valvontakäynnit paremmaksi ratkaisuksi, jolloin ei ollut mahdollista peittää ”pahim[pia] jäl[kiä]”. Ongelmaksi kirjoittaja koki myös sen, etteivät lapset uskaltaneet vastata valvojan kysymyksiin totuudenmukaisesti. Laitoksen kyseenalaiseen valoon saattaneet lapset tulivat todennäköisesti ran-

gaistuiksi valvojan lähdettyä, mistä he olivat hyvin tietoisia. Kirjoittaja jatkaa vielä ja osoittaa, että laitoksissa harjoitettiin suurempaakin sensuuria, mikä niin ikään hiljensi siellä kasvatettavia lapsia:

Meidän tyttöjen kaikki kirjeenvaihto sensuroitiin molemmin puolin, ja pakettimme tarkastettiin. Kirjoitin kerran kotiini salakirjeen, jossa kerroin, miten ankarasti hoitajat kohtelivat toisia lapsia. Asia tuli julki, ja sain rangaistukseksi 32 suolavedessä liotetun raipan lyöntiä, joita oli antamassa kolme eri hoitajaa. Onko tämä kasvatusta? Olin silloin 11 vuoden ikäinen.⁶³

Tarve turvautua salakirjeisiin kuvastaa hyvin niitä mahdollisuuksia, joita lapsilla monissa laitoksissa oli tilanteestaan kertomiseen. Esimerkiksi vuoden 1924 valtion kasvatuslaitosten ohjesäännön mukaan laitosten johtajilla oli oikeus ja velvollisuus tarkistaa lasten kirjoittamat kirjeet ja päättää niiden lähettämisestä.⁶⁴ Kirjeitä saatettiin myös sensuroida tai kirjeenvaihto kieltää kokonaan rangaistukseksi huonoksi koetusta käytöksestä.⁶⁵ Myös kokemukset valvonnan hankaluudesta ovat laajemminkin jaettuina. Valvontakäynneistä sovittiin ja niihin saatettiin valmistautua etukäteen vielä 1980-luvullakin, eikä valvonta ollut niin säännöllistä kuin lainsäädäntö edellytti.⁶⁶

Myös 1950-luvun alkupuolen *Helsingin Sanomien* yleisönosastopalstalla kirjoitettiin koulukotien tuottavan rikollista ainesta. Syyksi esitettiin erityisesti koulukodin leimaava luonne ja se, että siellä oppi rikollisia taitoja. Yleisönosastolle kirjoittaneen henkilön mukaan entiset koulukotilaiset eivät taustansa vuoksi saaneet kunnollisia töitä, jolloin heillä ei ollut muuta vaihtoehtoa kuin elättää itsensä rikoksilla. Lisäksi hän ilmaisi halukkuutensa selvittää asiaa, jotteivät ”nykyiset ja jälkeentulevat oppilaat joutuisi käymään samaa kurimusta, joka oli minun ja aikalaisteni kohdalle sattunut.”⁶⁷

Entisten sijoitettujen kirjoituksista käykin selvästi ilmi katkeruus sekä saadusta kohtelusta että oman äänen ja tarinan kuulematta jäämisestä. Varsinkin koulukotitaukaisten kohdalla selväksi käy myös hankaluus työllistyä ja pärjätä elämässä myöhemmin, mikä on entisestään lisännyt katkeruuden tunteita. Lehtien yleisönosastopalstat tarjosivat yhden kanavan näiden tunteiden purkamiseen, vaikka kirjoituksia ilmestyikin vain harvakseltaan.

Toisinaan sijoitetut ovat kuitenkin saaneet ääntään kuuluviin sijaishuollossa ollessaan. Etenkin kaltainkohtelua käsitelleistä oikeusistunnoista kirjoitetut raportit kertovat omaa kieltään. Lehtiin painetut, usein oikeudenkäynnissä ilmi tulleet yksityiskohtaiset tapauskuvaukset voidaan tulkita

osoitukseksi siitä, että lapset tai työntekijät ovat päässeet jossain vaiheessa kertomaan kokemuksistaan. Mistään muualtakaan ei tietoa pahoinpitelyistä ole voinut tulla. Kirjoitusten perusteella käykin selväksi, että lapsia on pyritty kuulemaan ainakin oikeudenkäynneissä ja niitä edeltäneissä tutkinnoissa. Oikeudenkäynnissä hyödynnettyjä asiakirjoja siteerattaessa tämä käy ilmi lehdistä varsin suoraan:

”Tämä mustelma tuli, kun äiti kuristi minua” tai ”siitä lähti hammas, silloin kun isä löi minua nyrkillä kasvoihin”, vastasi 8-vuotias pikkupoika [nimi] lääkärille, joka tiedusteli häneltä pojan ruumiissa esiintyneiden monien mustelmien, arpien ja vammojen alkuperää.⁶⁸

Vaikka tapaukset herättivät aikanaan kiivastakin keskustelua yleisön-osastopalstoja myöten, lopahti mielenkiinto viimeistään niitä koskeneiden oikeudenkäyntien tultua päätökseen. Oikeuskäsittelyjen valmistuessa tapausten uutisarvo väheni ja lehdistön mielenkiinto tapauksia kohtaan laski. Vanhemmat kaltoinkohtelutapaukset nousivat myös harvemmin esiin uusien tapausten tultua julki. Vain muutamaan tapaukseen palattiin uudelleen, kun ne oli kerran saatu käsiteltyä.

Tällaiseksi muodostui 1950-luvun alkupuolen lehdistössä paljon huomiota saanut poikakotia koskenut tapaus, jossa kaksi poikaa menehtyi. Poikakodin tapahtumat herättivät lehdistössä laajaa huomiota ja niihin viitattiin vuosia tapahtumien jälkeen, kun vastaavia tapauksia tuli julkisuuteen. Näissä tapahtumissa oli kysymys toverikurista, jossa isompien poikakotiin sijoitettujen epäiltiin kohdelleen pienempiään kaltoin.⁶⁹ Erityisesti vasemmistolehdistössä otettiin tapaukseen vahvasti kantaa. *Työkansan Sanomat* julkaisi myös sanojensa mukaan kyseisessä poikakodissa sijoitettuna aiemmin olleen lapsen haastattelun:

- No, mutta miksi siellä sitten tapahtuu sellaista? - En mää uskalla kertoa, jos ne saavat tietää, niin ne tappavat minutkin. - Ketkä tappavat? - Ne suuret pojat, ne leipäpuun pojat. - Kuinka vanhoja ne ovat sitten? - Ne on jo siinä 16–17-vuotiaita. - Siis koulupoikia nekin. Mutta kerro pois, en minä virka kenellekään nimeäsi, vaikka kirjoittelenkin lehtiin. Poika tiesi, että olen sellainen, joka kirjoittelee. - Onks takuulla, että ette virka? Lupasin, ja en siis virkakaan nimeä, mutta kerron vain mitä hän kertoi. - Siellä on sellaisia suuria poikia, ja ne pitää kurissa niitä pieniä. Eikä niistä uskalla mitään virkkaa opettajille, ne tappaisi, niillä on sellainen

puu mitä ne sanoo leipäpuuksi, ja siellä ne isot pojat istuvat, ja pienien poikien on vietävä sinne niille kaikkea, ruokaa ja karamelleja ja jos saavat tupakkaa. Ja ruoka on säästettävä annoksista. Jos ei vie, niin ne panee seisomaan riviin paljain jaloin, ja sitten ne juoksevat jalkaterien yli piikkarit jalassa, ja jalat turpoaa, ja tulee täyteen reikiä. Eikä pienet pojat uskalla sanoa opettajalle. Minäkin kun en vienyt kerran, niin ne heitti sillalta jokeen, ja jos en olisi osannut uida, olisin hukkunut. Mutta kun oli niin kylmä niin tuli keuhkokuume, mutta piti sanoa, että putosin, ja se jätti vettä keuhkoihin.⁷⁰

Poikakodin mainetta koetettiin haastattelun julkaisemisen jälkeen puhdistaa esimerkiksi päästämällä lehden toimittaja vierailulle koulukotiin.⁷¹ Vasemmistolehdistissä tapaus ei kuitenkaan unohtunut, ja ne toivat esille muidenkin kyseiseen poikakotiin sijoitettuna olleiden näkökulmaa. Eräässä juttukokonaisuudessa esitettiin myös lainauksia poliisikuulusteluista. Niissä entinen poikakotilainen kertoi monia esimerkkejä isompien poikien terroristista aina varkauksiin pakottamisesta, hakkaamisesta ja muista väkivallan muodoista seksuaaliseen väkivaltaan. Kirjoituksen mukaan poikia peloteltiin olemaan hiljaa kokemastaan, mikä sekä vähensi heidän äänensä kuulumista myös lehdistössä:

Opettajat ja hoitajat olivat toivottomia. Nähdessään haavoja ja mustelmia he yrittivät saada selvää niiden aiheuttajista, mutta pienet pojat eivät uskaltaneet tunnustaa siitä huolimatta, että heiltä yritettiin puristaa totuus vitsojen avulla. Heidän piti kertoa joko kaatuneensa, loukanneensa itsensä vahingossa, olleensa tahallaan tuhmia jne.⁷²

Poikakodin tapahtumia selvitettiin lopulta useissa tutkimuksissa, joissa ei lehtikirjoittelun perusteella kuitenkaan päädytty oikeuteen saakka. Molemmat kuolemat todettiin tapaturmaisiksi, mistä uutisoitiin useammassa lehdessä.⁷³ Olipa tutkintojen lopputulos oikeellinen tai ei, sen ympärillä käyty lehtikirjoittelu kuvaa hyvin suhtautumista sijoitettujen lasten kertomuksiin. Perehdyn tähän tarkemmin seuraavaksi.

Keskustelua sijaishuollossa koetusta kaltoinkohtelusta

Lastensuojelun sijaishuollossa koettu kaltoinkohtelu on siis ajoittain noussut julkiseen keskusteluun etenkin erinäisten tutkintojen ja oikeudenkäyntien

myötä. Vaikka häpeä on hiljentänyt kokemuksista kertomista, on kaltoinkohtelusta kielivistä tapauksia toisinaan kirjoitettu lehdissäkin. Myös sijoitettujen oma ääni on silloin tällöin tullut kuulluksi. Ilmiö on siis ainakin jollain tasolla tiedostettu ja sen haitallisuus ymmärretty jo pitkään. Miksi kaltoinkohtelu kuitenkin näyttyytymä ilmiönä pitkittyneen? Lehtikirjoitukset tuskin antavat kysymykseen tyhjentävää vastausta, mutta mahdollistavat asian pohtimisen.

Monet ilmi tulleista kaltoinkohtelutapauksista kertovat ruumiilliseen väkivaltaan tai kuritukseen turvautumisesta, vaikka henkistä ja seksuaalista väkivaltaakin on lastensuojelun sijaishuollon piirissä ilmennyt. Ruumiillinen rangaistus on menneisyydessä nähty usein eräänlaisena viimeisenä keinona kurittoman lapsen oikaisemiseen, myös lastensuojelutyössä.⁷⁴ Uskolla ruumiillisen rangaistuksen kasvattavaan vaikutukseen onkin pitkä historia. Se oli pitkään kasvatuksen keskeinen metodi. Esimerkiksi luterilaisen opin mukaan piiskalla oli mahdollista nujertaa lapsen paha luonto ja kaikenlainen omavaltaisuus, jota perisyntin ajateltiin tuottavan. Ruumiillisen kurittamisen nähtiin mahdollistavan lapsen sielun pelastamisen.⁷⁵

Tällaista ajattelua on tullut esiin myös niissä tapauksissa, joita analysoimani lehtikirjoitukset käsittelevät. Kaltoinkohtellut lapset on pyritty esittämään luonnostaan huonoina, millä on perusteltu lapsen saamaa kohtelua. Kaltoinkohtelua ei ole ymmärretty tai haluttu ymmärtää kaltoinkohteluksi vaan yhdeksi kasvatuksen muodoista. Ajatus myötäilee luterilaista oppia, jonka mukaan lapsen kurittaminen ei ole vihan ilmaus vaan kertoo vanhemman rakkaudesta lasta kohtaan, sillä kurittaminen tähtää lapsen pahan luonnon parantamiseen.⁷⁶ Vetoamalla ruumiillisen kurituksen kasvattaviin mahdollisuuksiin siitä on pyritty tekemään sallitumpaa yhteiskunnan silmissä.

Lapsen huonoksi nähtyä luonnetta on käytetty perusteluna ja puolusteluna muun muassa oikeudessa. Esimerkiksi 1940-luvun lopulla ilmi tullessa tapauksessa sijaisvanhemmat kertoivat vain pyrkineensä kasvattamaan luokseen sijoitettua lasta ankaralla ruumiillisella kurituksella hänen pahan-tapaiseksi kuvatun luonteensa vuoksi:

[Pariskunnan yhteinen sukunimi] kuulustelupöytäkirjoista ilmeni, että heidän mielestään [nimi]-pojalla on rikollisia taipumuksia. Hän on pahantapainen, varasteleva ja muutenkin ns. vaikea lapsi, jonka vuoksi kaikki kuritus on tapahtunut vain kasvattavassa mielessä.⁷⁷

Kyseisestä kaltoinkohtelutapauksesta kertovissa lehtikirjoituksissa todetaan kuitenkin, ettei sijaisvanhempien kuvaus pidä paikkaansa. Muut lapsen tutustuneet henkilöt kuvailevat tätä kiltiksi ja hyvätapaiseksi, minkä vuoksi kasvattivanhempien menettely on koettu tuomittavaksi. Vastaamattomaksi kysymykseksi jääkin, kuinka lapsen olisi suhtauduttu, mikäli hänet olisi todettu syylliseksi varkauksiin ja muihin rikkeisiin. Olisiko tapauksesta käyty julkinen keskustelu ollut tällöin kasvatusvanhemmille suopeampi? Ruumiillista kuria pidettiin pahankuriseksi koettujen lasten kasvatuksessa pitkään jopa välttämättömänä, minkä osoittaa myös sen käytön myöhäisempi kieltäminen koulukodeissa.⁷⁸ Julkinen mielipide saattoi lisäksi kääntyä sijoitettua vastaan, mikäli hän esimerkiksi kävi maineeltaan puhtoisen sijaisvanhemman kimppuun.⁷⁹

Käsitys rankaisemisesta on ajan kuluessa myös muuttunut. Se, mikä koetaan väkivallaksi tänä päivänä, saatettiin ymmärtää eri tavalla 1950-luvulla. Lisäksi lasten ruumiillinen rankaiseminen vanhempien puolesta kiellettiin Suomessa vasta vuonna 1983 säädetyssä laissa lapsen huollosta ja tapaamis-oikeudesta.⁸⁰ Silkkä sadismi ja äärimmilleen viedyt, alati toistuvat ruumiilliset rangaistukset tuomittiin kuitenkin jo tarkastelujakson alkuvuosina. Liian ankaraksi mielletty lapsen ruumiillinen kurittaminen oli kielletty jo keski-aikaisessa lainsäädännössä, vaikka ymmärrys kurituksesta ja sitä koskevat säädökset ovat vuosisatojen aikana vaihdelleet. Lisäksi ruumiillisen rangaistuksen mieltäminen väkivallaksi ja pahoinpitelyksi alkoi Suomessa yleistyä jo 1900-luvun alkuvuosikymmeninä. Koululaitoksen osalta ensimmäiset ruumiillisen rangaistuksen kieltävät asetukset annettiin jo 1800-luvun puolella.⁸¹

Kaltoinkohtelutapauksia käsitelleiden lehtikirjoitusten perusteella sijoitettujen lasten nykynäkökulmasta väkivaltainen ruumiillisen koskemattomuuden rikkominen on joka tapauksessa usein esitetty välttämättömänä ”vaikeimmissa” kasvatustapauksissa. Fyysiseen väkivaltaan ja ruumiillisiin rangaistuksiin on turvauduttu, kun lapsen on ajateltu olevan luonteeltaan niin hankala, ettei muita keinoja uskottu enää löytyvän. Raja yhteiskunnallisesti kielletyn ja sallitun ruumiillisen kurituksen välillä on kuitenkin häilyvä. Tähän viittaa myös *Uudessa Suomessa* 1950-luvun lopulla ilmestynyt STT:n uutisteksti, joka kertoo lastenkodissa sattuneesta kaltoinkohtelusta:

Toiselta taholta saamamme tiedon mukaan on tässä lastenkodissa hoidokkien vaikean luonteen vuoksi joskus ollut pakko käyttää vähäistä ruumiillista kuritusta ja niin lienee tapahtunut myös karkaustapausten jälkeen, joskin tällä ker-

ralla lienee lasten kehossakin havaittu remmistä aiheutuneen ruumiillisen kurituksen merkkejä.⁸²

Kuten uutinen osoittaa, remmin käyttö miellettiin rangaistusmuotona liialliseksi. Vaikkapa tukistaminen ei tätä sen sijaan välttämättä ollut. Lapsen kaikenlainen ruumiillinen kurittaminen toki kiellettiin lastenkodeissa jo 1940-luvun lopulla, mutta vielä 1970-luvulla ilmestyneessä tutkimuksessa todettiin, että toisinaan niissä tukeuduttiin edelleen vitsaan ja tukistamiseen.⁸³ Jossain määrin tällaisten rangaistusten käyttöä siis edelleen siedettiin, eikä niitä välttämättä edes ymmärretty kielletyiksi. Sallitun ruumiillisen rangaistuksen muodoille on menneisyudessa esitetty erilaisia määritelmiä lainsäädännössäkkin⁸⁴, mutta raja kielletyn ja sallitun välillä on käytännössä monesti hämärtynyt, minkä ilmi tulleet kaltoinkohtelutapauksetkin osoittavat.

Sijoitettujen lasten ääntä ja kaltoinkohtelusta kertomista lienee hiljentänyt myös se, että oletetun huonon luonteensa takia heitä on yhteiskunnassa pyritty toiseuttamaan ja leimaamaan epäluotettaviksi. Tähän on pyritty tietoisesti viranomaistenkin taholta. Esimerkiksi laitoksista karanneiden lasten kertomuksiin on kehoitettu suhtautumaan varauksella.⁸⁵ Epäluottamus on luettavissa myös sijoitettujen yleisönosastokirjoituksista, joissa usein kerrotaan vaikeudesta tulla kuulluksi oman taustan vuoksi:

Heti päästyäni laitoksesta pois menin äitini kanssa asianomaisten viranomaisten luo valittamaan laitoksen olosuhteista, mutta minua ei haluttu kuulla. Mitä syytä olisi uskoa ”sellaisessa laitoksessa” olleen ”huonotapaisen lapsen” kertomusta! Näyttää siltä, etteivät tämänkaltaiset asiat koskaan pääse päivänvaloon, eikä parannusta olosuhteisiin saada.⁸⁶

Lasten epäluotettavuuteen on vedottu myös puolustautuessa kaltoinkohtelun syytöksiä vastaan. *Työkansan Sanomat* julkaisi 1950-luvun alkupuolella poikakodin johtajan kirjoittaman vastineen entisen poikakotilaisen haastatteluun, jota lainasin edellisen luvun loppupuolella. Vastineessaan johtaja vetosi voimakkaasti haastateltavan lapsen epärehelliseen luonteeseen. Johtajan mukaan haastattelu sisälsi räikeitä valheita, eivätkä esimerkiksi poikien nälässä pitäminen sen paremmin kuin jalkojen päältä kävely pitäneet paikkaansa. Hänen mukaansa laitoksen työntekijät eivät olleet niin sokeita, ”etteivät huomaisi, jos pojan jaloille olisi astuttu piikkareilla”. Johtaja toivoikin, etteivät lehdet enää julkaisisi vastaavia ”hirmujuttuja”, ainakaan ennen

kunnollista tutkimusta. Hänen mukaansa tällainen oli vain omiaan herättämään katkeruutta lapsissa ja vanhemmissa:

[I]hmettelen suuresti, että opettajan titteliä kantava kirjoittaja tarkistamatta tietojaan lähtee levittämään tällaista sanomalehtien palstoilla. Käsitykseni mukaan tässä on kysymyksessä sairaan mielikuvituksen omaava lapsi. On otettava huomioon, että kaikki laitoksemme hoidokit ovat normaalisilta raiteiltaan suistuneita, monet enemmän tai vähemmän luonnevikaisia, joiden puheita ei voida ottaa todesta, sen olemme usein kokeneet. Tässä on ilmeisesti kysymyksessä joko tahallinen valehtelu tai mikä on uskottavampaa n.s. sankarillinen valhe, jonka taustana ovat viimepäivien tapahtumien aiheuttamat huhut.⁸⁷

Merkillepantavaa on, ettei sijoitettuihin suhtautuminen tältä osin juuri muuttunut vuosikymmenten kuluessa. Näkökannat näyttävät pikemminkin koventuneet vuosituhannen vaihdetta kohden. Verrattuna aiempaan, näyttäisi 1990-luvun ja 2000-luvun alun lehtikirjoituksissa esiintyvän useammin sijoitettujen lasten kokemuksia epäilevää sekä ruumiillisia rangaistuksia puolustelevaa ja ymmärtävää ääntä, kuten vuonna 1998 *Länsi-Savossa* ilmestynyt mielipidekirjoitus osoittaa:

[S]iltikin olen taipuvainen, puolustamatta lyömistä, puolustamaan [laitoksen nimi]. Monilta on kuohunnassa unohtunut, että paikka tekee työtä niiden hyväksi, jotka muu systeemi on jo hylännyt toivottomina tapauksina. Jossain vaiheessahan täytyy olla niin, että tarkoitus pyhittää useimmat keinoista.⁸⁸

Mistään sijoitettuihin lapsiin kohdistuneesta kritiikkiryöpystä ei 1990- ja 2000-luvuillakaan ole kysymys. Suurin osa vuodesta 1990 alkaen ilmestyneistä, tutkimukseen nostamistani kirjoituksista on aiheeseen neutraalisti suhtautuvia uutistekstejä, joissa pyritään päästämään tapauksiin liittyneitä henkilöitä aiempaa laajemmin ääneen. Oheisen lainauksen kaltaisia näkemyksiä esitetään lähinnä yleisönosasto- ja mielipidekirjoituksissa. Aiempina vuosikymmeninä ilmestyneissä yleisönosasto- tai muissa lehtikirjoituksissa lainauksessa ilmenevää sävyä on kuitenkin harvemmin havaittavissa.

Oheinen kirjoitus toistaa myös ajatusta siitä, että ruumiilliseen rankaisemiseen on jopa välttämätöntä turvautua, mikäli lapsen hankala luonne sitä vaatii. Tämä on merkillepantavaa, sillä lasten ruumiillisen kurittamisen totaalisesta kieltämisestä oli kirjoituksen julkaisuaikaan kulunut 15 vuotta.

Aiemmin ruumiinrangaistukset olivat tiettyjen rajojen puitteissa sallittuja ja niitä myös todennäköisesti lapsille annettiin, eikä oheisen kaltaisia mielipiteitä ollut tarpeen esittää. Myös laitoksissa saatettiin näin ollen turvautua väkivaltaan järjestyksen ylläpitämiseksi, vaikka ruumiillinen kuritus oli niissä virallisesti kielletty.⁸⁹

Vuoden 1983 laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta ei hävittänyt-kään kerrasta luottamusta ruumiillisen rangaistuksen kasvattavaan voimaan. Sen käyttöä puolustavat yleisönosasto- ja mielipidekirjoitukset kietoutuvat vuosisataiseen uskomukseen siitä, että paha on mahdollista piiskata lapselta. Tällaisissa kirjoituksissa katsotaan, että ruumiilliseen rangaistukseen on tietyin edellytyksin edelleen suotavaa turvautua, eikä sitä ymmärretä väkivallaksi vaan yhdeksi kasvatuksen muodoista.

Eryteisesti 1990- ja 2000-lukujen lehdistö on toiminut myös kasvatuserheiden ja -laitosten puolustamisen kenttänä. Kaltoinkohtelusta syytettyjä laitoksia ja kasvatuserheitä on puolusteltu etenkin yleisönosastopalstoilla, esimerkiksi muiden sijoitettujen toimesta. Toisinaan entiset sijoitetut ovat päässeet ääneen myös haastatteluissa. Monelle sijaishuollon piirissä olleelle kasvatuserhe on toiminut ainoana kodilta tuntuneena paikkana, ja toisinaan omaa lapsuudenkotia vastaan nostetut syytteet ovat tuntuneet jopa hyökkäykseltä: ”Kyllä viime viikolla oli vaikeaa olla töissä, kun julkinen ryöpytys alkoi. Koin asian ennen muuta hyökkäyksenä kasvatuserheäni vastaan.”⁹⁰ Toisten sijoitettujen kokemuksiin on myös ollut vaikea uskoa, kuten tämä yleisönosastoteksti osoittaa:

Olen nimittäin saunonut [nimi] kanssa pikkutyttönä ja aivan turvallisella mielin. Koskaan ei ole tarvinnut pelätä häntä. Eikä hän pessyt meitä. Koen saaneeni hyvän ja turvallisen kasvatuserheän häneltä. Huolenpitoa ja hellyyttä, vaikkakin lastenkodissa ei sitä paljoa näy.⁹¹

Sijoitettujen lasten rehellisyyden kohdistuneet suuremmatkin epäilykset ovat läsnä varsinkin 1990- ja 2000-luvuilla julkaistuissa yleisönosasto- ja mielipideteksteissä. Niissä ilmenee lasten ja heidän kokemustensa vähättelyä ja puhetta siitä, etteivät lapset ymmärrä, mikä on todellista ja mikä mielikuvituksen tuotetta. Syynä ei välttämättä ole lapsen paha luonto, vaan se voi löytyä esimerkiksi hänen aikaisemmista kokemuksistaan. Sijoitettujen ajatellaan myös syyttävän lastensuojelun henkilöstöä siitä, mitä he ovat omassa kodissaan kokeneet:

Toden ja epätoden erottaminen voi olla uhrillekin hyvin vaikeaa. Huostaan otetut lapset ovat syvältä satutettuja lapsia. Heille on tehty paljon pahaa, siksi yhteiskunta on heidät huostaan ottanut. Ei rääkätty eläinkään aina tiedä, kuka sitä on lyönyt vaan luotto kaikkiin ihmisiin voi mennä. Pahoinpidelty nuori voi olla aika kykenemätön erittelemään kohtaamaansa kaltoin kohtelua. On tunnettua, että lapset ovat yleensä viimeiseen rajaan saakka lojaaleja omille vanhemmilleen, olivatpa nämä millaisia hyvänsä. Paha on helpompi sijoittaa lastenkodin pomoon kuin vanhempiin tai läheisiin. Jotkut lapset ja nuoret kokevat myös väkivallaksi miltei minkä hyvänsä rajojen asettamisen ja suuttuvat sydänjuuriaan myöten.⁹²

Teksti on katkelma *Etelä-Suomen Sanomien* lukijan mielipidekirjoituksesta. Vaikkei lapsen luontoa mainita suoranaiseksi syyksi epäluotettavuuteen, on kirjoitus silti mitä suurimmassa määrin sijoitettuja ja heidän kokemuksiinsa toiseuttava. Kirjoituksessa luodaan mielikuvaa uhrista, joka ei ymmärrä omaa kokemustaan ja projisoi sitä syyttömiin. Vaikka epäluotettavuuden nähdään syntyvän lapsen kokemusten myötä, asettaa se hänet samalla tavalla marginaaliin kuin lapsen luontaiseksi ajateltuun huonouteen ja siitä kumpuaavaan epäluotettavuuteen vetoaminenkin. Lopputulos on yhtä lailla leimaava.

Vaikkei asiaa lehdistökeskustelun pohjalta voi suoraan todentaa, lieneekin tällainen sijoitettujen ja heidän biologisten perheidensä toiseuttaminen ja marginalisointi yksi tärkeä syy kaltoinkohtelun pitkittyneeseen piilossa pysymiseen ja pysyvyyteen. Toiseuttaminen on mahdollistanut niin syytökset epärehellisyydestä kuin vetoamisen ruumiillisen rankaisemisen välttämättömyyteen. Se on monesti määrittänyt sijoitettuja lapsia jo lähtökohtaisesti. Olipa syy kotiloissa ja perhetaustassa tai vaikkapa tehdyissä varkauksissa, sijoitettujen lasten on usein nähty poikkeavan vallinneista normeista. Vasta tällaisen poikkeuksellisuuden kokemuksen myötä huostaanotto on ylipäättään koettu tarpeelliseksi.⁹³ Lehdistössä käytävällä yhteiskunnallisella keskustelulla tätä stigmaa on edelleen ylläpidetty ja se on mahdollistanut myös esimerkiksi kaltoinkohtelun puolustamisen.

Toisaalta niin 1950-luvulla kuin 2000-luvullakin sijoitettuja lapsia on myös puolustettu, kuten seuraava yleisönosastoteksti osoittaa:

Hienoilla sanoilla puolustat syylliseksi tuomittua. Sinäkö sanot niitä, jotka ilmiantoivat [nimi] valehtelijoiksi? On työntekijöiden, vanhempien ja uhrien omat kertomukset. Oletko ollut seuraamassa tapahtumia siellä lastenkodissa? -- Luuletko, ettei lapsi ymmärrä, mikä on hellyydenosoitus lohduttavalla tavalla? Minäkin yh-

dyn epäilyihisi kärjää oikeuden kyvystä käsitellä asiaa päin vastaisella tavalla kuin sinä. Ei tällaisia syytteitä nosteta ilman minkäänlaista syytä. Olipa tuomittu syytön tai syyllinen sen tietää vain hän itse. Jos on syyllinen, tuomio on naurettava.⁹⁴

2000-luvun lehdistökirjoittelu osoittaa myös sen, että lapset ja heidän läheisensä ovat aiempaa tietoisempia oikeuksistaan. Esimerkiksi vuonna 2014 apulaisoikeusasiamies teki *Etelä-Suomen Sanomien* uutistekstin mukaan erääseen lastensuojelulaitokseen tarkastuksen isän kantelun perusteella. Hänen tyttärensä oli kokenut laitoksen suorittaman tulotarkastuksen nöyryyttävänä, sillä siinä vaadittiin riisuuntumista. Apulaisoikeusasiamies jatkoi tapauksen selvittelyä.⁹⁵ Aiempina vuosikymmeninä ei tällaisia tapauksia lehtiin noussut. Sijoitettujen parempi omien oikeuksien tiedostaminen ja tunnistaminen ovatkin yksi keino kaltoinkohtelun estämiseen myös tulevaisuudessa.

Johtopäätökset

Lastensuojelun sijaishuollossa koettua kaltoinkohtelua on ympäröinyt pitkään hiljaisuus, joka juontaa juurensa ilmiön vaikeaan, traumatisoivaan ja häpeälliseksi koettuun luonteeseen. Häpeä on estänyt paitsi uhria myös sivusta seuranneita kertomasta kokemuksistaan ja havainnoistaan. Toisinaan kaltoinkohtelu on kuitenkin mennyt liian pitkälle, jolloin uhri itse tai vaikkapa naapurit ovat kertoneet siitä viranomaisille. Tätä kautta tieto kaltoinkohtelusta on monesti saavuttanut myös lehdistön.

Lehdistö on osaltaan toiminut myös suorana väylänä kaltoinkohtelun kokemusten käsittelyyn ja siitä kertomiseen. Sijoitettuna olleet henkilöt ovat toisinaan kertoneet kokemuksistaan lehdistön välityksellä, esimerkiksi yleisönosastopalstoille kirjoittamalla. Lisäksi ilmi tulleet kaltoinkohtelutapaukset ovat saattaneet osaltaan toimia katalyyttina omista kokemuksista kertomiseen. Sijoitettuna olleiden ääntä ja tarinaa on kuultu myös silloin, kun lehdet ovat tarttuneet esimerkiksi kaltoinkohtelua koskeviin oikeudenkäynteihin. Niistä julkaistut raportit osoittavat, että lapsia on pyritty kuulemaan myös viranomaistasolla.

Samalla kaltoinkohtelutapausten ympärillä käyty keskustelu on mahdollistanut myös sijoitettujen ja heidän perheidensä toiseuttamisen ja marginalisoinnin. Lehtikirjoitukset osoittavat, että sijaishuollon piiriin kuuluneet

lapset on erinäisissä yhteyksissä esitetty tai pyritty esittämään hankalina tapauksina, joiden kasvatuksessa kovat menetelmät ovat tarpeen. Lasten kaltoinkohtelua on puolusteltu ja perusteltu heidän rikollisella tai muutoin huonoksi koetulla luonteellaan tai luonnetta vääristäneillä kokemuksilla. Keinot, jotka etenkin nykyään ovat mielletävissä väkivaltaisiksi on tulkittu tai pyritty tulkitsemaan yksinomaan kasvatuksellisessa mielessä annetuiksi rangaistuksiksi. Erilaiset ruumiillisen kurin muodot ja muut vastaavat rangaistusmenetelmät on esitetty keinona lasten oletetun vaikean luonteen oikaisemiseen, johon hellemmäksi koettujen rangaistusten ei ole koettu pystyvän.

Tapausten nopeaa unohtamista lehdistössä puolestaan selittävät lehti- kirjoittelua koskevat yleiset lainalaisuudet ja esimerkiksi uutisarvon vaade. Samalla nopea unohtaminen kietoutuu kuitenkin aiheen kipeään luonteeseen. Kaltoinkohdeltujen kokemukset ja kertomukset ovat usein olleet niin vaikeita, että niistä on mieluummin oltu tietämättömiä. Ilmiö muistuttaa asian karttelua paikallisyhteisöissä ja aiheuttaa laajempaakin epäonnistumisen ja häpeän tunnetta. Kaltoinkohtelusta käyty yhteiskunnallinen keskustelu ei kuitenkaan ole ollut täysin turhaa. Se on saanut aikaan myös muutoksia. Hyvänä esimerkkinä tästä voidaan pitää ruumiillisen rangaistuksen kieltämistä lastensuojelulaitoksissa 1900-luvun puolivälissä. Keskustelun mahdollinen jatkuminen ja ilmiön entistä parempi tiedostaminen estävät kaltoinkohtelua tapahtumasta myös tulevaisuudessa.

FT Karoliina Puranen-Impola työskentelee Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitoksella. Tämä artikkeli on osa Tampereen yliopistosta johdettua ja Koneen Säätiön rahoittamaa Torjutut, hiljaiset ja kuulluksi tulleet: Lasten kaltoinkohtelun kokemus sijaishuollossa ja sen julkituonnin esteet ja mahdollisuudet vv. 1950–2025 (Kuulluksi) -hanketta.

Viitteet

- 1 Kiitän *Lähihistoria*-lehden toimittajia sekä kahta anonymia arvioijaa arvokkaista neuvoista artikkelikäsitelmien hiomisessa.
- 2 Ks. esim. Hytönen et al. 2016.
- 3 Ks. myös esim. Malinen, Hytönen & Oksanen 2017.
- 4 Ks. Pulma & Turpeinen 1987.
- 5 Harrikari 2019; Hämäläinen 2007.
- 6 Hoikkala 2020; Malinen 2021; Pekkarinen 2015; Saurama 2003; Vehkalahti 2008.
- 7 Hytönen et al. 2016, 169–170.
- 8 Ks. esim. Sköld 2016, Swain et al. 2017. Lastensuojelun historia on muutoinkin kiinnostanut kansainvälistä tutkimusta, ks. esim. Daly 2014; Gardasdottir 2020; Ferguson 2007. Raportit ovat aiheuttaneet keskustelua myös valtiollisten anteeksipyyntöjen tarpeellisuudesta, ks. esim. Simonsen ja Pettersen 2015; Sköld 2015. Tematiikan pohdinta on kohdannut myös kritiikkiä, ks. esim. Smith 2008.
- 9 Ks. esim. Hytönen et al. 2016; Malinen 2021; Laitala & Puuronen 2016; Sköld 2016.
- 10 Ferguson 2007; Hytönen et al. 2016, 169–170; Malinen 2021.
- 11 Hytönen et al. 2016, 14–16.
- 12 Hytönen et al. 2016; Pulma 1987.
- 13 Löytty 2005a, 7–15; Löytty 2005b, 167–172.
- 14 ks. digi.kansalliskirjasto.fi. Ks. myös Liite 1.
- 15 Ks. esim. Pietilä 2008.
- 16 Lehdistön suhteesta yleisöön sekä sen tehtävistä ja asemasta Suomessa ks. esim. Hujanen 2007; Kärki 2004; Teikari 1981; Vuorio 2009.
- 17 Ks. esim. Pietilä 2008.
- 18 Ks. esim. Lehto 2006; Pietilä 2008.
- 19 Pöysä 2015.
- 20 Lisäksi keskitin analyysin sanoma- ja aikakauslehdissä ilmestyneisiin teksteihin, rajaten esimerkiksi ammattilehdistön tutkimuksen ulkopuolelle.
- 21 Kuviot on muodostettu kansalliskirjaston digiarkiston hakukoneen avulla. Hakukone tunnistaa sanoja samoilta sivuilta ja osumia saattaa tulla, vaikkei tietty kirjoitus sisällä molempia hakusanoja. Esimerkiksi lastensuojelulaitoksia koskevat työpaikkailmoitukset ovat nousseet hakujen tuloksiksi silloin, kun lehdessä mainitaan samalla sivulla sana kasvatus, ks. lisää digi.kansalliskirjasto.fi.
- 22 Harrikari 2019, 251–257; Hoikkala 2020, 103–105; Saurama 2002, 234–236.
- 23 Ks. esim. Hufvudstadsbladet 2.7.1964, 2; Hufvudstadsbladet 6.8.1966, 7; Kansan Uutiset 8.12.1966, 5; Länsi-Savo 8.4.1966, 12; Nya Pressen 14.1.1967, 11.
- 24 Ks. esim. Hufvudstadsbladet 26.5.1964, 1, 20; 29.5.1967, 3; 11.11.1968, 12.
- 25 Vähäisempiä osumia voi selittää myös sijaishuoltoon liittyvän termistön kehitys tarkastelulla aikavälillä. Esimerkiksi etuliite ”kasvatti-” on sittemmin korvaantunut etuliitteellä ”sijais-”. Rajauksellisista syistä ja tutkimusaineiston laajuuden vuoksi termistön mahdollisia muutoksia ei kuitenkaan ole tässä tutkimuksessa huomioitu.
- 26 Mäntylä 2008, 180–197; Pietilä 2008, 473.
- 27 Toimittajien arkeen on saattanut kuulua esimerkiksi poliisikierrosten soittelua ja suhteiden ylläpitoa poliisiin, ks. esim. Kurvinen 2013, 214.

- 28 Ks. esim. Harrikari 2019; Hoikkala 2020; Hytönen et al. 2016; Saurama 2002.
- 29 Harrikari 2019, 253; Malinen 2021.
- 30 Vapaa Sana 1.6.1951, 7.
- 31 Ks. myös esim. Vapaa Sana 9.1.1948, 5.
- 32 Ks. esim. Vapaa Sana 1.6.1951, 7; 27.2.1948, 1 ja 4.
- 33 Ks. esim. Helsingin Sanomat 5.2.1949, 13; 20.3.1953, 15; 25.3.1953, 20.
- 34 Ks. esim. Työkansan Sanomat 16.8.1951, 2.
- 35 Vapaa Sana 27.4.1948, 4; 1.7.1948, 8; 18.9.1948, 1 ja 5.
- 36 Lohi 2003, 48–51.
- 37 Ks. esim. Helsingin Sanomat 19.2.1948, 7; Länsi-Savo 13.1.1948, 1 ja 4; Suomen Sosialidemokraatti 16.1.1948, 1; Åbo Underrättelser 19.2.1948, 1; Hufvudstadsbladet 15.1.1948, 4.
- 38 Ks. esim. Uusi Suomi 1.11.1952, 9.
- 39 Ks. esim. Suomen Sosialidemokraatti 20.2.1953, 4.
- 40 Harrikari 2004, 256; Hytönen et al. 2016, 35, 87–88.
- 41 Työkansan Sanomat 18.9.1951, 4.
- 42 Vapaa Sana 27.2.1948, 1 ja 4.
- 43 Länsi-Savo 4.2.1950, 5.
- 44 Laatokka 4.2.1950, 2; Länsi-Savo 4.2.1950, 5; Hangö 2.2.1950, 1.
- 45 Suomen Sosialidemokraatti 11.11.1959, 8. Tapaukseen tarttuivat myös esim. Hufvudstadsbladet 25.10.1959 ja Syd-Österbotten 27.10.1959.
- 46 Daly 2014, 90; Malinen 2021, 47.
- 47 Vapaa Sana 2.6.1954, 4.
- 48 Hytönen et al. 2016, 107.
- 49 Ks. esim. Helsingin Sanomat 15.10.1948, 8.
- 50 Helsingin Sanomat 15.1.1956, 17.
- 51 Helsingin Sanomat 28.7.1955, 5 ja 9.
- 52 Ks. esim. Helsingin Sanomat 28.7.1955, 5 ja 9; Jakobstads Tidning 29.7.1955; Österbottningen 29.7.1955, 2.
- 53 Hytönen et al. 2016, 85.
- 54 Harrikari 2015; Pulma 1987; Koskivirta 2017.
- 55 Huttunen et al. 2015; Koskivirta 2017.
- 56 Ilta-Sanomat 23.5.1970, 1 ja 20.
- 57 Laurén ja Malinen 2022.
- 58 Laurén ja Malinen 2022, 206–209.
- 59 Hytönen et al. 2016, 108.
- 60 Ks. esim. Helsingin Sanomat 27.8.1959, 3 ja 16.9.1959 13; Hufvudstadsbladet 26.8.1959, 4.
- 61 Kansan Uutiset 22.8.1961, 9.
- 62 Työkansan Sanomat 16.4.1953, 4.
- 63 Helsingin Sanomat 25.3.1953, 20.
- 64 Hytönen et al. 2016, 40.
- 65 Vehkalahti 2008, 163–168.
- 66 Hytönen et al. 2016, 78–83.
- 67 Helsingin Sanomat 20.3.1953, 15.
- 68 Suomen Sosialidemokraatti 8.10.1948, 3.

- 69 Tapausta puitiin myös useissa ruotsinkielisissä lehdissä, ks. esim. Jakobstads Tidning 1.8.1951, Ny Tid 2.8.1951, Nya Pressen 5.7.1951, Hufvudstadsbladet 6.7.1951.
- 70 Työkansan Sanomat 11.8.1951, 1 ja 4.
- 71 Työkansan Sanomat 11.8.1951, 1 ja 4.
- 72 Työkansan Sanomat 16.8.1951, 1.
- 73 Ks. esim. Helsingin Sanomat 20.2.1953, 6; Hufvudstadsbladet 18.8.1951, 3; Uusi Suomi 21.9.1951, 5; Etelä-Suomen Sanomat 22.9.1951, 5.
- 74 Harrikari 2018, 17–18; Hoikkala 2020, 86; Husa 1995; Ojakangas 1998, 61.
- 75 Bergenlöv 2009; Harrikari 2019; Husa 1995; Hytönen et al. 2016, 87–88; Häggman 1994, 141–143; Maguire ja O Cinneide 2005; Puranen-Impola 2022, 115; Rowbotham 2017.
- 76 Bergenlöv 2009; Häggman 1994, 143.
- 77 Helsingin Sanomat 15.10.1948, 8.
- 78 Harrikari 2004; Hoikkala 2020, 86.
- 79 Ks. esim. Helsingin Sanomat 7.6.1959, 5; Kansan Uutiset 6.6.1959, 8.
- 80 Suomen säädöskokoelma 8.4.1983; Harrikari 2019, 293; Hytönen et al. 2016, 87–88; Saurama 2002, 115.
- 81 Harrikari 2004; Harrikari 2019, 55, 71, 77–78; Hoikkala 2020, 86; Puranen-Impola 2022.
- 82 Uusi Suomi 24.10.1959, 12.
- 83 Hytönen et al. 2016, 35–36.
- 84 Ks. esim. Harrikari 2019.
- 85 Hytönen et al. 2016, 84.
- 86 Helsingin Sanomat 25.3.1953, 20.
- 87 Työkansan Sanomat 16.8.1951, 2.
- 88 Länsi-Savo 15.12.1998, 10.
- 89 Ks. esim. Hytönen et al. 2016, 41.
- 90 Länsi-Savo 18.5.1998, 4.
- 91 Etelä-Suomen Sanomat, 25.11.2006, 4.
- 92 Etelä-Suomen Sanomat, 21.11.2006, 4.
- 93 Ferguson 2007; Harrikari 2004; Hytönen et al. 2016, 29; Niiranen 2021; Ojakangas 1998, 173; Pekkarinen 2010; Pekkarinen 2015; Saurama 2002, 24–26.
- 94 Etelä-Suomen Sanomat 23.11.2006, 4.
- 95 Etelä-Suomen Sanomat 23.12.2014, 5.

Lähteet

Internet-lähteet

Kansalliskirjasto, ”digi.kansalliskirjasto.fi”, haettu 15.10.2023. <https://digi.kansalliskirjasto.fi/etusivu>

Lait ja asetukset

Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta, Suomen säädöskokoelma 8.4.1983, 361/1983.

Kirjallisuus

- Bergenlöv, Eva. *Drabbade barn: Aga och barnmisshandel i Sverige från reformationen till nutid*. Lund: Nordic Academic Press, 2009.
- Daly, Kathleen. *Redressing Institutional Abuse of Children*. New York: Palgrave Macmillan, 2014.
- Ferguson, Harry. “Abused and Looked After Children as ‘Moral Dirt’: Child Abuse and Institutional Care in Historical Perspective.” *Journal of Social Policy* 36, no. 1 (2007): 123–139. DOI: 10.1017/S0047279406000407
- Garðasdóttir, Ólöf. “Disobedient Boys and Promiscuous Girls.” *Scandinavian Journal of History* 45, no. 2 (2020): 238–261. DOI: 10.1080/03468755.2020.1728375
- Harrikari, Timo. *Alaikäisyys ja rikosoikeudellisuuden muuttuvat tulkinnat suomalaisessa lainsäätämiskäytännössä*. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto, 2004.
- Harrikari, Timo. *Lastensuojelun historia. Tutkielma oikeussäätelystä, kulttuurisista kerrostumista ja hallinnan murroksista*. Tampere: Vastapaino, 2019.
- Hoikkala, Susanna. *Historiallinen tapaustutkimus lastensuojelulaitoksen rajoittamis- ja kurinpitokäytännöistä 1950–2000*. Helsinki: Pääkaupunkiseudun sosiaalialan osaamiskeskus SOCCA, 2020.
- Hujanen, Erkki. *Lukijakunnan rajamailla. Sanomalehden muuttuvat merkitykset arjessa*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 2007.
- Husa, Sari. ”Pitääkö pahaa piiskata?” *Kasvatus* 26, no. 4 (1995): 359–372.
- Huttunen, Marjukka, Marita Husso ja Johanna Hietämäki. ”Sukupuoliero parisuhdeväkivallan yleisyydessä ja sen havaitsemisessa lasten ja nuorten näkökulmasta.” *Janus* 23, no. 4 (2015): 369–386.
- Hytönen, Kirsi-Maria, Antti Malinen, Paula Salenius, Janne Haikari, Pirjo Markkola, Marjo Kuronen ja Johanna Koivisto. *Lastensuojelun sijaishuollon epäkohdat ja lasten kaltoinkohtelu 1937–1983*. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö, 2016.
- Häggman, Kai. *Perheen vuosisata. Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 1994.
- Hämäläinen, Juha. *Lastensuojelun kehityslinjoja. Tutkimus Suomen lastensuojelun aatepohjasta ja oppihistoriasta*. Kuopio: Snellman-instituutti, 2007.
- Koskivirta, Anu. “Lethal Chastisement of Children in Pre-Industrial Finland (ca 1700–1860): Reasons, Practices and Control.” Teoksessa *Interpersonal violence: Differences*

- and Connections*, toimittanut Marita Husso, Tuija Virkki, Marianne Notko, Helena Hirvonen ja Jari Eilola, 46–66. London: Routledge, 2017.
- Kurvinen, Heidi. "En mä oo mies enkä nainen, mä oon toimittaja". *Sukupuoli ja suomalainen toimittajakunta 1960- ja 1970-luvulla*. Oulu: Oulun yliopisto, 2013.
- Kärki, Anita. *Sivusta seuraten. Sanomalehti lukijoiden kertomuksissa*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 2004.
- Laitala, Marjo ja Vesa Puuronen. *Yhteiskunnan tahra? Koulukotien kasvattien vaietut kokemukset*. Tampere: Vastapaino, 2016.
- Laurén, Kirsi ja Antti Malinen. "Shame and Silences: Children's Emotional Experiences of Insecurity and Violence in Postwar Finnish Families." *Social History* 46, no. 2 (2021): 193–220. DOI: 10.1080/03071022.2021.1892314
- Lehto, Keijo. *Aatteista arkeen. Suomalaisten seitsenpäiväisten sanomalehtien linjapereiden synty ja muutos 1971–2005*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 2006.
- Lohi, Tuomas. "Totu sitä sallimahan, mik' ei parkuen parane". *Suomen johtavan sanomalehdistön suhtautuminen Urho Kekkoseen 1944–1956*. Oulu: Oulun yliopisto, 2003.
- Löytty, Olli. "Johdanto. Toiseuttamista ja tilakurittomuutta." Teoksessa *Rajanylityksiä. Tutkimusreittejä toiseuden tuolle puolen*, toimittanut Olli Löytty, 7–24. Helsinki: Gaudeamus, 2005a.
- Löytty, Olli. "Toiseus. Kuinka tutkia kohtaamisia ja valtaa." Teoksessa *Suomalainen vieraskirja. Kuinka käsitellä monikulttuurisuutta*, toimittaneet Anna Rastas, Laura Huttunen ja Olli Löytty, 161–189. Tampere: Vastapaino, 2006b.
- Maguire, Moira J. ja Séamus Ó Cinnéide "'A Good Beating Never Hurt Anyone': The Punishment and Abuse of Children in Twentieth Century Ireland." *Journal of Social History* 38, no. 3 (2005): 635–652. DOI: 10.1353/jsh.2005.0023
- Malinen, Antti, Kirsi-Maria Hytönen ja Johanna Oksanen. "Lastensuojelun hallinnosta sen tekijöiden, kohteiden ja kokemusten historiaan." *Kasvatus ja aika* 11, no. 1 (2017): 84–100.
- Malinen, Antti. "'Eleven Old Boys Crying Out for Revenge': Emotional Dynamics in Care-leavers' Efforts to Seek Justice, Case Study of the Palhoniemi Reform School 1945–1946." *No Foundations: An Interdisciplinary Journal of Law and Justice* 18, (2021): 40–71.
- Mäntylä, Jorma. *Journalistin etiikka*. Helsinki: Gaudeamus, 2008.
- Niiranen, Anna. "'Ankaranlaatuinen toimenpide'. Huostaanottokysymys Huoltaja-lehdessä 1957–1970." *Janus* 29, no. 4 (2021): 405–412. DOI: 10.30668/janus.107479
- Ojakangas, Mika. *Lapsuus ja auktoriteetti. Pedagogisen vallan historia Snellmanista Koskenniemeen*. Helsinki: Tutkijaliitto, 1997.
- Pekkarinen, Elina. *Stadilaispojat, rikokset ja lastensuojelu. Viisi tapaustutkimusta kuudelta vuosikymmeneltä*. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, 2010.
- Pekkarinen, Elina. "Näkymättömiksi suojellut lapset." Teoksessa *Salattu, hävetty, vaiettu. Miten tutkia piilossa olevia ilmiöitä*, toimittaneet Antti Häkkinen ja Mikko Salasuo, 264–300. Tampere: Vastapaino, 2015.
- Pietilä, Jyrki. *Kirjoitus, juttu, tekstielementti. Suomalainen sanomalehtijournalismi juttutyyppeiden kehityksen valossa printtimedian vuosina 1771–2000*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 2008.

- Pulma, Panu ja Oiva Turpeinen. *Suomen lastensuojelun historia*. Helsinki: Lastensuojelun keskusliitto, 1987.
- Pulma, Panu. "Kerjuuluvasta perhekuntoutukseen. Lapsuuden yhteiskunnallistuminen ja lastensuojelun kehitys Suomessa." Teoksessa *Suomen lastensuojelun historia*, toimittaneet Panu Pulma ja Oiva Turpeinen, 9–266. Helsinki: Lastensuojelun keskusliitto, 1987.
- Puranen-Impola, Karoliina. *Kurinalaistamisen ja kategorisoinnin keino. Rangais-tuskäytänteet seitsemässä suomalaisessa oppikoulussa 1905–1925*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 2022.
- Pöysä, Jyrki. *Lähiluvun tieto. Näkökulmia kirjoitetun muistelukerronnan tutkimukseen*. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, 2015.
- Rowbotham, Judith. "When to Spare the Rod? Legal Reactions and Popular Attitudes Towards the (In)appropriate Chastisement of Children, 1850–1910." *Law, Crime and History* 7, no 1 (2017): 98–125.
- Saurama, Erja. *Vastoin vanhempien tahtoa*. Helsinki: Helsingin kaupungin tietokeskus, 2002.
- Simonsen, Eva ja Karen-Sofie Pettersen. "The Politics of Apology: The Norwegian Case." Teoksessa *Apologies and the Legacy of Abuse of Children in 'Care': International Perspectives*, toimittaneet Johanna Sköld ja Shurlee Swain, 114–123. New York: Palgrave Macmillan, 2015.
- Sköld, Johanna. "Apology Politics: Transnational Features." Teoksessa *Apologies and the Legacy of Abuse of Children in 'Care': International Perspectives*, toimittaneet Johanna Sköld ja Shurlee Swain, 13–26. New York: Palgrave Macmillan, 2015.
- Sköld, Johanna. "The Truth About Abuse? A Comparative Approach to Inquiry Narratives on Historical Institutional Child Abuse." *History of Education* 45, no. 4 (2016): 492–509. DOI: 10.1080/0046760X.2016.1177607
- Smith, Mark. "Historical Abuse in Residential Child Care: An Alternative View." *Practice* 20, no. 1 (2008): 29–41. DOI: 10.1080/09503150701872265
- Swain, Shurlee, Katie Wright ja Johanna Sköld. "Conceptualising and Categorising Child Abuse Inquiries: From Damage Control to Foregrounding Survivor Testimony." *Journal of Historical Sociology* 31, no. 3 (2018): 282–296. DOI: 10.1111/johs.12176
- Teikari, Erkki. "Sanomalehdistön tehtävät." Teoksessa *Sanomalehdistö Suomessa*, toimittanut Esko Salminen, 58–76. Espoo: Weilin + Göös, 1981.
- Vehkalahti, Kaisa. *Daughters of Penitence: Vuorela State Reform School and the Construction of Reformatory Identity, 1893–1923*. Turku: Turun yliopisto, 2008.
- Vuorio, Kaija. *Sanoma, lähettäjä, kulttuuri, Lehdistöhistorian tutkimustraditiot Suomessa ja median rakennemuutos*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 2009.

Liitteet

Liite 1: Lehdet, joissa ilmestyneisiin kirjoituksiin analyysi perustuu.

ISSN/NBN	Lehti	Digitointi kattoi aineistoa kootessa vuodet	Ilmestynyt vuosina
0355-6913	Aamulehti	1881 - 1939, 1940 - 1946, 2017 - 2021, 2022 - 2023	1881 - 2023
0789-8274	Arbetarbladet	1971 - 2009	1971 - 2009
1457-4292	Björneborgs Tidning	1872 - 1965	1872 - 1965
0359-5056	Etelä-Suomen Sanomat	1914 - 1939, 1940 - 2021, 2022 - 2023	1914 - 2023
1458-0780	Hangö	1941 - 1945, 1955 - 1971	1941 - 1972
0789-8193	Hangötidningen	1972 - 2020	1972 - 2023
0355-2047	Helsingin sanomat	1904 - 1939, 1940 - 1972, 2017 - 2021, 2022 - 2023	1904 - 2023
0356-0724	Hufvudstadsbladet	1864 - 1949, 1950 - 2005, 2016 - 2021, 2022	1864 - 2023
0355-2055	Ilta-Sanomat	1932 - 1939, 1940 - 1979, 2017 - 2021, 2022	1932 - 2023
0359-5064	Itä-Häme	1927 - 1939, 1940 - 1957, 2015 - 2021, 2022 - 2023	1927 - 2023
0782-5528	Jakobstads Tidning	1937 - 1949, 1950 - 2008	1937 - 2008
1458-090X	Kaiku	1877 - 1939, 1940 - 1945	1877 - 1949
0356-1356	Kaleva	1899 - 1939, 1940 - 1946, 2015 - 2021, 2022 - 2023	1899 - 2023
0357-1521	Kansan uutiset	1956 - 1967, 2016 - 2021, 2022	1956 - 2023
0788-8325	Keskipojanmaa	1917 - 1939, 1954, 2017 - 2021, 2022	1917 - 2023
1458-2295	Laatokka	1917 - 1946	1917 - 1946
fk10252	Laatokka	1949 - 1951	1949 - 1951
0356-1623	Länsi-Savo	1917 - 1939, 1940 - 2021, 2022 - 2023	1917 - 2023
0355-3787	Maaseudun Tulevaisuus	1916 - 1939, 1940 - 2021, 2022 - 2023, 1921 - 1939, 1940 - 2021, 2022 - 2023	1916 - 2023
fk15603	Nivala	2017 - 2021, 2022	1949 - 2023
1456-0526	Ny Tid	1947 - 1949, 1950 - 1958	1947 - 1958
fk11688	Nya Pressen	1945 - 1949, 1950 - 1974	1945 - 1974
fk10453	Sisämaa-Laatokka	1946 - 1949	1946 - 1949
0039-5552	Suomen Kuvalehti	1916 - 1939, 1940 - 2001, 2015 - 2021, 2022	1916 - 2023
0355-9440	Suomen Sosialidemokraatti	1918 - 1939, 1940 - 1966	1918 - 1988
0789-8363	Syd-Österbotten	1921 - 1949, 1950 - 1980	1903 - 1980
1458-8579	Tammerfors Aftonblad	1916 - 1949, 1950 - 1972	1916 - 1972
fk14798	Työkansan sanomat	1945 - 1956	1945 - 1956
0355-5461	Uusi Suomi	1919 - 1991	1919 - 1991
fk14856	Vapaa sana	1944 - 1956	1944 - 1956
0356-1844	Vasabladet	1921 - 1949, 1950, 1959 - 1962, 1971 - 2005, 2017 - 2021, 2022	1856 - 2023
0782-6559	Västra Nyland	1889 - 1949, 1950, 1956 - 1958, 1964 - 1969, 1980 - 2005, 2017 - 2021, 2022	1889 - 2023
0355-9149	Åland	1891 - 1949, 1950, 1980 - 2021, 2022	1891 - 2023
0785-398X	Åbo Underrättelser	1824 - 1827, 1829 - 1920, 1921 - 1949, 1950, 1965 - 1966, 1980 - 2021, 2022	1824 - 2023
0356-3553	Österbottningen	1898 - 1949, 1950, 1952 - 1958, 1964 - 1967, 1970, 1980 - 2008	1898 - 2008

Guido Franzinetti

What went wrong? Misconceptions of the End of the Cold War and some of their implications

---

The aim of this paper is to address widespread perceptions of the end the Cold War. It argues (from an 'ex ante' or 'real time' standpoint) that opposing political and ideological actors shared a perception which was highly flawed from an empirical and conceptual point of view. The paper addresses the question of why, how and when these misconceptions arose.

---

1. Hindsight, Wrong Addresses, Predictions, Intellectual Fallout

Hindsight

In hindsight, the three decades which followed the end of the Cold War seem to have turned out to have been a disappointment. Indeed, History seems to have taken a 'wrong turning'. For some, this happened in 1989, when the Berlin Wall 'fell', or when the Soviet Union dissolved. This kind of feeling is by no means confined to a specific political or cultural orientation. It can range from the disappointment on the 'neoliberal' side, to a 'civil society' orientation, or to Vladimir Putin's famous deprecation of the collapse of the Soviet Union as "a major geopolitical disaster of the [20th] century" of the end of the Soviet Union.¹ Eric Hobsbawm saw the entire period as the effect of a 'landslide': "the history of the twenty years after 1973 is that of a world which lost its bearings and slid into instability and crisis".²

As one of Barack Obama's advisors pointed out "many of the people who work in American foreign policy today [2018] were shaped by the experience of the 1990s, when the United States was ascendant. The Berlin Wall had come down. Democracy was spreading across Eastern Europe, Latin America, and East Asia. Russia was on its back foot, and China had not yet

risen. We really could shape events in much of the world. NATO could expand into the former Soviet Union without fear that Russia would invade one of these countries. We could bring together the whole world to kick Saddam out of Kuwait.”³

At the end of his presidency, after Donald Trump’s electoral victory, Obama ended up asking himself: “What if we were wrong?”⁴. In the wake of the events of the ‘Arab Spring’ in 2011, Obama’s advisors wondered: “Was this analogous to the fall of the Berlin Wall, when the nations of Eastern Europe transitioned to democracy like flowers blooming; or was this like Hungary 1956, or Tienanmen Square in 1989, popular movements that would be trampled by strongmen?”⁵.

These retrospective assessments are all too easy to put forward, especially in the context of an ongoing Russo-Ukrainian war and the recurring Israeli-Palestinian conflict. Resorting to hindsight is a facile answer, but it evades the question of why the demise of the post-Cold War settlements seems to have come as a surprise for so many Western political actors and commentators.

It is instead more useful to reason from *ex ante* assumptions, on the basis what was said, known, thought and thinkable *at the time*. This is not based on the assumption that “there is nothing to compare with being there” (at the right time, of course)⁶ but, rather, on the assumption that the understanding of events and processes involves their reconstruction *in real time*.⁷

The retrospective reflections of political actors (and those of subsequent observers) are unlikely to ever provide any explanation of why ‘things went wrong’ (assuming that they did go ‘wrong’). At best, they provide apologetics for their own behaviour.

Despite the passage of time (three decades), one should also dispense with the hope that archival sources will somehow provide an answer to such broad historical issues. No documentary source can deal effectively with these. As Kim Philby pointed out, “[J]ust because a document is a document, it has a glamour which tempts the reader to give it more weight than it deserves...In short, documentary intelligence, to be really valuable, must come as a steady stream, embellished with an awful lot of explanatory annotation. An hour’s serious discussion with a trustworthy informant is often more valuable than any number of original documents. Of course, it is best to have both”⁸. Archives can provide answers only to quite *specific* issues. What matters is the

context, and possibly the context of a whole set of assumptions, including the “unspoken assumptions”⁹.

This remains true even in an age of mass digital communications, in which every utterance seems to have been recorded in some form.

The assumptions to be addressed are those of ‘political’ actors in the widest sense, ranging from journalism to academia, to policy advocates and politicians. A truly comprehensive overview of their utterances and actions (over three decades) lies beyond the scope of this paper. What will be provided is a description of certain *clusters* of assumptions, often shared by quite different political actors. The result will be a somewhat ‘fuzzy’ picture.

Wrong Addresses

It seems as if in a *negative* sense the current situation provides confirmation for *any* assumption and view. Neoliberals, globalists, antiglobalists, nationalists and internationalists, socialists and anti-socialists have all claimed at some point that the end of the Cold War has simply confirmed their respective assumptions: true neoliberalism/socialism was not properly implemented, and so forth.

The common element of these different positions is what Ernest Gellner called the Wrong Address Theory: the Spirit of History took the wrong turning: “Just as extreme Shi’ite Muslims hold that Archangel Gabriel made a mistake, delivering the Message to Mohamed when it was intended for Ali, so Marxist Marxists basically like to think that the spirit of history or human consciousness made a terrible boob. The awakening message was intended for classes, but by some terrible postal error was delivered to nations”¹⁰.

In fairness to Marxists, it should be pointed out that the Wrong Address Theory has been used by all sides: neoliberals, globalists, antiglobalists, nationalists and internationalists, socialists and antisocialists. The mantra seems to go along the following lines: “If only a true neoliberal/social democratic/socialist/nationalist programme had been adopted at the time, so many problems could have been avoided...”

Predictions

An additional element which somehow integrates the negative post-Cold War consensus is the idea that the end of the Cold War was *unforeseen*. In fact, as

Schumpeter argued, “[W]hat counts in any attempt as social prognosis is not the Yes or No that sums up the facts and arguments which lead up to it but those facts and arguments themselves. They contain all that is scientific in the final result. Everything else is not science but prophecy. Analysis, whether economic or other, never yields more than a statement about the tendencies present in an observable pattern. And these never tell us what will happen to the pattern but only what would happen if they continued to act as they have been acting in the time interval covered by our observation and if no other factors intruded. ‘Inevitability’ or ‘necessity’ can never mean more than this”.¹¹

The idea that essentially ‘nobody predicted the End of Communism’ is absolutely incorrect. What is instead true is that over a longer period, in the post-Stalin era (at least in the West, and to some extent even in the Soviet Union, in a clandestine form) there was widespread acceptance of some version of convergence theory.

The basic idea was that the American and the Soviet industrial systems would eventually converge.¹² The idea could be appealing on all sides, since it envisaged a peaceful outcome to the ‘Great Contest’ between the Capitalist and Socialist systems. It could also appeal to critics of both systems: if they were destined to converge, why bother with a Cold War? Andrei Sakharov started out as a supporter of theory. This led to a debate among Soviet dissidents. The most famous intervention was in fact Amalrik’s essay, “Will the Soviet Union Survive until 1984?”. (In theory, Amalrik was ‘prescient’, although he envisaged a Soviet-Chinese war as the cause for the dissolution of the Soviet Union.)

There were also predictions at a more sophisticated and accurate level. This was the case of the debate between Raymond Aron and Ernest Gellner in the mid-1970s.¹³ Gellner actually argued that, at least in the case of Czechoslovakia, Communist elites had been prepared to give up power: “The monopolists [i.e., the Czechoslovak Communists] surrendered in Prague in 1967–68, and but for external intervention, would not have dared raise a hand in defence of their own erstwhile power”¹⁴.

This was within the framework of his argument that revolutions belonged to the past, and that liberalization was the most likely option for political developments, not just in the Communist world. Depending on the time frame adopted, one can argue that Gellner was right, or that he was wrong. But what matters is the heuristic value of the overall framework, not the accuracy of the prediction.

At yet another level, Zbigniew Brzezinski's analyses at the time (which were by no means a fossilized reflection of the mythical 'totalitarian' paradigm) could provide remarkable insights. His 1968 article, and his 1970 book (*Between Two Ages*) provided already (with remarkable foresight) one of the clearest visions of what is now known as the 'third industrial revolution'¹⁵. In fact his most remarkable statements on Eastern Europe (in the 1980s) were his repeated predictions (in 1988) that the region was in a "pre-revolutionary" situation¹⁶. He viewed this situation with apprehension; he considered it "disturbing".

The Intellectual Framework

One of the effects of the End of Communism debates has been the shortening of the distance between historical research and policy advocacy. During the Cold War, there was a strong incentive on both sides to simulate, as much as possible, some degree of objectivity and detachment. After 1989, and concomitant with the increasing privatization of academic systems all over the world and the increasing role of NGOs, there has been a clear tendency for historical (and social science) research to slide into advocacy as swiftly as possible, indeed to exaggerate as much as possible the policy implications of research. Especially in Europe, this has been encouraged by the shift in funding from national governments to 'transnational' frameworks (European Union and NGOs)¹⁷. The results of this shift have been, at best, mixed. High Journalism has acquired greater salience; traditional research has declined. This has had a great impact on the post-1989 debates.

2. The Liberal Mirage

What went wrong? The simplest answer might be: the Liberal dream (as it emerged at the end of the Cold War) turned sour. This seems to be the current consensus among Western commentators. But this answer assumes that the term 'Liberal' can be easily and clearly defined, and that such a 'dream' actually existed at the end of the Cold War. All these assumptions are debatable, even in terms of the terminology adopted. Because of its different European, British and American usages, the term 'Liberal' has always been unclear, especially once the term 'neoliberal' re-emerged in the

1980s (from its original formulation in the 1930s). This creates a blurred and confused picture.

The issue is not whether the so-called 'Washington Consensus' was a mirage or not (although it can be argued that it really was). But did a 'dream' of a world reshaped according to Western style democracy and the market economy actually exist in Eastern Europe, at least before 1989/91?

The Cold War, even in the 1980s, had been first and foremost a way of stabilizing the spheres of influence, avoiding conflicts which could lead to a nuclear conflict. The extension of democracy and market economies over the Eastern part of Europe were for many decades a distant dream for a committed minority of the local populations. At best, the hope was that of achieving some degree of political and economic reforms in Poland and Hungary (e.g., the PHARE programme, which was in preparation before 1989). West Germans may have nurtured their own dreams, but always within carefully defined limits. In 1984 the German historian Peter Alter assumed that "[U]nder the present circumstances [...] it is highly unlikely than an all-German national state could be recreated by non-violent means, as the constitutional imperative demands, and the chances of it happening seem to be constantly diminishing"¹⁸. In the 1980s, the *Financial Times* commentator on Foreign Affairs wrote that, if some kind of revolt was ever to erupt in Eastern Germany, Western Germany would immediately strive to limit any conflagration, not to encourage it.

The Western reactions to changes in Poland and Hungary in 1988/1989 were initially extremely cautious. Reactions to events in the German Democratic Republic were even more cautious. In fact, Western reactions to events in Eastern Europe remained cautious after the so-called 'Fall of the Wall', right up to the Malta Summit (2–3 December 1989), and even after the overthrow of Nicolae Ceaușescu (25 December 1989). This was quite clear at the time, and it has even been confirmed by the publication of diplomatic papers.¹⁹

Attitudes, especially official Western attitudes, gradually began to change throughout 1990–1991. This process began only after the really unexpected (and undesired) dissolution of the Soviet Union, at the end of 1991. In any case, the priority of the US government proved to be the desire to prevent the proliferation of nuclear weapons based in the non-Russian republics of the Former Soviet Union. The West German government was anxious to avoid any action which could prevent or delay German unification. For their part, Great Britain and France (which were still occupying powers in West Germa-

ny) continued to offer a much cooler response, as they were not enthusiastic at the prospect of a unified Germany.

3. Explaining the End of the Cold War

One issue which is directly connected to the misreading of the changes of 1989/91 is the *kind* of explanation offered through a negative consensus, a convergence of explanations from opposite points of view. To a remarkable extent, the crux of the different explanations could always be narrowed down to a single factor: *ideology*. For neoliberals, the ideological failure of socialism could explain everything: 'nobody believed (any longer?) in socialism'. This same kind of explanation could also be used by disappointed communists and socialists to explain the failure of socialism and the dominance of neoliberalism in terms of intellectual manipulation or 'hegemony'. Echoing the motto in the 1992 US presidential campaign ('it's the economy, stupid'), one could have said that in both cases the argument was that 'it's the ideas, stupid'. Johanna Bockman has actually argued that "[N]eoliberalism ...had socialist origins. In Eastern Europe [...] not only economists, but also dissidents, members of social movements, and participants in reform circles within Communist parties developed new ideas about socialism, which [in 1989] elites then co-opted and distorted into neoliberalism".²⁰ Once again, a case of a Wrong Address. Clearly, ideas rule the world.

Once this negative (ideological) consensus was established, the implicit (and often explicit) assumption of many commentators and policymakers in the 'West' was that eventually all the former socialist countries would follow some kind of path to liberal democracy and the market economy. This assumption was apparently quite influential in the case of US policy towards China and Russia, and of course towards the rest of the Soviet bloc.

In this perspective, an obsolete ideology had produced an inefficient economy, which was eventually remedied by the acceptance of the 'neoliberal' Gospel and which would lead to the desired economic and political transition: idealism followed by vulgar materialism. It is unlikely that many policymakers literally believed in this formula; but they certainly behaved as if they believed it, as was clearly the case in the policy towards China. Commentators enthused. Needless to say, any reasonably informed observer soon became aware of the fact that the 'transitions' of the 1990s (from state socialism to

market economies and democracy) were working out rather differently from what was envisaged in this mirage.²¹ But the overall framework remained essentially this, accepted both by their supporters and detractors.

The “People’s revolutions”: mythologization and foresight

The establishment of this kind of intellectual framework or ‘consensus’ required some kind of ‘narrative’ (or interpretation, to use an older term). First of all, the Berlin Wall (which had always remained in function until its ‘fall’) suddenly ‘fell’, under the apparently irresistible wave of a popular revolution. In fact, the chain of events was much more complicated than that.²² As has been already mentioned, Western powers were extremely cautious in welcoming this event. US diplomats were instructed to refrain from making any triumphalist remarks. At the State of the Union address of 1991, George H. W. Bush presented the end of the Cold War as a “victory for humanity”. But in the State of the Union address of 1992, the tone had already become triumphalist (not least because of the forthcoming presidential elections): “By the grace of God, America won the Cold War”.

The upheavals of 1989 therefore began to be classified under a general heading of ‘people’s revolutions’. A more ambitious historical framework was offered by Francis Fukuyama, who seemed to have actually anticipated the changes in an article written in May 1989, published in autumn 1989, under the title “The end of History?” (which was in fact a reference to Hegel’s philosophy of history).²³ Fukuyama’s notoriety soared, but his academic standing suffered. The title of his article (with the question-mark omitted) produced innumerable misunderstandings, based on the fact that plenty of *events* were still taking place. In other words, there was a ‘return of History’ (which was to appear in innumerable other titles). This kind of rhetoric was soon followed by a much cruder theorization of a ‘unipolar moment’: the USA was now the sole, unchallenged superpower.²⁴

Needless to say, many other factors were listed to explain the upheavals of 1989: the US Star Wars military programme, which had supposedly brought the Soviet Union to its knees; the influence of Pope John Paul II; the Gorbachev factor, and of course the economy. *Ex post facto*, there is no limit to the factors which might appear to have played a role in the outcome of events. In a broader historical perspective, it is actually more relevant to identify the *structural* factors which were had been identified *ex ante*. One could

mention the decline in social mobility in the socialist systems. Years before the Polish events of 1980–1981, Walter D. Connor argued:

[T]he 'heroic' and convulsive years of social transformation are behind. The socialist elite no longer expands in size so rapidly, generating such demand for new personnel [...] the logic of the maturation process and annual figures on labour-force distribution across sections of the economy suggest that the mass mobility of the past cannot be duplicated [...] There is a risk that frustrated aspirations will lead to unrest [...] Such politics could be explosive [...] we cannot rule out a coalescence of factors that may produce radical changes.²⁵

One should also mention innumerable Eastern European authors who pointed out, with significant foresight, the vulnerability of the state socialist systems. In the wake of the Polish strikes and bloody clashes in December 1970, Leszek Kołakowski formulated a cogent argument against hopelessness, in favour of positive action in socialist Poland, directed at obtaining limited political changes within the Communist system.²⁶ In Hungary, reformist economists argued the need for radical economic reform. Tamás Bauer, for example, underlined the negative effects of investment cycles in Hungary and in other socialist economies.²⁷

Well before the emergence of 'Solidarność', Jadwiga Staniszkis provided lucid analyses of the complex dynamics at work in Polish politics and society.²⁸ In 1982, János Kis initiated a debate on the Hungarian situation, and the need for an active reformist movement to challenge the inertia and stagnation of the system, which was leading to an economic crisis.²⁹ During the period of Solidarność' (1980–1981), it was argued that Zdeněk Mlynař's memoir of the Prague Spring³⁰ had influenced the behaviour of Polish Communists. For his part, in 1985 Mlynař proved very attentive to the role of his old friend from his days as a student in Moscow in the 1950, Mikhail Gorbachev.³¹

Needless to say, all these authors subsequently followed their quite different paths. But they had provided real insights in real time. They never received the attention they deserved, nor have they received any in retrospect. More literary or philosophical authors were preferred (and continue to be preferred, in retrospective accounts).

On the basis of facts which were always in the public domain, one can argue in favour of a less romantic view of what happened in 1989 in Eastern Europe. It amounted to a process of controlled abdication. In Poland

and Hungary, the Communist elites always maintained control of the political process. In East Germany the Soviet military presence (and Soviet decision-making) facilitated the peaceful unravelling of the political system of the German Democratic republic. In Czechoslovakia there was a clear bandwagon effect (compounded by the reluctance of the security forces in getting involved *at that point* in a brutal repression of the crowds). In Bulgaria a basically Gorbachevite palace coup took place. In Romania the course of events reflected a mixture of popular rising and palace coup. Only in Albania (in 1991–92) did anything approaching a ‘revolution’ actually take place.³² None of this means that 1989 was simply the result of some sinister conspiracy. But it does allow a perspective which is somewhat distanced from the excitement of High Journalism.

From Malta to Belovezha, 1989–1991

The key passage in the construction of the post-Cold War fable (or ‘narrative’) lies in the *amnesia* over the Belovezha accords of 1991, and the consequent dissolution of the Soviet Union in 1991. This was the result not of Western pressure, but of the inability of the leadership of the various Soviet republics to agree on an alternative arrangement. This fact did not prevent it from being transformed into “a geopolitical catastrophe of the century” (as Putin put it). It marked the birth of the Black Legend of the Western plot to destroy the Soviet Union (and eventually, the Russian Federation).

The US and the Western European powers continued to pursue a policy marked by great caution towards the republics of the Former Soviet Union, and towards the Russian Federation in particular. One of the results was the signing of the 1994 Budapest Memorandum on Security Assurances for Belarus, Ukraine and Kazakhstan in joining the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons. Far from being belittled, the Russian Federation was recognized as the successor state of the Soviet Union.

The dogs that did not bark: Communist systems which survived

Leaving aside the mythologization of the events of 1989 (and later of 1991), what is truly remarkable of the innumerable ‘narratives’ of the period is the lack of attention paid to the cases in which Communism systems did *not* collapse. If ideological disenchantment with socialism was the main feature of

the many 'narratives', how should the anomalies (China, Cuba, North Korea, Laos and Vietnam) be explained? Needless to say, a convenient culturalist kind of explanation would be at hand: 'Asian values', or some functionally equivalent factor.

Other kinds of explanations have been put forward. With the benefit of hindsight, it can be argued, as Mark Kramer has done, that in Communist China "the regime experienced more limited structural difficulties than the Soviet Union and consequently had more room for maneuver [...] as China's experience since 1989 demonstrates, resilience is predicated on sustained experimentation in the economic and ideological realms, as well as on efforts to increase inclusion and to create meaningful institutions of accountability".³³ A more wide-ranging explanation of the differences between the trajectories of the Russian and Chinese revolutions has been put forward by Perry Anderson.³⁴ Both these kinds of explanations are contestable, but at least they offer something more than the simplified 'collapse of Communism' explanation.

Indeed, the Chinese case is especially interesting, not in terms of the immediate Chinese reactions to the end of the Soviet Union but, rather, in terms of the long-term perspective adopted by the Chinese leadership. Between 1993 and 2004 the Chinese Communist Party conducted "an in-depth study [of the causes of the collapse]", and revealed the results at the 16th Party Congress in 2004.³⁵ Between 1991 and 2001, "at least 600 articles and over 30 books dedicated to the subject were published in China".³⁶ Not exactly instant history, but part of a long game.

4. The Liberal Mirage triumphant: mythologies, misperceptions, neglect

The Nineties, in the recollections of many commentators, appear to have been a period of extraordinary optimism. The fable eventually turned into a bitter disappointment, with the collapse of the Liberal Mirage in the space of the first two decades of the 21st century: the Kaczyński brothers in Poland, Orbán in Hungary, Putin in Russia, culminating with Trump in the USA.

Everything seems to have gone wrong: this is not what we had planned, these are not the democracies we expected; indeed, these are not the *peoples* we expected. This turn of events can be easily accommodated by the *nega-*

tive consensus: leftists can argue that the neoliberals hijacked the people's revolutions; alternatively, neoliberals can argue that the (ex)communists hijacked them; or others can argue that the 'nationalists' or 'populists' hijacked everything. It is always a question of Wrong Address, Wrong Delivery. This kind of rationalization may be adequate for practitioners of High Journalism. Historians should aim to something more.

Understanding the 1990s

First of all, the 1990s were by no means an economic and social bonanza for most East Europeans. It was a period of enormous insecurity for many people (for workers in the rust-belt industries, for pensioners, and many others in between these categories). Entry into 'Europe' loomed far in the distance (the eventual dates 2004 and 2007 were by no means an immediate certainty in the 1990s). It took the Kosovo War to bring about a Stability Pact for Southeastern Europe in 1999, offering a glimmer of hope for the economies of the region. But in an overall (or 'global') perspective, International Financial Institutions (IFIs) had much less leverage than people feared (or hoped).³⁷

Secondly, the politics went wrong. The wars of dissolution of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia (which Western powers and IFIs had initially tried to *preserve*) demonstrated that the post-Cold War 'new international order' did not guarantee any kind of stability. More ominously, events in Russia in the early 1990s (with the bombing of the Russian parliament, Zhirinovsky's electoral victory, and the first Chechen war) were hardly reassuring for Eastern Europeans.

Despite all these unpromising developments, the 1990s continued to be portrayed in triumphalist terms. After all, there had been the Oslo Accords between Israel and the Palestinians (1993), and the breakthrough in South Africa (1991–1994). All these developments were connected to the End of the Cold War. Everything seemed possible. In hindsight, the perspectives adopted by many political actors seem an incredibly naive. But even naivety requires and explanation. Coming to the overall issue of 'What went wrong?', this can be illustrated in three categories: *mythologies; misperceptions; neglect*.

Mythologies

The mythologization of the 'revolutions' of 1989 (and the immediate changes) was also the result of the amplification of High Journalism and television re-

porting. To the extent that it was accepted, the mythologization was destined to create highly unrealistic social and economic expectations ('catching up with the West', in the space of a few years). Such expectations, once they were confronted with the realities on the ground, could easily feed into conspiracy theories. After all, if there had been 'popular' revolutions, why was it that the true beneficiaries of changes still seemed to be the (ex)communists and their acolytes?³⁸ Clearly, there must have been some kind of a Conspiracy to Defraud the People of Their Rightful Possessions. The Revolution itself may even seem to have been a mere staging event. Such a view, however strange it may seem to innocent Westerners, has existed throughout Eastern Europe, and may well persist to this day.

For that matter, memories of 1989 have progressively evaporated in Eastern Europe, to the extent that nowadays the date may not mean anything at all for pupils and university students in the region. Conversely, in the Russian Federation the mythologization of 1991 has taken place through the cultivation of the Black Legend of the 'geopolitical catastrophe', similar to the 'stab in the back' legend performed in Germany after World War I. In the West, to the extent that this mythologization has had any effect, it has led to an incomprehension of all post-Cold War changes in Eastern Europe, often dismissed with the blanket explanation of nationalist/populist revival in the region.

Misperceptions

While in the USA there was a widely shared feeling of experiencing a 'Unipolar Moment', in Western Europe the end of the Cold War was characterized by great optimism about the advent of the EU (formally created in Maastricht, in 1992) and, eventually, the establishment of the Euro (not desired by Germany, but desired by other member countries). On top of this, Americans and Europeans shared an enthusiasm for the 'peace dividend': less money for defence, more money for everything else. Military service was progressively abolished in most European countries (after 1993, only six NATO countries maintained it).

In the USA, the defeat of Bush sr and the victory Bill Clinton seemed to herald the advent of a 'Third Liberalism'. It was conveniently forgotten that Clinton won only thanks to the presence of Ross Perot, a third candidate for the populist right who gathered 18.9% of the votes. In fact, this entire period marked the rise of the new, populist right in the USA.

Neglect

The post-Cold war era was also marked by the increasing diffusion of discourses of 'globalization' (which also had practical consequences). In the academic field, one significant shift (at least in US) was the choice to basically jettison 'Area Studies' in favour of the more ambitious 'global studies' and 'global history'. The net result was to dismantle an existing intellectual infrastructure to the benefit of an as yet untested project.

In the field of security structures, for example, this led to the dismissal of specialists of Arabic, substituted by electronic information tools.³⁹ In High Journalism, the typical product of this era was offered by Thomas Friedman⁴⁰, promptly replicated by the 'antiglobalist' camp with a symmetrical, opposing view. More sober assessments⁴¹ did not achieve equal notoriety before the 2007–2008 financial crisis.

In Western Europe, this shift was less marked than in the USA. Nevertheless, the expansion of universities since the 1990s in Europe (and more globally) created a strong incentive to promote a thin (but 'global') kind of knowledge, at the expense of local knowledge (even compared to the Cold War years).⁴² Narratology provided a convenient compensation. Perception mattered more than mere facts.

Meanwhile, the Second Chechen War (1999–2009) and the rise of Vladimir Putin began a process of re-positioning of the Russian Federation on the global scene. But in the 2012 US Presidential election campaign, Barack Obama was still curtly dismissing Mitt Romney's concerns about Russia with these words: "The Cold War's been over for 20 years".

5. The longer view

In hindsight, it is all too easy to dismiss the misperceptions of the recent past as fruits of naivety. Many misperceptions were perfectly visible at the time, but many were not. The only way to make sense of these in a balanced manner is to attempt to outline a series of long-term factors.

In fairness to policy-makers and commentators, one should take into account the fear of 'losing' Russia. This was no longer the fear which had fuelled the Cold War (when the USA felt China had been 'lost') but it reflected the reasonable fear of a new Russia run by Neo-communists and hardliner nationalists (such as Vladimir Zhirinovskiy). However, the remedies which the West

offered for these well-founded fears proved to be extremely short-sighted, and ultimately counterproductive. Germany followed the idea that the embrace of German industrial requirements with the Russian need to sell raw materials and provide energy would ensure peace in Europe (*Wandel durch Handel*). This assumption proved to be as naive as the arguments put forward by Norman Angell on the eve of World War I.⁴³

When it came to EU enlargement and NATO expansion, there was even greater naivety. EU enlargement proceeded quite slowly, at least until the acceleration following the Kosovo War in 1999. It managed to alienate many of the candidate countries (starting from Türkiye). Even the countries which did accede had mixed results. NATO expansion, far from being threatening to Russia (as the new Black Legend would have it), was carried out in a 'light' format, with very limited military credibility.

6. Conclusions: The Long Game

Historical perspective requires the 'long game': a longer view. When the Chinese Statistical Bureau published the 'Major Figures in the 1982 Population Census' its leaders knew how to read these results, and followed the policy changes they had already started.⁴⁴ Needless to say, there was no shortage of warnings in Europe (from all sides) of the impending demographic crises, with the obvious consequences in terms of the pension systems, and in terms of social and economic costs. The consequences for Eastern European populations were especially severe.⁴⁵ As it happens, the 'populist' wave came to Poland and Hungary in the wake of the second turn of the pension cycle since 1989. The recurring migration crises in Europe continued to be dealt with on the basis of the starry-eyed optimism of the 1990s. Eastern Europeans (who were already dealing with the severe impact of a brain drain and the loss of a qualified labour force), unsurprisingly, saw things differently.

In the West, the effects of demographic change came slightly later. As the US Bureau of Census pointed out in 2020, "[T]he first Baby Boomers reached 65 years old in 2011".⁴⁶ In 2019 Goodhart and Pradhan had already identified a series of factors which would lead to a Great Reversal:

The evolution of the real trends in the economy (continued real output growth co-existing with deflationary headwinds) has been caused by a combination of de-

mography and globalisation, leading to the largest ever upwards supply shock to the availability of labour (assisted by labour saving technology). The previously favourable demographic developments in the fastest growing areas in the world, e.g., East Asia and Europe, are currently and sharply reversing. As a result of the demographic changes of the past, the myriad of left-behind workers with dampened expectations are turning to nativist, populist politicians on the right [...] This is the Great Reversal.⁴⁷

All of this was taking place well before Covid-19 epidemic, and well before the outbreak of the Russian-Ukrainian war. Needless to say, many other social and political factors played a role in determining the current crises (or 'polycrisis', to use the fashionable term). But it is now clear that the Second Belle Époque is over.⁴⁸

There is a risk of stating that everything causes everything, and that, ultimately, everything is inevitable. The aim of this paper has been simply to point out that many explanations were at hand and were put forward (and unheeded) *at the time*.

So, what went wrong in terms of *the understanding* of the present? It is perhaps useful to remember that *historiā* is inquiry, examination, systematic observation; *narrative* is storytelling. Historical understanding requires the 'long game'.

Guido Franzinetti

*Department of Humanistic Studies
University of Eastern Piedmont
Vercelli, Italy
Email: guido.franzinetti@gmail.com*

Notes

- 1 Putin 2005.
- 2 Hobsbawm 1994, 405.
- 3 Rhodes 2018, 275.
- 4 Rhodes 2018, xvi-xvii.
- 5 Rhodes 2018, 110.
- 6 Garton Ash 2001, xix.
- 7 For a more exhaustive discussion of this methodological issue, see Forneris 2022.
- 8 Philby 2003, 200.
- 9 Joll 1968.
- 10 Gellner 1983, 129
- 11 Schumpeter 1942, 61
- 12 Kelley 1973; Kneissel and others 1974
- 13 Gellner 1976
- 14 Gellner 1979, 65
- 15 Brzezinski 1968, 1970.
- 16 Brzezinski 1988a, 12; 1988b, 69.
- 17 Franzinetti 2015, 841.
- 18 Alter 1989, 131.
- 19 Smith 2020.
- 20 Bockman 2011, 218.
- 21 Kochanowicz 2014.
- 22 Sarotte 2014
- 23 Fukuyama 1989; Anderson 1992
- 24 Krauthammer 1990, 2002.
- 25 Connor 1977, 343-344, 346.
- 26 Kołakowski 1971a, 1971b, 1971c.
- 27 Bauer 1978.
- 28 Staniszkis 1979.
- 29 Kis 1983, 1989.
- 30 Mlynař 1980.
- 31 Gorbachev and Mlynař 2002.
- 32 Franzinetti 2011.
- 33 Kramer in Dimitrov 2013, 304.
- 34 Anderson 2010.
- 35 Li 2022.
- 36 Sun and Zhang 2020, 24.
- 37 Vajda 2023.
- 38 Franzinetti 2014.
- 39 Murphy 2006, 3-4.
- 40 Friedman 2005.
- 41 E.g., Rodrik 1997
- 42 Franzinetti 2015.
- 43 Angell 1911.

- 44 Laslett 1984.
- 45 Melegh 2023.
- 46 Franzinetti 2021, 230.
- 47 Goodhart and Pradhan 2020, 206-207.
- 48 Franzinetti 2021.

References

- Alter, Peter. *Nationalism*. London: Edward Arnold, 1989.
- Amalrik, Andrei. "Will the Soviet Union Survive until 1984?", *Survey*, no. 73 (1969): 47–79.
- Anderson, Perry. *A Zone of Engagement*. London: Verso, 1992.
- Anderson, Perry. "Two revolutions". *New Left Review*, no. 61 (2010), 59–96.
- Angell, Norman. *The great illusion; a study of the relation of military power in nations to their economic and social advantage*. New York-London: Putnam, 1911.
- Bauer, Tamás. "Investment Cycles in Planned Economies", *Acta Oeconomica*, vo. 21 (1-2) (1978), 243–60.
- Bockman, Johanna. *Markets in the Name of Socialism: The Left-Wing Origins of Neoliberalism*. Stanford: Stanford University Press, 2011.
- Brzezinski, Zbigniew. "America in the Technetronic Age", *Encounter*, January 1968, 16–26
- Brzezinski, Zbigniew. *Between Two Ages: America's Role in the Technetronic Era*. New York: Viking, 1970.
- Brzezinski, Zbigniew. "From Eastern Europe to Central Europe" [London, 19 January 1988], *A Year in the Life of Glasnost. The Hugh Seton-Watson Memorial Lecture and Other Essays*. London: Centre for Policy Studies, 1988.
- Brzezinski, Zbigniew. "Special Address" [to 'East-West Relations and Eastern Europe: An American-Soviet Dialogue' (Alexandria, Virginia. 6-8 July 1988)], *Problems of Communism*, May-August (1988), 67–70.
- Connor, Walter D. *Socialism, Politics, and Equality: Hierarchy and Change in Eastern Europe and the USSR*. New York: Columbia University Press, 1979.
- Dimitrov, Martin K., ed., *Why Communism Did Not Collapse. Understanding Authoritarian Regime Resilience in Asia and Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013.
- Forneris, Elias P. "Raymond Aron's War: A 'History of the Present' (1940-1944)", *The Tocqueville Review/La revue Tocqueville* 43, no 2. (2022), 7–38. <https://doi.org/10.3138/ttr.43.2.7>
- Franzinetti, Guido. *La crisi rivoluzionaria albanese del 1991-92*. in: *Dopo la pioggia. Gli Stati della ex Jugoslavia e l'Albania (1991-2011)*, edited by Antonio D'Alessandri and Armando Pitassio, 119–134. Lecce: Argo, 2011.
- Franzinetti, Guido. "The Moral Economy of Post-Communism", *Fenomenologia e società* 37, no. 2 (2014).
- Franzinetti, Guido. "The Strange Death of Area Studies and the Normative Turn", *Quaderni storici* 50, no. 3 (2015): 835–847.
- Franzinetti, Guido. "The End of the Belle Époque. The present as history." *Quaderni storici* 56, no. 1 (2021): 229–237.
- Friedman, Thomas L. *The World is Flat: A Brief History of the Twenty-first Century*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2005.
- Fukuyama, Francis. "The End of History?", *The National Interest*, no. 16 (Summer 1989): 3–18.
- Garton Ash, Timothy. *The Present as History*. London: Allen Lane, 2000.
- Gellner, Ernest. "From the Revolution to Liberalization", *Government and Opposition*, 11, no. 3 (1976): 257–272.

- Gellner, Ernest. "Plaidoyer pour une Libéralisation Manquée", *Government and Opposition* 14, no. 1 (1979): 58–65.
- Gellner, Ernest. *Nations and nationalism*. Oxford: Blackwell, 1983.
- Goodhart, Charles and Manoj Pradhan. *The Great Demographic Reversal: Ageing Societies, Waning Inequality, and an Inflation Revival*, Cham: Palgrave Macmillan, 2020.
- Gorbachev, Mikhail and Zdeněk Mlynař. *Conversations with Gorbachev. On perestroika, the Prague Spring, and the crossroads of socialism* [1995]. New York: Columbia University Press, 2002.
- Hobsbawm, Eric J. *The Age of Extremes: The Short Twentieth Century, 1914–1991*, London: Michael Joseph, 1994.
- Joll, James. *Nineteen-fourteen: The Unspoken Assumptions. An Inaugural Lecture Delivered 25 April 1968*. London: London School of Economics and Political Science, 1968.
- Kelley, Donald R. "The Soviet Debate on the Convergence of the American & Soviet Systems." *Polity* 6, no. 2 (1973): 174–196.
- Kis, János. "Quelques idées pour l'opposition hongroise". *Esprit* 74, no. 2 (1983) 46–59.
- Kis, János. *Politics in Hungary: for a democratic alternative*. Boulder: Social Science Monographs, 1989.
- Kneissel, Jutta, Andreas Huyssen and Johanna Moore (1974). "The Convergence Theory: The Debate in the Federal Republic of Germany." *New German Critique* 1, no. 2 (1974): 16–27.
- Kochanowicz, Jacek. "Private Suffering, Public Benefit: Market Rhetoric in Poland, 1989–1993." *East European Politics and Societies and Cultures* 28, no.1(2014):103–118. <https://doi.org/10.1177/0888325413489146>.
- Kołąkowski, Leszek. "Tezy o nadziei i beznadziejności." *Kultura*, no. 6 (1971a): 3–21.
- Kołąkowski, Leszek. "Hope and Hopelessness." *Survey* 17, no. 3 (1971b): 37–52.
- Kołąkowski, Leszek. "A pleading for revolution: a rejoinder to Z. Bauman." *European Journal of Sociology*, 12, no. 1 (1971c): 52–60
- Krauthammer, Charles. "The Unipolar Moment." *Foreign Affairs*, 70, no.1(1990):23–33.
- Krauthammer, Charles. "The Unipolar Moment Revisited." *The National Interest*, No. 70 (2002): 5–18.
- Laslett, Peter. "Super-Performers" [Review of the Communiqué of the State Statistical Bureau of the People's Republic of China on major figures in the 1982 Population census], *London Review of Books*, 6, no. 5 (1984): 5–6.
- Li, Zhuran. "The CCP's Changing Understanding of the Soviet Union's Collapse", *The Diplomat* October 8 2022. <https://thediplomat.com/2022/10/the-ccps-changing-understanding-of-the-soviet-unions-collapse/>.
- Melegh, Attila. *The Migration Turn and Eastern Europe. A Global Historical Sociological Analysis*. Cham: Palgrave Macmillan, 2023.
- Mlynař, Zdenek. *Nightfrost in Prague: The End of Humane Socialism* [1978]. New York: Karz, 1980-.
- Murphy, James. "Wrong Estimates", *Times Literary Supplement*. Friday, no. 5384 June 9 (2006): 3.
- Philby, Kim. *My silent War. The Autobiography of a Spy*. London: Arrow Books, 2003.
- Putin, V. I. "Russian President Putin Delivers State of the Nation Address" (April 25, 2005). <https://irp.fas.org/news/2005/04/putin042505.html>.

- Rhodes, Ben. *The World As It Is: Inside the Obama White House*. New York: Random House, 2018.
- Rodrik, Dani. *Has Globalization Gone Too Far?* Washington D.C.: Institute for International Economics, 1997.
- Sarotte, Marie E. *Collapse: The Accidental Opening of the Berlin Wall*. New York: Basic Books, 2014.
- Smith, Richard, ed., *Britain and the Revolutions in Eastern Europe, 1989* (Documents on British Policy Overseas, Series III, Volume XII). London: Routledge, 2020.
- Staniszki, Jadwiga. "On Some Contradictions of Socialist Society: The Case of Poland", *Soviet Studies*, 31, no. 2 (1979): 167–187.
- Sun, Feng and Wanfa Zhang. *Why Communist China isn't Collapsing. The CCP's battle for Survival and State-Society Dynamics in the Post-Reform Era*. Lanham, MD: Lexington Books, 2020.
- Varga, Mihai. "All Roads to Market: The Soviet Union, China and the World bank's Narrative of Capitalism", *Europe-Asia Studies*, 2 (November 2023). DOI: 10.1080/09668136.2023.2263180.

Anssi Halmesvirta

College of Europe, John Bowle ja Euroopan uusi historia

“The European is not a man of the desert nor yet a yogi” (Max Beloff)

Anssi Halmesvirta analysoi kirjoituksessaan englantilaisen historioitsijan John Bowlen teosta The Unity of European History (1948). Teos on ensimmäinen kattava Euroopan historia toisen maailmansodan katastrofin jälkeen. Bowlen perusidea on, että Euroopan yhtenäisyys on kaikista kriiseistä huolimatta säilynyt ja sitä voidaan rauhan palattua lujittaa. Termi integraatio on myöhempi keksintö. Bowle (1905–1985) oli Euroopan neuvoston 1949 perustaman College of European ensimmäinen johtaja. Instituutin tehtäväksi tuli kasvattaa edistymismielistä eliittiä 'uuden' Euroopan johtajiksi. Muiden muassa Alexander Stubb opiskeli siellä.

Johdanto

Tämä esitys on narratiivi¹ vuonna 1949 perustetusta Euroopan eliittiyliopistosta (*The College of Europe*, ransk. *Collège d'Europe*), sen eräästä perustajahahmosta ja opettajasta, John Bowlesta ja erityisesti hänen kirjoittamastaan ensimmäisestä Euroopan historiasta toisen maailmansodan katastrofin jälkeisen kriisin aikana. Sen juonina ovat Bowlen panos 'uuden Euroopan' rakentamiseen osallistumalla tuon oppilaitoksen suunnitteluun ja sittemmin sen toimintaan kasvattamalla eri tehtäviin tuoretta johtajaeliittiä ja opettamalla johtajakandidaatteja uuteen Euroopan historian käsitykseen, eurooppalaisten arvojen 'uudelleen arviointiin' ja tulevaisuuden vision hahmottamiseen.

Suunnitelma eliittiyliopistoinstituutista syntyi aiemmin vuonna 1949 perustetun Euroopan Neuvoston (*Council of Europe*) tehtävänantona² ja se oli tärkeä osa kauaskantoista prosessia, jonka kuluessa luotiin vuonna 1950 Euroopan Hiili- ja Teräsyhteisö (*European Coal and Steel Community*) ja vuonna 1957 Euroopan Talousyhteisö (*European Economic Community*).³ Euroopan Neuvosto tähtäsi Eurooppaan, missä vallitsee rauha ja kunnioitetaan ihmis-

oikeuksia, demokratian pelisääntöjä ja laillisuutta (*rule of law*). Poliittisissa ja erityisesti älymystöpiireissä vallinnut kielteinen käsitys arvokatastrofin kohdanneesta Euroopasta haluttiin kääntää jälleen myönteiseksi. Taustalla vaikutti epäilemättä pelko siitä, että ellei jotain konstruktivistista tehtäisi, uusi repivä 'sisällissota' voisi uhata maanosaa muutamassa vuodessa. Ainoalta oikealta ratkaisulta näytti, että oli rakennettava jonkinlainen kriisit ehkäisevä federaatio mantereen pelastamiseksi.⁴ Se merkitsi sitäkin, että tarvittiin myös uusi idea Euroopan yhtenäisyydestä. Sen kehittämiseksi poliitikkojen rinnalle kutsuttiin eri yhteyksissä historioitsijoita, joilla uskottiin olevan poliittisiin tarkoituksiin käyttökelpoisia ideoita.

College of Europe

The College of Europe on yhä aivan keskeinen jatko-opintoahjo tuleville Euroopan johtajille ja hallintoeliitille. Se perustettiin itsenäiseksi, mutta Belgian lainsäädännön alaiseksi Eurooppa-opintoja tarjoavaksi yliopistoinstituutiksi, jonka pääkampus on Brygessä Belgiassa ja sivukampus Varsovassa (per. 1992). Aloitteen sen perustamiseksi tekivät Euroopan varhaisen yhdentymisen edustajat, niin sanotut Euroopan Yhteisön 'perustajaisät', Salvador de Madariaga, Winston Churchill, Paul-Henri Spaak and Aleida De Gasperi, jotka antoivat sille Haagin vuoden 1948 kongressin jälkeisissä tunnelmissa tehtävän edistää "kaikkien Länsi-Euroopan kansojen solidaarisuuden ja yhteisymmärryksen henkeä ja antaa eliittiopetusta noita arvoja kannattaville yksilöille" sekä "kouluttaa nuorten virkamiesten eliitti Eurooppaa varten".⁵ Ideana oli perustaa instituutti, missä monista Euroopan maiden yliopistoista valmistuneet voivat opiskella ja elää yhdessä kouluttautuen Euroopan yhdenytymiseen ja yhteistyöhön liittyville työurille. Läntinen lehdistö on myöhemmin uudissanoin kuvannut opinahjoa myös joko "eurokraattien hautomoksi" (*The Economist*, 5.4.2004), "eurofederalistien pesäksi" (*RFE/RL*, 28.10.2011) tai yleensä "Euroopan integraatiota läpi elämänsä kannattavien" koulutuskeskukseksi (*The Financial Times*, 20.4.2010).⁶

The College of Europe -yliopistoinstituutin opetusohjelma on pysynyt pitkään samana, sillä perustamisvuodestaan 1949 aina 1990-luvulle opinnot ovat käsittäneet kolme opinto-ohjelmaa: (1) Euroopan Unionin (Yhteisön) taloustiede, johon sisältyi vertaileva aspekti suhteessa kansainväliseen talouteen, (2) Euroopan lainopinnot (*legal studies*) sekä (3) Euroopan politiikan

ja hallinnon opinnot fokuksena Euroopan Unioni (Yhteisö). Mallia oli otettu ranskalaisesta *École nationale d'administration* (ENA) -oppilaitoksesta, mutta Collegen opinnoista tuli selvästi Eurooppa-painotteisia.

Opiskelijoiden valintaprosessi on hyvin selektiivinen, sillä tavallisesti heidät valitaan yhteistyössä jäsenmaiden ulkoministeriöiden kanssa. *The College of Europe* on kaksikielinen eli opiskelijoiden on osattava sinne tullessaan Englantia ja Ranskaa. Niin sanotut edistyneet MA-opinnot kestävät yhden vuoden. Siellä opiskelleita henkilöitä (*anciens*) on sittemmin nousuttu johtotehtäviin niin politiikassa kuin EU:n hallinnossakin, joukossa Tanskan entinen pääministeri Helle Thorning-Schmidt, Suomen entinen pääministeri Alexander Stubb, Iso-Britannian entinen varapääministeri Nick Clegg ja Italian entinen ulkoministeri Enzo Milanese. Monet heistä ovat olleet myös professorin viroissa Euroopan Unionin keskusyliopistoissa, ja toimineet diplomaatteina tai korkeina hallintovirkamiehinä eurooppalaisissa instituutioissa. Wikipedian ja *The College of Europe* sivujen tietoja tarkasteltaessa selviää, että kaikkien opintojen taustalla vaikuttaa joltinenkin epähistoriallinen lataus, sillä niiden tähtäin on tulevaisuudessa ja uuden luomisessa, vaikka niin sanotun eurooppalaisen yhteyden ja yhtenäisyyden etsintä voi sporadisesti ulottuakin Euroopan niihin harvoihin vaiheisiin, jolloin yhteys ja yhtenäisyys olivat selvimmän kehkeytymässä. Eräänä keskeisenä todisteena tästä on tuonnempana analysoitava John Bowlen historiateos.

John Bowle

Historioitsija, kirjailija ja yliopisto-opettaja John Bowlen (1905–1985) ura voidaan kertoa suhteellisen lyhyesti. Hän sai peruskoulutuksensa Marlborough Collegessa ja suoritti jatko-opinnot Balliol Collegessa Oxfordissa valmistuen hyvin arvosanoin uuden ajan historiasta. Tutkinnon suorittamisen jälkeen hän toimi opettajana Westminster School-oppilaitoksessa ja Eton Collegessa. Toisen maailmansodan aikana hän palveli muun muassa Britannian ilmailu- ja ulkoministeriöissä ja luennoi vuosina 1947–1948 Wadham Collegessa Oxfordissa. Siellä hän kirjoitti myös ensimmäisen Euroopan historiaa koskevan teoksensa. Myöhemmin hänen tuotantonsa käsitti lähinnä poliittisen ajattelun historiaa (*Hobbes and His Critics*, 1951), Englannin historiaa, kuninkaallisten elämäkertoja sekä maailmanhistoriaa (ed. *Concise Encyclopaedia of World History*, 1958).

Ilmeistä on, että hänen teoksensa Euroopan historiasta (*The Unity of European History*, 1948) – lajissaan ensimmäinen englanninkielinen toisen maailmansodan jälkeen – avasi hänelle tilaisuuden osallistua perusteilla olevan Euroopan Yhteisön koulutuksellisen tukijalan, *The College of Europe* ohjelman luonnosteluun. Hänet näet nimitettiin vuonna 1949 sitä valmistelevan istunnon puheenjohtajaksi (Director of the Preparatory Session of the College of Europe) ja hänestä tuli ripeästi perustetun yliopistoinstituutin poliittisen teorian professori vuosiksi 1950–1967.⁷

Euroopan uuden historian vaikeus

Niin John Bowlen kuin muidenkaan Euroopan historian uudelleen kirjoittamista harkitsevien tilanne ei ollut maailmansodan jälkeisen moraalisen ja arvokriisin aikaan suinkaan helppo – kun 'vanha' Eurooppa oli haudattava, kaikki oli ikään kuin aloitettava, kirjoitettava alusta alkaen. Monet heistä liittyivät niiden poliitikkojen ja älykköjen joukkoon, joiden tehtävänä oli löytää 'uusi alku': Eurooppa oli henkisesti elvytettävä, sen kadotettu yhtenäisyys oli luotava uudelleen ja sen historialle oli annettava uusi merkitys.⁸

Historioitsijoiden ja historiapolitikkojen Eurooppa-visiot olivat monista eri ideologisista sitoumuksista johtuen hyvin erityyppisiä ja jopa keskenään ristiriitaisia. Jotkut näkivät globaalien voimien uhkaavan Eurooppaa, toiset puolestaan sijoittivat Euroopan atlanttiseen tai muuten laajaan ulkoeurooppalaiseen yhteyteen, jotta maanosa pääsisi jälleen jaloilleen. Yksi vaikutusvaltaisista ryhmistä oli erilaisissa Euroopan tulevaisuutta pohtineissa tilaisuuksissa kokoontunut pienempien Euroopan kansakuntien edustajista koostunut kansallismielisten ryhmä, joka kokoontui muun muassa Rooman pyöreään pöydän keskusteluihin vuonna 1953. Monet sen jäsenistä uskoivat Euroopan toipuvan, kun sen kansojen positiiviset erityispiirteet elpyisivät ja eurooppalainen kulttuuridiversiteetti Euroopan voimavarana säilyisi. Heitä puolestaan vastustivat ne, jotka pitivät nationalismia ja rasismia juuri koetun katastrofin aiheuttajina. Holokaustia ei näissä yhteyksissä mainittu, koska se olisi nostanut esiin vaikean kysymyksen syyllisyydestä.

Eri ryhmien näkemyksistä voi kuulla nostalgiaa Euroopan arvokkaimman kulttuuriperinnön – kristinuskon, vapauden aatteen, valistuksen oikeusperiaatteiden sekä humanismin – kärsimästä häviöstä, mutta myös toivonilmauksia niiden rehabilitoinnista sekä voimapolitiikan lopullisesta hävittä-

misestä yleisen ihmisarvon ja ihmisoikeuksien nimissä. Oli niitäkin, jotka halusivat itsesensorisesti välttää viimeaikaisten ja oman ajan tapahtumien sisällyttämistä historialliseen kertomukseen luullen niin voitavan suojella tulevia sukupolvia kamalilta tuhon assosiaatioilta. Varsin yleisesti haluttiin näin välttää vajoamasta takaisin sotien välisen ajan historianäkemyksille luonteenomaiseen pessimistiseen eurooppalaisen sivistyksen kriisianalysointiin. Vastavetona Euroopan historian yhtenäisyyden jaksojen etsintään muutamit historioitsijat kritisoivat niiden lämmittelyä ja vaativat totaalisen uutta Euroopan historiaa, mikä ottaisi huomioon vain vuoden 1945 'nollahetken' luomat, täysin uudet olosuhteet, mahdollisuudet ja visiot.⁹ Näitä kaikkia Euroopan elvyttämiprojektiin osallistuneita historioitsijoita ja muita historiasta mielipiteitään lausuneita asiantuntijoita voidaan pitää pikemmin julkisen kuin akateemisen historian tai historianfilosofian edustajina, sillä heillä oli toiminnassaan ennalta asetettu julkinen rooli, tehtävä ja sanoma.¹⁰

John Bowlen kontribuutio

Miksi juuri Bowlen *The Unity of European History* (1948) on valittu tämän lyhyen analyysin kohteeksi? Toinen vaihtoehto olisi ollut Max Beloffin myöhempi *Europe and Europeans* (1953), mutta vaikka sekin oli 'uuden alun' löytämisen kannalta merkittävä yleisesitys, se oli alun perin Euroopan yhtenäisyyttä etsivien historiaspesialistien Rooman ja Strasbourgin kokouksissa esittämien ajatusten kooste, minkä Beloff liberaalin ironiseen tyyliinsä muokkasi historiakompromissiksi. Se edusti 1950-luvun alun yhteensovitettuja kantoja ja sen poliittinen tulevaisuusorientaatio oli Bowlen teoksesta löytyvää läpinäkyvämpi.¹¹ Jos kohta Bowlen teos ei ollutkaan 'menetetyn' yhteyden ja yhtenäisyyden etsijöille enää silloin esikuvallisen suuntaa näyttävä ja merkittävä viittauskohde, vaan pikemminkin nousevan eliitin historiatyölle ja -politiikalle tietä avaava oppikirja, se oli yhä *The College of Europe* opetusikäikä. Ikään kuin yksinäisenä ja myöhemmin unohdettuna historiakannanottona siinä oli Beloffin teosta itsenäisempi, mutta samalla maalauksellisempi ote. Se oli helposti ja nopeasti luettavaksi tarkoitettu tilaustyö.

On kohtuullista todeta, että Bowlen teos ansaitsee paikkansa ensimmäisenä pian toisen maailmansodan jälkeen opetustarkoituksiin kirjoitettuna, Euroopan yhtenäisyyden momentteja tulevaisuudenuskoisesti kuvaavana historiana.¹² Opiskeluajoilta esteettinä tunnettu tekijä yritti antaa yhtenäisyy-

den ideasta ymmärrettävän kuvan esittämällä lähestymistapansa taiteellisin termein antaen siten itselleen ammattihistorioitsijoita enemmän vapauksia tehdä päätelmiä historiaa liikuttavista suurista aatteista.

Bowlen "valtavalle kankaalle" maalaama visio oli impressionistinen ja hän värittä historiansa päätteemää "leveällä siveltimellä". Näin kuvattu taiteellinen ote oli kuitenkin hämäystä: ollakseen uskottava myös Bowlen oli jossain määrin turvaututtava historian tutkijan tavanomaisiin selityskeinoihin eli käytettävä (tautologisesti) eri aikojen yhtenäisyysilmiöitä kokoavaa yleiskäsitettä *yhtenäisyys* (*unity*) voidakseen esittää Euroopan historian prosessin *yhtenäisyyden* näyttökulmasta. Tältä pohjalta hän oli valmis antamaan Euroopan historialle sivistyshistoriallisen onnistumistarinatulkinnan: kaikesta sotien ja etenkin viimeisimmän maailmansodan aiheuttamasta aineellisesta, henkisestä ja moraalisesta kriisistä huolimatta Euroopan historia osoitti eurooppalaisen sivistyksen "elinvoimaa ja menestystä".

Tarkkaan valittujen tosiasioiden perusteella Bowle pyrki todistamaan, että keskeinen teema Euroopan historiassa oli sen "perinnön yhtenäisyys", joka jätti "suuren kosmopoliittisen jäljen" (*great cosmopolitan track*) taloudellisten ja kulttuurisaavutusten ketjuun. Näin Bowle liittyi niiden spekulatiivisten historiavisionäärien joukkoon, jotka operoivat niin sanottujen suurten ideoiden kehitysmomenteilla, kuten esimerkiksi hänen maanmiehensä J.B. Bury oli tehnyt 'vapauden' idean kehityksasteilla päätyen sen kliimaksiin modernina aikana.

Viitaten Winston Churchillin Haagissa toukokuussa 1948 pitämään puheeseen ja siten legitimoiden poliittisen sanomansa, yhtenäisyyden kehityksen jatkuminen merkitsi Bowllella sitä, että kaikki vastustavat virtaukset ja aatteet, kuten "nationalismin mytologia" täytyi sysätä syrjään, koska ne olivat aiheuttaneet mitä vakavinta poliittista epätasapainoa, jännitteitä, ongelmia, "sekaannusta" ja sotimista. Niinpä oli Bowlen mielestä korkea aika elvyttää "Läntiset arvot" ja keksiä demokratialle keinot torjua rodulliset, kansalliset, nurkkakuntaiset, taloudelliset ja luokkakonfliktit. Bowlen yhtenäisyysteesi vaati humanistiskristillisille arvoille ja modernille teknologialle perustuvan uuden Euroopan yhteisön rakentamista.¹³ Itseasiassa yhtenäisyyteen sisältyi tässä mielessä myös uuden ylikansallisen ideologisen *yksimielisyyden* synnyttäminen, jotta tuo idealistinen päämäärä voisi lähitulevaisuudessa poliittisestikin alkaa toteutua. Kommunismin valtaan joutuvan Itä-Euroopan poissulkeminen tulevasta eurooppalaisesta järjestyksestä oli toistaiseksi itsestään selvä asia.

Bowlen ennalta-asetetun käsitehistoriallisen lähestymistavan huomioon ottaen on helppo nähdä, mitkä Euroopan historiassa vaikuttavat inhimilliset ominaisuudet valikoituivat sen liikevoimiksi. Biologismit ”elinvoima, sopeutuvuus, kovuus, terveys ja energisyys” taistelivat niiden vastakohtia vastaan ja voittivat aika ajoin uhkaavan ”totalitarismin”. Nuo menestyksen takaavat voimat Bowle projisoi sodanjälkeisestä terminologiasta ajassa taaksepäin aina keskiaikaan saakka: jo silloin ne olivat tuottaneet ”itsehallinnon” ja ”solidaarisuuden”, primäärin yhtenäisyyden poliittiset ja institutionaaliset manifestaatiot, joiden varassa Eurooppa oli Rooman valtakunnan jälkeensä jättämästä barbariasta stabiloitunut. Liittyen whigiläisen historia-ajattelun traditioon¹⁴, Bowle ei epäröinyt antaa frankeille, germaaneille ja ensisijaisesti anglosakseille roolin perustaa Euroopan edustukselliset instituutiot ja luoda maanosaan kosmopoliittinen kulttuuri. Peräti keskiajoilta lähtien ne olivat Länsimaissa kukoistaneet ja olivat jälleen sodan jälkeen valmiina elpymään.¹⁵

Renessanssissa olivat päässeet kehittymään nuo samat, edellä luetellut vitaaliset ominaisuudet, joilla ihminen oli ”vapautunut” muuttumaan jopa ”universaaliseksi” yleisneroksi – erittäin tärkeä askel länsimaisen ihmisen individualismin kehityskulussa. Sitä vastoin kansallisvaltioiden nousu uskonpuhdistuksen jälkeen oli Bowlille ”valitettava” ilmiö, joka aiheutti tosin vain ohimeneviä häiriöitä hänen käsikirjoittamalleen historiankululle ja siksi hän ikään kuin kiirehti tuon aikakauden ohitse kohti 1700-lukua, ”Euroopan historian suurinta sivistysvuosisataa”. Silloin jälleen ajattelun ”vitaliteetti” ja ”kosmopoliittinen kulttuuri” kohosivat korkeuksiin antaen sysäyksen myös teollisen vallankumouksen teknologiselle edistykselle. Hyvää tuottava historian prosessi eteni hyvin aina 1800-luvulle, jolloin syntyi ”nationalistinen vihanpito” (*nationalistic hatred*), levitettiin epätieteellisiä rotuoppeja ja ”brutaali” militarismi hautasi kosmopoliittiset aatteet alleen.¹⁶

Tuo Euroopan epäyhtenäisyyden aikakausi kulminoitui Kansainliiton epäonnistumisessa, mikä osoitti, etteivät sen kansat pystyneet hillitsemään itseään ”barbarismin” houkutukselta ja pitämään uusia totalitarismin muotoja, fasismia ja kommunismia aisoissa. Sotien välisenä aikana juuri Euroopan epäyhtenäisyys – vitaalisuuden ja solidaarisuuden menetykset – oli pisimmälle kehkeytynyt, yhtenäisyyden kasvun tukahduttanut vastavoima, mikä oli johtanut Euroopan katastrofin tielle. Toisen maailmansodan loppu puolestaan merkitsi tuon vastavoiman kukistumista ja yhtenäisyyden uuden tilaisuuden aamunkoittoa niin aatteena kuin käytännön politiikkanakin.¹⁷

Bowlen historiategoksen johtopäätökset ovat ennustettavia, niin pre-deterministinen hänen lähestymistapansa oli. Toisen maailmansodan jälkeisessä tilanteessa kävi selväksi, että Länsimaiden ylivalta maailmassa oli onnistuneesti palautettu – kiitos Yhdysvaltojen sotapanoksen. Niiden johtajien käsissä olivat keinot elvyttää ”demokraattinen maailmanjärjestys” ja heidän lähetystehtävänsä tulevaisuudessa oli edistää ”vapautta ja aloitekykyä” maailmassa yleensäkin.

Ajan polttava kysymys oli, kuinka sovittaa yhteen vapaus ja järjestys niin, etteivät organisoidut tuhovoimat enää koskaan pääsisi vallalle. Valvojaksi Bowle nosti parlamentaarisen demokratian. Parhaat hallitukset puolestaan olivat hänen mielestään koalitioita, koska niiden avulla voitiin taata ”yhteiskunnallinen harmonia” ja ”vapaiden instituutioiden elinvoimainen elämä” (*vigorous life of free institutions*) puuttumatta vahingollisesti instituutioiden toimintaan ja yksityisen yrittämisen vapaaseen liikkeeseen.¹⁸ Siitä huolimatta, että Bowle hyväksyi useimmat sodan jälkeisen suunnittelutalouden uutuuDET ja ylikansallisen talousjärjestelmän syntymisen, hän tähdensi, että valtion – vieläkin vaikeasti sulateltava termi brittiajattelijoille – ei tulisi ”moralisoida” ja luottaa liikaa massojen koulutukseen, koska se madaltaisi eliittin sivistysstandardeja ja rajoittaisi ”vapaata ajattelua”. Näissä näkemyksissään Bowle ei suinkaan ollut yksin.¹⁹

Bowle paneutui teoksensa loppupuolella sovittelemaan Euroopassa esiintyneitä diversiteettivoimia yhtenäisyyspyrkimysten kanssa niin, ettei maanosa ajautuisi tukalaan yhdenmukaisuuteen (*uniformity*). Hänen ratkaisunsa oli painottaa tasapainoista ”demokraattista elämäntapaa” ja siihen kiinteästi kuuluvia, Eurooppaa yhdistäviä elementtejä: itsehallintoa, laillisuutta, hyvinvointiin johtavaa taloussuunnittelua sekä uskonnon, puheen ja ajattelun vapautta. Hän luotti siihen, että tieteen eri alat, politiikan teoria mukaan luettuna, pystyivät auttamaan tällaisen Euroopan kehittämisessä. Bowle ei ollut Eurooppa-skeptikko, kuten monet maanmiehensä, sillä yhtenäisyyden nimissä hän korosti lakkaamatta yhteisen aate- ja kulttuuriperinnön merkitystä. Tämän perinnön vaaliminen oli kaikkien eurooppalaisten tehtävä, joskin suurmiehet – tai poliittiset ”patriarkat”, kuten hän vallassa olevia eliitti-johtajia nimitti – olivat niitä, joiden tuli kontrolloida sivistyneiden moraalisien arvojen ja niille perustuvan demokraattisen politiikan idean levittämistä laajemman yleisön keskuuteen.²⁰

Epilogi

Kuin klassinen auguuri-historioitsija konsanaan Bowle kaavaili siis myös tulevaisuuden suuntaviivoja. Hän ei puhunut teoksessaan sanaakaan maailmansodan uhreista tai katastrofin aiheuttajista, saati imperialismista tai kolonialismista, vaan etsi yhtenäisyyden ja yhteyden ideaa kauempaa Länsimaiden menneisyydestä. Uutta Eurooppa-organismia rakennettaessa ei pitänyt kääntää veistä haavassa. Jotain oli unohdettava, jotain oli nostettava merkityksellisenä 'historiana' päivänvaloon ja käytettävä sitä tulevaisuuden ohjenuorana.

On väitetty, että eurooppalaisen perinnön pelastaminen oli vain nostalgialla.²¹ Se on kovin laeva yleistys: vaikka Bowle etsi Euroopan yhtenäisyyden juuria kaukaa Länsimaiden menneestä, kyseessä ei ollut pessimistinen kääntymisen pois nykyisyydestä tai Lännen perikadon esittäminen, vaan Euroopan yhtenäisyyden henkiin herättäminen ja elvyttäminen uudessa kontekstissa. Tämä tarjosi Euroopan Yhteisön patriarkoille tilaisuuden löytää lopullisten ratkaisujen tilalle suhteellisen selkeä tulevaisuuden visio, jolla oli vankka pohja Lännen demokraattisissa ja humanistisissa traditioissa sekä uuden nousun kokeneessa katolisessa ja kristillis-demokraattisessa hengessä. Bowle liitti menneen yhtenäisyyden ainekset nykytilanteen (1940-luvun loppu) poliittisiin vaatimuksiin, joista yksi tärkeimmistä oli uuden ja luomiskykyisen eliitin kouluttaminen. Jo tässä mielessä hänen historiansa oli varhainen persoonallinen, sodanjälkeistä edistyksellistä ajattelua uhkuva työ, mikä antoi suuntaviivat tulevan eliitin historiankäsityksen muodostumiselle, kun ottaa huomioon senkin, että vasta 1960-luvun alussa alkoi ilmestyä Euroopan maailmansotien välistä aikaa analysoivia historioita.

Anssi Halmesvirta, *D. Phil. (Sussex)*, on aatehistorian dosentti (Jyväskylän yliopisto) ja Unkarin Tiedeakatemian (MTA) kunniajäsen.

Viitteet

- 1 Pidän tätä esitystä (*representation*) ekspressionistisena (välittömän tulkinnan antavana) erityisesti Bowlen teoksen analyysissa. Vrt. Ankersmit 2001, 71.
- 2 Winston Churchill oli ehdottanut Euroopan Neuvoston perustamista puheessaan Zürichissä 19.9.1946. Sen tehtäväksi hän oli määritellyt Yhdysvaltain mallin mukaisen federaation perustamisen Eurooppaan. Churchill oli myös puheenjohtajana Euroopan Kongressissa Haagissa toukokuussa 1948, missä kuudentoista valtion edustajat esittivät Euroopan Neuvoston mallia, jossa maiden ulkoministerit keskustelisivat muista 'yhteisistä asioista' paitsi puolustuksesta ja talouspolitiikasta. Lopulta päädyttiin kompromissiin, jonka mukaan Neuvostoon kuului kaksi instituutiota, hallitusten välinen ministerikomitea ja siitä riippumaton parlamentin yleiskokous. Neuvoston perussäännöt allekirjoittivat toukokuussa 1949 Ranska, Belgia, Hollanti, Luxemburg, Iso-Britannia, Irlanti, Norja, Ruotsi ja Tanska. Ks. www.churchill-society-london-org.uk, luettu 29.12.2021.
- 3 Judt 2005.
- 4 Wintle 2011, 4.
- 5 <https://www.coleurope.eu/about-college/history>, luettu 27.12.2021.
- 6 "College of Europe" (Wikipedia English -verkkosivun kokoamia tietoja), luettu 27.12.2021.
- 7 Ibid.
- 8 Ifversen 2011, 76, 82.
- 9 Historioitsijat, joiden teosten analyysiin tämä yhteenvedo perustuu, ovat Max Beloff, Arnold Toynbee, Geoffrey Barraclough, Christopher Dawson, Denys Hay, Oscar Halecki ja Ernst Barker, joka toimitti kokoomateoksen *The European Inheritance* (1954–1955). Näihin verrattuna Bowlen teos oli selkeästi 'edelläkävijä', eikä 1950-luvun puolivälissä enää poliittisesti niin varteenotettavan ajankohtainen kuin 1940-luvun lopulla. Poliitikkojen vastaavat historiakommentit löytyvät Euroopan Neuvoston dokumenteista (*The European Round Table Discussion* (Rome 13th–16th, October 1953) ja Max Beloffin *Europe and Europeans* (London, 1957) -teoksesta, mikä oli kooste Strasbourgin historiaa koskevan asiantuntijaryhmän kokouksen tuloksista. Vrt. Dinan 2006, 302, 304.
- 10 Iggers mainitsee teoksessaan *New Directions in European Historiography* vain Toynbeeen, mutta aivan toisessa kuin toisen maailmansodan jälkeisessä kontekstissa. Toynbee edusti toiminnassaan molempia sfäärejä, mutta hänen tuotantonsa oli jo tuolloin historiateoreettisesti hyvin kiistanalaista. Hänen laajalle levinnyttä *A Study of History* -teostaan (1934) kritisoitiin laajalti teodikeamaisuudesta ja profetallisuudesta.
- 11 Beloffin oma, yhtenäisyyden myytin kyseenalaistava realismi ilmenee seuraavasta: "Our historical inquiries have shown it to be a fact that although it is a myth to imagine that any European nation developed its cultural singularities without constant interchange of influences with its neighbors, it is no less a myth to imagine that Europe has had *all the time* some real existence apart from the individual peoples of whom it is composed, and that all that is needed is to strip away the illusion of

- national differences in order to unveil a continental unity". Linaus: Beloff 1954, 275.
- 12 Vrt. esim. Friedrich Meineken *Die deutsche Katastrophe: Betrachtungen und Erinnerungen* (1946) pessimistiseen sanomaan.
- 13 Bowle 1948, 7–10.
- 14 Vrt. Kenyon 1983, 46–47, 152–153, Breuilly 2002, 245–246,
- 15 Bowle 1948, 156–158, 168–169.
- 16 Ibid., 225–232, 263. Bowlen eräs syntipukki oli "imbesilli" Nietzsche, joka oli ideoinut "järjettömän" rotu-superihmisen ja toinen hänen maanmiehensä Bismarck, Eurooppaa tuhoon vievän machiavellistisen voimapolitiikan käyttöönottaja. Ibid., 283, 293
- 17 Ibid., 311, 314, 317–318, 321.
- 18 Ibid., 331–332.
- 19 Vrt. esim. Mannheimin, Hayekin ja István Bibón näkemyksiin tulevaisuuden arvoista (kristillisuus/humanismi) massakasvatuksen ja koulutuksen perustana. Ks. Halmesvirta 2019, 64–95.
- 20 Bowle 1948, 340–344.
- 21 Ifversen 2011, 88.

Kirjallisuus

- Ankersmit, F.R. *Historical Representation*. Stanford: Stanford University Press, 2001.
- Barker, E., C. Clark, and P. Vaucher, toim. *The European Inheritance*. 3 vols. Oxford: Oxford University Press, 1954–1955.
- Beloff, Max. "Myth and Reality in the European Idea". Teoksessa *The European Round Table Discussion* (Rome, 13th–16th October 1953). Strasbourg: Council of Europe 1954.
- Beloff, Max. *Europe and Europeans. An International Discussion*. London: Chatto & Windus, 1957.
- Bowle, John. *The Unity of European History*. London: Jonathan Cape, 1948.
- Breuilly, John. "Historians and the Nation". Teoksessa *History and the Historians in the Twentieth Century*. Toimittanut Peter Burke. Oxford: Oxford University Press, 2002.
- Dinan, Desmond. "The Historiography of European Integration". Teoksessa *Origins and Evolution of the European Union*, toimittanut Desmond Dinan. Oxford: Oxford University Press, 2006.
- Halmesvirta, Anssi. *The Narrow Path of Freedom. István Bibó's Public Moralism*. Jyväskylä: University Press of Eastern Finland, 2018.
- Ifversen, Jan. "Myth and History in European Post-War History Writing." Teoksessa *European Identity and the Second World War*, toimittaneet Menno Spiering, Michael Wintle, 75–91. London: Palgrave Macmillan, 2011.
- Iggers, George G. *New Directions in European Historiography*. London: Wesleyan University Press, 1975 (Revised edition 1985).
- Judt, Tony. *Postwar. A History of Europe since 1945*. London: Penguin Press, 2005.
- Kenyon, John. *History Men*. London: Weidenfeld & Nicolson, 1983.
- Meinecke, Friedrich. *Die deutsche Katastrophe: Betrachtungen und Erinnerungen*. Aero-Verlag, 1946.
- Wintle, Michael. "Editor's Introduction: Ideals, Identity and War". Teoksessa *European Identity and the Second World War*, toimittaneet Menno Spiering & Michael Wintle. London: Palgrave Macmillan, 2011.

Etnonationalismi Suomessa – tuntematon osa historiaamme?

Matias Kaihovirta, Janne Väistö ja Mats Wickström kirjoittavat, että Perussuomalaiset eivät ole ainoita, jotka flirttailevat etnonationalismin kanssa. Ajatuksia etnisestä paremmuudesta ja väestönvaihdon uhasta oli valloillaan Ruotsalaisessa kansanpuolueessa maailmansotien välisenä aikana. Esimerkiksi puolueen puheenjohtaja Eric von Rettig julisti suomenruotsalaisten kuuluvan pohjoismaiseen rotuun ja kutsui kielikiistaa suomenruotsalaisten rotutaisteluksi.

Suomalaista nationalismia ovat muokanneet etnisyyteen liittyvät näkemykset: kieli, 'perimysmaa' ja verisiteet edellisiin sukupolviin. Etnonationalismi näkyy nykyään perussuomalaisissa, mutta 1930-luvulla myös RKP, puheenjohtaja Eric von Rettigin suulla, halusi korostaa suomenruotsalaisten "rodullista ylivaltaa".

Yksi syksyn 2022 puhutuimmista poliittisista ulostuloista oli perussuomalaisten uusi suomalaisuusohjelma, joka herätti paljon keskustelua suomenruotsalaisessa mediassa. Taustalla oli perussuomalaisten vaatimus pakollisen ruotsin kielen opetuksen lakkauttamisesta suomenkielisissä kouluissa. Puolueen mukaan Suomen kutsuminen kaksikieliseksi maaksi on harhaanjohtavaa, koska suomalaisten äidinkieli on suomi ja he puhuvat keskenään suomea. Suomen valtion tarkoitus on suojella suomalaista kansaa, eikä sen pitäisi pyrkiä turvaamaan mitään muuta kieltä kuin Suomen kansan puhumaa kieltä – suomea.

Tavoite on linjassa puolueen entisen puheenjohtajan ja nykyisen eduskunnan puhemiehen Jussi Halla-ahon 30.6.2019 Twitterissä antaman lausunnon kanssa: "Toki ajamme 'etnonationalismia' siinä mielessä, että suomalaiset ovat etninen ryhmä ja Suomi kuuluu tälle etniselle ryhmälle. Emme kuitenkaan tuijottele yksilöiden verenperintöä, vaan ymmärrämme, että suomalaisten nykyinen koostumus on tulos menneistä sekoittumisista."

Mutta etnonationalismi ei ole historiallisesti varattu vain perussuomalaisille. Esimerkiksi RKP:n puheenjohtaja Eric von Rettig korosti vuoden 1919 Folktingetin eli suomenruotsalaisten kansankäräjien avajaispuheessaan, että ruotsin ja suomenkielisten välinen konflikti ei johtunut vain kielieroista, vaan se oli ”kahden kansakunnan ja kahden rodun välinen taistelu”.¹

Johtavat suomalaiset poliitikot ovat siis eri aikoina hakeneet perustansa poliittiselle toiminnalle etnisestä – von Rettigin tapauksessa jopa rodullisesta – yhteisöstä. Kansainvälisessä nationalismitutkimuksessa tätä kutsutaan etnonationalismiksi.

Kansallisvaltio lähtö- ja päätepisteenä

Nykyinen historiankirjoitus syntyi 1800-luvulla rinnakkain nationalismin nousun kanssa. Historialla oli keskeinen rooli siinä, kuinka ihmiset, joilla oli sama kieli, uskonto, kulttuuri ja usein myös sama ihonväri, yhdistettiin saman yhteisön jäseniksi. Tarinalla yhdistyneestä ja yhtenäisestä kansasta on ollut tärkeä rooli, kun kansakunnan itsensä toteuttaminen on esitetty historian perimmäisenä tavoitteena ja liikkeellepanevana voimana.

Historioitsijoiden tehtävänä oli kirjoittaa oman kansan kehitys uljaasta menneisyydestä nykyaikaiseen kansallisvaltioon ja näin legitimoida kansallisvaltion olemassaolo. Modernin historian alkuajoista lähtien historioitsijat ovat myös käyneet kriittistä keskustelua sekä toisinaan hylänneet kansallisvaltioparadigman.

Lukemattomista metodologisista innovaatioista ja uusista teoreettisista näkökulmista huolimatta historian tieteenalan näyttää kuitenkin olevan vaikea olla pitämättä kansallisvaltiota tutkimuksen määrättyinä lähtökohtana. Vielä nykyäänkin julkaistaan tieteellisiä teoksia, joissa kansallisvaltio on normi, jolloin tutkimuksen implisiittisenä tavoitteena on esimerkiksi aiemmin unohdettujen ryhmien, kuten talonpoikien, työläisten, naisten tai erilaisten vähemmistöjen liittäminen osaksi kansallisvaltion historiaa.

Toisin sanoen uusin historiantutkimus pyrkii tekemään kansallisvaltiosta yhtenäisemmän ja ennen kaikkea vahvemman, kun ’me’ sovimme vanhoista synneistä ja teemme hyvitystä laajemman (suomalaisen) kansallisen historian kautta. ’Kansakunta’ tai kansallisvaltiollinen ’yhteiskunta’ pysyy tarinan subjektina.

Nationalismin eri muodot

Nationalismitutkimuksessa on tehty ero *etnisen* ja *kansalaisnationalismin* välillä. Jälkimmäisellä on yleensä myönteisempi merkitys kuin edellisellä, koska sillä katsotaan olevan osallistavampi ulottuvuus. Usein nämä kaksi nationalismia erotetaan toisistaan myös maantieteellisin perustein: kansalaisnationalismi on länsieurooppalaista, kun taas etninen nationalismi on tyypillistä Keski- ja Itä-Euroopassa, jossa on historiallisesti ollut monikansallisia ja monikielisiä valtiomuotoja.

Suomalaiset historioitsijat ovat perustelleet suomalaiskansallista menestyskertomusta vetoamalla maan läntisiin siteisiin. Toisaalta aina, kun Suomea on pidetty takapajuisena, syyttävä katse on käännetty itään. Valinnat ovat sanelleet sen, mihin nationalismin lokeroon historioitsijat ovat halunneet Suomen sijoittaa.

Mutta onko hedelmällistä tehdä eroa näiden kahden nationalismin välillä? Voisiko olla niin, että oletettu myönteinen ja 'hyvä' kansalaisnationalismi on itse asiassa hegemonisen mononationalismin ilmentymä, jossa hallitsevasta etnisyydestä tulee sanaton normi?

Ajatellaanpa Ranskaa, kansalaisnationalismin ja väitetyyn hyvän isänmaallisuuden luvattua maata. Eikö juuri Ranskan valtio ole osoittanut hyvin vihamielistä suhtautumista muslimeihin ja muihin vähemmistöihin, jotka eivät noudata 'yleisiä' ranskalaisia kulttuurisia ja kansallisia ominaisuuksia? Kansalaisnationalismin ajatus assimilaatiosta voidaan nähdä etnisesti erilaisten sortamisena, jotta heidät voidaan hyväksyä tai sulkea pois näennäisesti neutraalista kansallisvaltiosta, jonka normatiivinen etninen enemmistö on usein tehty näkymättömäksi. Ei ole harvinaista, että enemmistö on ryhtynyt toimiin painostaakseen vähemmistöjä vaihtamaan kielensä enemmistön 'standardikielen'. Tämä samainen politiikka kummittelee muun muassa Suomessa meneillään olevassa keskustelussa saamelaiskäräjälaista.

Siksi on tärkeää huomata, että nationalismiin sisältyy aina etnisyyteen liittyviä käsityksiä. Nationalismi on itse asiassa etnopolitiikkaa samalla tavalla kuin sosialismi on luokkapolitiikkaa ja feminismi on sukupuolipolitiikkaa. Etnonationalistit näkevät etnisen yhteenkuuluvuuden, esimerkiksi kielen, syntyperän (veren) ja omistusoikeuden alueeseen (maahan), perustana omalle kansakunnalle. Tyypillisesti etnisesti määritellyn kansakunnan tai kansan ajatellaan myös hallitsevan oletettua kotimaataan.

Etnonationalismin tulo Suomeen

Suomessa kieli on ollut tärkein sosiaalisesti kantava elementti etnonationalistisessa eriytymisessä ja kuvitellun kansakunnan luomisessa. Kuten historioitsija Jussi Kurunmäki on osoittanut, J.V. Snellmanin periaate ”yksi kieli, yksi mieli” ja hänen suomalaistamisohjelmansa perustuivat etniseen kansakunnan määritelmään.² Snellmania voidaankin luonnehtia ensimmäiseksi ohjelmalliseksi suomalaiseksi (vaikkakin ruotsinkieliseksi) etnonationalistiksi.

Snellmanin näkemys suomalaisesta Suomesta näkyy myös perussuomalaisten suomalaisuusohjelmassa. Tämä snellmanilainen etnonationalismi pysyi pitkään ainoana Suomessa, kunnes 1850-luvun lopulla sen haastoi ilmestyksen muodossa nuori ruotsinkielinen opiskelija Axel Olof Freudenthal:

Se valkeni minulle selvänä totuutena, se juurtui minuun vankkana varmuutena: minä ja monet meistä eivät ole suomalaisia, vaan puhtaita ruotsalaisia, osa 'Suomen ruotsalaista väestöä'.³

Freudenthalilaisen näkemyksen mukaan Suomen kansa koostui kahdesta kansallisuudesta, ruotsalaisesta ja suomalaisesta. Tämän ideologisen ytimen pohjalta syntyi suomenruotsalainen etnonationalismi, joka kukoisti demokratian läpimurron yhteydessä 1900-luvun alussa. Tavoitteena ei ollut Suomen valtion ruotsalaistaminen vaan niin sanotun ruotsalaisen maan – etnisen alueen – suojaaminen ”suomalaisen kolonisaation” uhalta.

Seuraavina vuosikymmeninä niin kutsuttu ”kielitaistelu” ja kummankin ”kansallisuuden” mobilisointi laajeni ja demokratisoitui. Tuloksena oli, kuten historioitsija Max Engman on korostanut, rinnakkaisia yhteiskunnan rakentamisia Suomen valtion sateenvarjon alla.⁴ Vielä 1933 suomenruotsalaisen politiikan huipulta vedottiin rodulliseen ylivertaisuuteen, kun puolueen puheenjohtaja von Rettig julisti RKP:n puoluekokouksessa suomenruotsalaisten kuuluvan ”pohjoismaiseen rotuun”. Hän myös väitti, että kielikiista oli suomenruotsalaisten rotutaistelu.⁵

Tällaisten uskomusten merkitystä arkielämässä on tutkittu hyvin vähän, mutta on monia viitteitä siitä, että ainakin monet keskiluokkaiset ja koulutetut suomenruotsalaiset pitivät suomenkielisiä länsimaisten rotuoppien mukaisesti rodullisesti alempiarvoisina.

Etnonationalismi katutasolla ja tutkimustehtävänä

Snellmanin unelma suomenkielisestä kansallisvaltiosta ei toteutunut, kun itsenäisestä Suomesta tuli virallisesti kaksikielinen maa. 1920-luvulla erityisesti nuoremmat koulutetut ihmiset, kuten Urho Kekkonen, alkoivat suosia aitosuomalaisuutta eli suomalaista etnonationalismia.

Tämä identiteettipoliittisen opiskelijaradikalismien aalto, jonka rinnalla nykyinen 'wokeismi' kalpenee, johti muun muassa siihen, että ruotsalaisuuden päivän viettäminen Helsingissä vuosien 1933 ja 1938 välillä muuttui kirjaimellisesti kansallisuustaisteluksi. Helsingin kaduilla puhkesi etnisiä mellakoita, joita viilennettiin paloletkujen avulla. Tämä oli tietävästi ensimmäinen kerta Pohjoismaissa, kun poliisi käytti vesitykkiä mellakoiden lopettamiseksi. Vesisuihkut eivät kuitenkaan pystyneet sammuttamaan vuosittaisia väkivaltaan yltyneitä ideologisen päätöksen purkauksia. Ruotsinkielisten ja suomenkielisten välisiä pahoinpitelyjä ja tappeluita säestivät taistelulaulut ja huudot, kuten ”ruotsalaiset ovat pahempia kuin venäläiset”.⁶

Katujen politiikka väistyi lopulta geopolitiikan ensisijaisuuden tieltä. Taistelu yhteistä vihollista vastaan idässä hillitsi suomen ja ruotsinkielisten etnonationalistisia ylilyöntejä. Tämä ei kuitenkaan merkinnyt sitä, että suomalaiset olisivat hyväksyneet kahden kielen ja 'kansallisuuden' olemassaolon. Nämä etniset kokemukset ovat yhtä lailla osa suomalaisen nationalismin historiaa kuin Lauantaseura, laukaukset senaatissa tai äitiyspakkaus.

Tutkimus nationalismin moninaisista merkityksistä ja vaikutuksista menneisyyden ihmisten jokapäiväisessä elämässä valaisee laiminlyötyä historiaa ja luo samalla edellytykset nykypäivän nationalismin paremmalle ymmärtämiselle. Nationalismin monitahoisuutta voidaan sekä rekonstruoida että dekonstruoida, kun sitä lähestytään konkreettisissa kokemuksissa ja historiallisissa tilanteissa, joissa etnisyys koettiin todelliseksi ja eläväksi ja joissa se satoi toimijat yhteen kollektiiviseen toimintaan ”kansakunnan” (uudelleen) perustamiseksi tai yhdistämiseksi. Väitämme, että tämä on jatkuva prosessi, joka näyttää tällä hetkellä voimistuvan kaikista edistyksellisistä toiveista huolimatta.

Vaikka useimmat mielipidevaikuttajat pitävät nykyään 'huonoa' etnopolitiikkaa tuomittavana – ainakin jos se ilmenee enemmistöjen taholta – ei voida sivuuttaa sitä tosiasiaa, että etnonationalismi on osa Suomen historiaa ja nykypäivää. Siksi on tärkeää tehdä näkyväksi, miten etnisyys, maa ja rotu ovat kuuluneet osaksi suomalaista poliittista ajattelua ja toimintaa. Tätä

kautta voimme nykyisessä monikulttuurisessa yhteiskunnassa paremmin ymmärtää valtasuhteita ja sosiaalisia hierarkioita eri etnisten ryhmien välillä.

Me puolestamme näemme kriittisen historioitsijan tehtävänä tutkia ennakkokäsityksiä, mikä meidän tapauksessamme tarkoittaa suomalaisen yhteiskunnan etnonationalismin esilletuomista. Ilmiön näkyväksi tekeminen voi toivottavasti muuttaa totuttuja ajattelumalleja ja tarjota selkeämpiä näkökulmia tulevaisuuden haasteisiin.

Kirjoittajat ovat Åbo Akademin historian tutkijoita, ja tämä teksti on osa heidän Svenska kulturfondenin rahoittamaa tutkimushankettaan "Etnonationalismi Suomessa"

Viitteet

- 1 Hufvudstadsbladet 1919.
- 2 Kurunmäki 2007.
- 3 Siteerattu teoksessa Mörne 1927, 55–56.
- 4 Engman 2018.
- 5 Vasabladet 1933.
- 6 Väistö 2023.

Lähteet

Engman, Max. *Kielikysymys. Suomenruotsalaisuuden synty 1812–1922*. Helsinki: Svenska litteratursällskapet i Finland, 2018.

”Finlands svenska folkting.” *Hufvudstadsbladet*, 20. toukokuuta 1919.

Kurunmäki, Jussi. ”Kan en nation byggas på politisk vilja? Debatten mellan J. V. Snellman och August Schauman 1859–1860.” *Historisk Tidskrift för Finland* 92, no. 1 (2007): 63–89.

Mörne, Arvid. *Axel Olof Freudenthal och den finlandssvenska nationalitetstanken*. Helsingfors: Svenska folkpartiets centralstyrelse, 1927.

”Svenska partidagen.” *Vasabladet* 14. toukokuuta 1933.

Väistö, Janne. ”’Kustaa Aadolfin, hakkapeliittain ja vesisuihkujen päivä.’ 1930-luvun ruotsalaisuuden päivän mellakat suomalaisessa lehdistössä.” *Ennen ja nyt: Historian tietosanomat* 23, no. 1 (2023): DOI: <https://doi.org/10.37449/ennenjanyt.123013>

Petri Honkonen

Suomalaista alkoholipolitiikkaa

Suomella ja suomalaisilla voisi sanoa olevan intohimoinen suhtautuminen alkoholiin. Sen vaikutus on näkynyt aika ajoin vahvasti suomalaisessa politiikassa.

Suomalaiseen alkoholipolitiikan perustavanlaatuisen ajatus on ollut alkoholin haittojen vähentäminen, mutta samalla on haluttu kerätä rahoitusta haittojen ehkäisyyn ja hoitoon. Suomalaisten hyvin tuntema Alko Oy on perustettu tähän tarkoitukseen. Pääsääntöisesti itsenäisen Suomen historiassa alkoholin verotusta on nostettu, pyrkimyksenä estää tai lieventää alkoholin aiheuttamia haittoja.¹

Ymmärtääksemme suomalaista alkoholipolitiikkaa, otetaan pieni katsaus siihen, miten eduskunta ja Alko Oy ovat erilaisilla toimenpiteillään vaikuttaneet alkoholin sääntelyyn.

Aikansa moderni, yksikamarinen eduskunta päätettiin perustaa vuonna 1906 ja ensimmäiset eduskuntavaalit käytiin heti seuraavana vuonna 1907. Melkein ensimmäiseksi työkseen tuore eduskunta päätti asettaa alkoholin kieltolain Suomen suurruhtinaskuntaan.

Kieltolaissa säädettiin seuraavasti: ”alkoholipitoisten aineiden valmistus, maahantuonti, myynti, kuljetus, säilytys ja varastossapito olkoon sallittu ainoastaan lääkinnällisiin, teknillisiin tai tieteellisiin tarpeisiin”. Laki itsessään tuli voimaan vasta 1.6.1919 muutamien mutkien kautta.²

Suomen perustuslaki mahdollistaa neuvoa-antavat kansanäänestykset.³ Suomen historiassa on järjestetty vain kaksi kertaa neuvoa-antava kansanäänestys. Toinen oli äänestys Suomen liittymisestä Euroopan Unioniin ja kansanäänestys järjestettiin 16.10.1994. Suomen historian ensimmäinen kansanäänestys pidettiin juuri alkoholista ja kieltolaista: 29.-30.12.1931 valtio halusi tietää kansalaisten mielipiteen kieltolaista: pitäisikö laki kumota.

Kansanäänestyksessä tiedusteltiin kolmea asiaa, joista yhteen vaihtoehtoon piti vastata: 1) olisiko kieltolaki pysytettävä täysikiellon pohjalla; 2) olisiko kieltolaki muutettava ja säädettävä laki, joka sallisi mietojen alkoholijuomien

valmistuksen ja kaupan säännöstelyn ja verotuksen alaisena, vai 3) olisiko kieltolaki kumottava ja säädettävä laki, joka sallisi muidenkin kuin mietojen alkoholijuomien valmistuksen ja kaupan säännöstelyn ja verotuksen alaisena. Ensimmäinen vaihtoehto tarkoitti käytännössä kieltolain jatkamista, toinen vaihtoehto kompromissia ja kolmas puolestaan kieltolain kumoamista.

Selkeän enemmistön sai kolmas vaihtoehto: 546 293 ääntä eli 70 % kaikista äänistä.⁴ Toiseksi eniten ääniä (217 169, 28 %) sai kieltolain jatkamista toivova kanta. Kompromissin puolesta äänesti vain 1.4 % eli 10 947 kansalaisista. Suomalaisten viesti oli selvä – kieltolaki oli purettava. Siitä alkoi suomalaisen Alkon tarina osana suomalaista yhteiskuntaa ja alkoholipolitiikkaa. Suomalaiset pääsivät tutustumaan Alkon tuotteisiin 5. huhtikuuta 1932 klo 10 lähtien. Historia tuntee hetken lukusarjana 5-4-3-2-1-0.⁵

Voimassa olleen osakeyhtiölain mukaan valtio ei voinut yksin perustaa ja omistaa yhtiöitä. Alkon perustajiksi valikoituivat sosiaaliministeri K.E. Kilpeläinen, valtiovarainministeri Kyösti Järvinen ja oikeusministeri T.M. Kivimäki. Kilpeläinen merkitsi valtion puolesta 29 998 osaketta, joiden nimellisarvo oli 1000 markkaa kappaleelta. Järvinen ja Kivimäki saivat molemmat yhdet osakkeet.⁶

Voisi sanoa kuitenkin, ettei valtio hyvää hyvyttään purkanut kieltolakia ja perustanut Alkon monopolia. Suomessa elettiin pula-aikaa ja valtiontalous oli suurissa vaikeuksissa. Valtion kassa tarvitsi kipeästi täytettä. Valtion alkoholimonopolilla nähtiin mahdollisuus parantaa tilannetta ja kerätä miljoonia markkoja verotuloja.⁷ Tämä myös toteutui. Alkojen suosio näkyi ja pimeän viinan määrä vähentyi. Valtio sai ensimmäisenä vuonna tuloja alkoholin myynnistä yhteensä 187 miljoonaa markkaa, joka vastaa noin 89 miljoonaa euroa vuoden 2005 rahassa.

Mielenkiintoisena yksityiskohtana alkoholipolitiikan historiassa voidaan pitää sitä, että aina kun hintoja on korotettu viinankulutuksen vähentämiseksi, ovat valtion tuotot silti pääsääntöisesti nousseet. Toisena erikoisuutena voidaan pitää sitä, että osa valtion monopolina toimineen Alkon tuotoista ohjattiin kunnille. Vuosina 1936–1937 kunnat käyttivät noin 40 prosenttia näistä rahoista lainojen maksamiseen, 14-20 prosenttia verontasausrahaan ja loput muun muassa raittiustyöhön ja alkoholihuoltoon.⁸

Alkosta tuli vasta vuonna 1994 täysin valtio-omisteinen yhtiö. Edesmenneiden ministereiden Järvisen ja Kivimäen perikunnat omistivat osakkeet aina loppuvuoteen 1994. Valtioneuvosto teki päätöksen osakkeiden lunastamisesta 1.12.1994. Tätä oli aiemminkin yritetty, mutta perikunnat olivat vas-

tustaneet. Osakkeista maksettiin 10 markkaa ja 65 penniä kappaleelta. Tilanteen muutoksen taustalla oli alkoholilain muutos. Uusi alkoholilaki määritteli selkeästi, että Alkon osakekannan omistaa yksiselitteisesti valtio. Osakeyhtiölaki oli myös muuttunut Alkon perustamisen jälkeen.⁹

Aika ajoin suomalaista alkoholipolitiikkaa on höllennetty. Vuonna 1969 voimaan astui keskiolutlaki, jonka eduskunta oli hyväksynyt 26.7.1968 äänin 137–33. Uusi laki mahdollisti III-oluen myynnin vähittäistavarakaupoissa. Sen seurauksena alkoholin kulutus kaksinkertaistui muutamassa vuodessa ja 2000-luvun puolivälissä suomalaisten alkoholinkäyttö oli jo kolminkertaista. Se oli murros myös suomalaisten alkoholimieltymyksissä. Hetkellisesti jo lain säätämisen jälkeen olut nousi suosituimmaksi alkoholijuomaksi väkevien viinujen ohi. Pysyvästi olut muodostui suomalaisten suosikkialkoholiksi 1980-luvulla.¹⁰

Oma lukunsa suomalaisessa politiikassa ovat niin kutsutut ministeriviinat. Vuoden 1968 alkoholilaki mahdollisti alkoholin myymisen Alkosta *verotto-mana* Suomen korkeimmille edustajille erilaisia tilaisuuksia varten. Käytäntö oli jo olemassa ennen lakia. Alkoholia myytiin valtiojohdolle jo Alkon perustamisesta lähtien vuodesta 1932. Korkeimpiin edustajiin laskettiin ministerien ohelle muun muassa tasavallan presidentti, korkeimpien oikeuksien presidentit, maaherrat ja puolustusvoimain komentaja. Esimerkiksi vuonna 1972 pullo Koskenkorvaa maksoi 17 markkaa ja 20 penniä, ministerille puolestaan vain 1 markan ja 10 penniä.

Säännös ministeriviinoista kumottiin 1.1.1984. Taustalla oli keskustalaisen sosiaali- ja terveysministeri Marjatta Väänänen aloite. Nähtiin, että ministeriviinoista eroon pääsemiselle oli ”merkitystä kansalaisten alkoholiasenteita ohjaavalta kannalta”.¹¹ Ministeriviinon kumoamisella oli varmasti myös moraalinen vaikutus. Jos kansalaisten alkoholihaittoja halutaan torjua, pitää valtiojohdon näyttää myös mallia.

Suomalainen alkoholipolitiikka herättää intohimoja myös 2000-luvulla. Perinteisesti alkoholiverotusta on Suomessa kiristetty, mutta lähihistorian aikana on menty toiseenkin suuntaan. Vuonna 2004 Euroopan Unioni oli laajentumassa ja Virosta, Latviasta sekä Liettuaista oli tulossa jäseniä. Suomesta on pitkään tehty matkoja eteläisen veljeskansan luo edullisen alkoholin toivossa.

Ennen EU-jäsenyyttä Virosta sai tuoda tietyn kiintiön verran juomia, mutta jäsenyyden myötä nämä kiintiöt hävisivät. Suomessa toteutettiin alkoholin veronalennus huhtikuussa 2004, koska Viron liittymisen Euroopan Unioniin

pelättiin romauttavan valtion verotulot, vaarantavan alan työpaikat kauppoissa, ravintoloissa, panimoissa ja Alkon myymälöissä. Hallitus oli tehnyt veronalennuspäätöksen syksyllä 2003. Päätöksen seurauksena alkoholin käyttö lisääntyi, terveyshaitat kasvoivat ja kuolemat lisääntyivät.¹²

Vuonna 2004 Suomi alensi alkoholiverojaan keskimäärin 33 prosenttia. Alko Oy:n hallitus kannatti mahdollisimman suuria veronalennuksia, jotka tulisi tehdä kerralla, viimeistään toukokuussa 2004 ennen Viron tuleamista EU:n jäseneksi. Alkon näkökulma oli, että ilman veronalennuksia alkoholi-kauppa siirtyisi Viroon, mikä puolestaan lisäisi harmaata kauppaa ja alaikäisille myyntiä. Haitat siirtyisivät Suomeen, mutta verotulot menisivät Viroon.

Veronalennuksista huolimatta Alkon myynti tippui vuonna 2004 11 prosenttia ja vuonna 2005 13 prosenttia verrattuna vuoteen 2003. Liikevaihtoon tuli lovi. Alkon liikevaihto oli vuonna 2003 1133 miljoonaa euroa, vuonna 2004 1005 miljoonaa euroa ja vuonna 2005 985 miljoonaa euroa. Vuonna 2006 liikevaihto alkoi kuitenkin kohota, ylittäen jälleen miljardin euron rajan.¹³

2000- ja 2010-luku ovat olleet alkoholipolitiikan liberalisoitumisen aikaa. Vuonna 2017 eduskunta käsitteli nelosoluen vapauttamista ruokakauppoihin. Pitkällisen eduskuntakeskustelun jälkeen nelosolut vapautettiin tiukan äänestyksen jälkeen äänin 98–94. Päivittäistavarakaupoissa sai 1.1.2018 lähtien myydä 5,5 prosenttista olutta aiemman 4,7 prosenttisen sijaan.¹⁴

Nykyinen hallitus on tekemässä historiaan peilaten uudenlaisen siirron alkoholin verotuksen osalta. Toisten alkoholijuomien verotus nousee, toisten puolestaan laskee. Viinien, viinosten ja lonkeroiden verotus nousee 8,3–12,7 prosenttia ja samanaikaisesti oluen verotusta tiputetaan 4,9 prosenttia.¹⁵

Oma mielenkiintoinen kysymyksensä on se, minkälaisia seurauksia harjoitetulla alkoholipolitiikalla on ollut. Alkoholin kulutus on jatkuvasti kasvanut aina 2010-luvulle saakka. Kysymys kietoutuu vuoden 1969 keskiolun reformin ympärille. Suomessa on siitä lähtien mennyt suurempi osuus kotitalouksien käytettävissä olevista tuloista alkoholiostoihin muihin Pohjoismaihin verrattuna.¹⁶

Suomessa maaseutu ja etenkin naiset tunnettiin raittiina ennen vuoden 1969 reformia, kun keskioluen vapauttamisen lisäksi Alkon myymälöitä alettiin perustaa maaseudullekin alueellisen tasa-arvon nimissä. Samaan aikaan Ruotsissa korotettiin alkoholin hintoja, ja vuoden 1965 keskioluen vapauttamisesta nousseiden haittojen vuoksi kauppoissa myytävä olut laimennettiin (folköl) vuonna 1977 haittojen vähentämiseksi. Suomessa kuljettiin toi-

seen suuntaan. Alkon myymälöiden lisäksi anniskeluravintoloiden määrä oli 1980-luvulla huipussaan. Samoin oli alkoholimyrkytysten määrä.¹⁷

Suomi valitsi alkoholipolitiikan liberalisoimisen tien, ja suuret ikäluokat hukkuivat tähän aaltoon ensimmäisinä. Oma tutkimuksen aiheensa on, mikä sosiaalinen merkitys näillä päätöksillä on ollut, ja miten harjoitettu politiikka on näkynyt esimerkiksi kansanterveyden heikentymisenä ja kasvaneina terveydenhuollon kustannuksina – alkoholistiperheessä lapsuuden eläneiden kokemuksista puhumattakaan. Tätä teemaa käsittelevistä kirjoista mainittakoon esimerkiksi Ani Kellomäen *Kosteusvaurioita – kasvukertomuksia pullon juurelta* (Atena 2017).

Tulevien vuosien keskustelun aiheeksi muodostuu varmasti viinien vapauttaminen Alkosta. Myös Alkon monopolin purkaminen on noussut esille. Aika näyttää mihin suuntaan suomalainen alkoholipolitiikka menee.

Petri Honkonen on kolmannen kauden kansanedustaja ja entinen tiede- ja kulttuuriministeri Keski-Suomen vaalipiiristä. Hän on valmistunut Jyväskylän yliopistosta historian ja yhteiskuntatieteiden opettajaksi.

Viitteet

- 1 Häikiö, 2007, 35.
- 2 Häikiö, 2007, 17.
- 3 Perustuslaki 53§.
- 4 Suomen virallinen tilasto, XXIX vaalitulasto, kieltolakiäänestys v.1931, 1932, 9.
- 5 Häikiö, 2007, 17.
- 6 Häikiö, 2007, 85–86.
- 7 Häikiö, 2007, 78–79.
- 8 Häikiö, 2007, 107.
- 9 Helsingin Sanomat, 2.12.1994, <https://www.hs.fi/talous/art-2000003388256.html>.
- 10 Puska, 2014, 98; Karlsson & Österberg, THL, 2014.
- 11 Helsingin Sanomat, 16.6.2003 <https://www.hs.fi/kotimaa/art-2000004147851.html>.
- 12 Puska, 2014, 99–100.
- 13 Häikiö, 2007, 446.
- 14 Eduskunta, täysistunto 19.9.2017, HE100/2017; eduskunta, täysistunto 19.12.2017, HE100/2017.
- 15 Pääministeri Petteri Orpon hallituksen ohjelma, 2023, 237.
- 16 Häikiö, 2007, 464.
- 17 Häikiö 2007, 229–231.

Lähteet

Eduskunta, täysistunto 19.9.2017, HE100/2017.

Eduskunta, täysistunto 19.12.2017, HE100/2017.

Karlsson, Thomas & Österberg, Esa. *Mitä tilastot kertovat suomalaisten alkoholin-käytöstä*. Verkkoartikkeli. 2014. Noudettu osoitteesta https://web.archive.org/web/20140428053429/http://www.thl.fi/fi_FI/web/neuvoa-antavat-fi/mita-tilastot-kertovat-suomalaisten-alkoholinkaytosta.

Helsingin Sanomat. *Alko vihdoin kokonaan valtion omistukseen*. 1994. Noudettu osoitteesta <https://www.hs.fi/talous/art-2000003388256.html>.

Helsingin Sanomat. *Halpaa ministeriviinaa juotiin 50 vuotta*. 2003. Noudettu osoitteesta <https://www.hs.fi/kotimaa/art-2000004147851.html>.

Häikiö, Martti. *Alkon historia. Valtion alkoholiliike kieltolain kumoamisesta Euroopan Unionin kilpailupolitiikkaan 1932-2006*. Keuruu: Otavan Kirjapaino Oy, 2007.

Pääministeri Petteri Orpon hallitusohjelma, 2023. Noudettu osoitteesta *Vahva ja välittävä Suomi* : Pääministeri Petteri Orpon hallituksen ohjelma 20.6.2023 (valtioneuvosto.fi).

Puska, Pekka. *Raha tai henki*. Saarijärvi: Saarijärven Offset Oy, Docendo Oy, 2014.

Suomen perustuslaki. Noudettu osoitteesta Suomen perustuslaki 731/1999 - Ajantasainen lainsäädäntö - FINLEX®.

Suomen virallinen tilasto. *XIXX vaalitulasto, kieltolakiäänestys vuonna 1931*. Helsinki: Valtioneuvoston kirjapaino, 1932. Noudettu osoitteesta https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/67217/kieltol_1931.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

Juho Ovaska

Hiljainen käänne – Suomen ulkopoliitiikan ja ulkopoliittisen päätöksenteon murrokset vuosina 1982–1992

VTM Juho Ovaskan poliittisen historian väitöskirja Hiljainen käänne – Suomen ulkopoliitiikan ja ulkopoliittisen päätöksenteon murrokset vuosina 1982–1992 tarkastettiin 20. toukokuuta 2023 Turun yliopiston Publicumin Mauno Koivisto -salissa. Tilaisuudessa vastaväittäjänä toimi professori Juhana Aunesluoma (Helsingin yliopisto) ja kustoksena apulaisprofessori Markku Jokisipilä (Turun yliopisto). Väitöskirja on luettavissa Turun yliopiston UTUPub-julkaisuarkistossa osoitteessa <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe20231108143534>.

Lectio praecursoria 20.5.2023

Suomen ulko- ja turvallisuuspolitiikassa on tehty kevään 2022 jälkeen kulueneen runsaan vuoden aikana perustavanlaatuisia linjavalintoja. Edellisen kerran Suomen ulkopoliitiikassa on tehty yhtä merkittäviä periaatepäätöksiä 1990-luvun vaihteessa, kun niin sanottu kylmän sodan aikainen kansainvälinen järjestys murtui. Ennen 1990-luvun vaihteen murrosta Suomi oli tasapainoillut toisen maailmansodan jälkeiset vuosikymmenet idän ja lännen poliittisten intressipiirin rajalla.

Olen tutkinut väitöstyössäni Suomen ulkopoliitiikkaa vuodesta 1982 vuoteen 1992. Suomen ulkopoliitiikan yksityiskohtainen tutkiminen 1980-luvulta syventää ymmärrystämme 1990-luvun alun ulkopoliittisten linjavalintojen taustoista, ulkopoliittisesta päätöksenteosta ja laajemminkin kansainvälisten suhteiden historiasta.

Suomen ulkopoliittisten linjavalintojen onnistumisessa keskeiseksi on luonnehdittu oikean ajoituksen taitamista. Ajoituksen merkitys korostuu erityisesti kansallisissa kohtalonhetkissä – kuten päätettäessä sodasta ja rau-

hasta. Oikea-aikaisuuden elementti ei yleensä ole vastaavalla tavalla kriittisen päätöksissä, joita tehdään rauhan oloissa.

Tutkimukseni kohdistuu ajanjaksoon, jolloin Suomeen ei kohdistunut kansallista olemassaoloa uhanneita tekijöitä tai muita kriittisiä kohtalohetkiä. Tutkimuksen ajanjakso, vuodesta 1981 vuoteen 1992, oli kansainvälisen järjestelmän myllerryksistä huolimatta Suomelle luonteeltaan rauhan aikaa.

Toisen maailmansodan aikaa koskevassa ulkopoliitiikan historian tutkimuksessa Suomen asemasta on käyty väittelyä, jossa pitkä debatti voidaan tiivistää yhteen kysymykseen: Oliko Suomi ajopuu vai koskivene? Kielikuva ajopuusta ja koskiveneestä viittaa tulkintaan, jossa Suomen maantieteellinen asema ja sodan logiikka heittivät Suomen osana laajempaa kansainvälistä tapahtumakulkua koskeen virran vietäväksi. Tulkintaero ajopuun ja koskiveneen välillä koskee sitä, oliko Suomella kykyä ja tahtoa vaikuttaa aktiivisesti omaan kohtaloonsa, vai oliko Suomi tahdottomana ajopuuna virran vietävissä. 1990-luvun alun ulkopoliittisia linjavalintoja ei tehty pakon sanelemina näin ahtaissa puitteissa.

Akateemisessa historiantutkimuksessa pyritään yleensä esittämään historiallisista yksittäistapauksista laajempia tulkintoja. Yksi keino yleistyksien esittämiseksi on periodisointi – eli erilaisten ajanjaksojen tai aikakausien määrittely ja nimeäminen. Periodisointi auttaa jäsentämään, millainen ajanjakso tutkimuksen kohteena oleva aikakausi oli, ja kuinka se erosi edeltäneestä tai seuranneesta ajanjaksosta.

Ulkopoliitiikan ja kansainvälisten suhteiden historian tutkimusta voidaan pitää leimallisesti kiinnostuneena suurten käännteiden historiasta ja tällaisten tapahtumakulkujen syntyyn johtaneista tekijöistä. Suurten käännteiden helppo identifiointi kuuluu myös aikakausien nimeämisessä. Esimerkiksi 1900-luvun kansainvälisten suhteiden historia jaotellaan tavallisesti kahden maailmansodan ja niin sanotun kylmän sodan perusteella. Rauhanajan oloihin keskittyvä ulkopoliitiikan historian tutkimus ei tarjoa samalla tavalla ilmeisiä vastauksia ajanjaksojen jäsentämiseksi.

1900-luvun jälkipuoliskoa kuvataan usein kylmän sodan ajaksi, jolla viitataan yleisesti ottaen vuosiin 1945–1990. Aikakauden kansainvälistä järjestelmää leimasi toisen maailmansodan suurimpien voittajavaltojen – Yhdysvaltain ja Neuvostoliiton – vastakkainasettelu ja näiden kilpailu poliittisen vaikutuspiirin rajoista. Tuon ajan kansainvälisten suhteiden historiaa edes pintapuolisesti tunteville on kuitenkin ilmeistä, etteivät nuo vuodet muo-

dosta yhtä tasalaatuista aikakautta. Sama pätee Suomen poliittiseen historiaan. Yksityiskohtaisemman historiakuvan saavuttamiseksi tarvitaan hienojakoisempaa jäsentelyä.

Historiantutkijan on mahdollista jälkikäteen havaita, millaisia asioita tapahtui samanaikaisesti eri paikoissa tai millaisia pidempiä kehityskulkuja yksittäisiin hetkiin ja päätöksiin liittyi. Aikalaisten näkökulmat ja kokemukset puolestaan ovat ainutlaatuisia, kun he todistavat välittömiä tunnelmia historiankulun suurista mullistuksista kuten sodat tai vallankumoukset: Toisin sanoen sellaisista ainutkertaisista tapahtumakuluista, jotka aikalaisnäkökulmasta ovat selkeitä käännekohtia.

Inhimillisistä syistä johtuen aikalaisilla sen sijaan ei välttämättä ole erityisen hyviä edellytyksiä havaita ja arvioida pidemmän ajan kuluessa tapahtuvia vähittäisiä laadullisia muutoksia, vaikka niiden kokonaisvaikutus olisi-kin yhtä lailla merkittävä. Historiantutkimuksen keinoin onkin mahdollista täydentää aikalaiskäsitteisiin nojaavia tulkintoja erilaisten murroshetkien määrittelyssä.

Suomen maantieteellinen asema ja toisen maailmansodan jälkeiset sotilaalliset voimasuhteet Pohjois-Euroopassa jättivät Suomen idän ja lännen poliittisten intressipiirin rajalle. Suomen ulko- ja turvallisuuspoliittiset realiteetit sodan jälkeen pakottivat ottamaan huomioon Neuvostoliiton potentiaalín. Suomi alkoi harjoittaa idänsuhteissa ystävyyspolitiikkaa ja Suomen ulkopoliitiikan tavoitteeksi määriteltiin suurvaltaristiriitojen ulkopuolella pysyttäytyminen. Tämän tavoitteen mukaisesti puolueettomuuspolitiikasta muodostui Suomen ulkopoliitiikan perusta. Presidenttien J.K Paasikivi ja Urho Kekkosen johdolla Suomi tasapainoili samaan aikaan puolueettomuuspolitiikan ja niin sanotun ystävyyspolitiikan vaatimusten välillä.

Suomen ulkopoliitiikan johtamista leimasi Paasikiven ja erityisesti Kekkonen presidenttikausilla ylimmän valtiojohdon intensiivinen keskittyminen neuvostosuhteiden ja ystävyyspolitiikan vaalimiseen. Presidentti Kekkonen virkakauden ennen aikainen päättyminen syksyllä 1981 testasi Suomen ulkopoliitiikan jatkuvuutta. Ennalta määrittelemätön johtajavaihdos haastoi presidenttikeskeistä neuvostosuhteiden hoitoa. Jatkuvuuden varmistamiseksi Neuvostoliitto yritti omalta osaltaan sitoa syksyn 1981 presidentinvaalikamppailussa suomalaisten presidenttiehdokkaiden liikkumatilan mahdollisimman tiiviisti Paasikiven-Kekkonen linjaan.

Presidentinvaihdos vuonna 1982 ei päättänyt kukaan Suomen ulkopoliitiikassa Paasikiven – Kekkonen linjan aikakautta. Tasavallan presidentiksi valittu

Mauno Koivisto korosti jatkuvuutta ja ehdotonta sitoutumista edeltäjiensä linjaan. Oma roolinsa jatkuvuuden osoittamisessa oli presidentin lisäksi keskeisillä hallituspuolueilla ja muulla poliittisella järjestelmällä.

Suomen ulkopoliitiikan kannalta 1980-luvun puolivälissä alkoi pitkä murroskausi – *hiljainen käänne*. Paasikiven ja Kekkonen kausien ulkopoliitiikka alkoi murentua pala kerrallaan. Hiljaisella viittaan laadulliseen muutokseen: Suomen ulkopoliitiikan keskeisiä elementtejä ei ilmoitettu äänekkäästi ja suureleisesti muutettavan, mutta 1980-luvun puolivälissä Suomen ulkopoliitiikan intressipiiri alkoi laajeta. Asialistalle nousi Neuvostoliiton, Pohjoismaiden ja läntisten suurvaltojen lisäksi aiempaa voimakkaammin erityisesti Itä-Aasia – muun muassa Japani, Kiina ja Etelä-Korea, joihin Suomen valtiojohto alkoi rakentaa kahdenvälisiä poliittisia suhteita. Suomen intressit Aasiassa olivat ensisijaisesti kauppapoliittisia.

Samoin Länsi-Euroopan taloudellisen ja teknisen yhteistyön tiivistyminen asetti Suomelle 1980-luvun puolivälistä alkaen paineita osallistua monenvälisiin länsieurooppalaisiin yhteistyöjärjestöihin aiempaa aktiivisemmin. Presidentti Koivistolla oli oma ajatuksensa Suomen aseman normalisoimisesta suhteessa länteen: Suomi ei halua eikä pyydä erityiskohtelua, ainoastaan tasaveroista asemaa. Koiviston ajatus konkretisoitui esimerkiksi OECD:n kiertävän puheenjohtajuuden hoitamisessa. Koiviston mukaan sille ei ollut esteitä. Suomi lakkasi asia kerrallaan olemasta *sui generis* -erityistapaus, jollaiseksi se oli toisen maailmansodan jälkeen määritelty.

Ulkopoliitiikan intressipiirin laajenemisen ohella ulko- ja sisäpolitiikan vuorovaikutussuhde alkoi muuttua 1980-luvun puolivälissä. Suomen poliittiseen järjestelmään oli muotoutunut Urho Kekkonen presidenttikaudella toimintamalli, jossa suomalaiset puolueet ja poliitikot pitivät yllä omia suhteitaan Neuvostoliittoon. Suora yhteydenpito neuvostojärjestelmän eri tasoille menetti sisä- ja ulkopoliittista merkitystään, kun Neuvostoliiton ylimmän poliittisen johdon kiinnostus Suomea kohtaan alkoi hiipua Mihail Gorbatšovin noustua Neuvostoliiton kommunistisen puolueen pääsihteeriksi keväällä 1985. Gorbatšovin uudistuspolitiikan seurauksena ideologian roihu Neuvostoliiton ulkopoliitiikassa ja NKP:n ulkomaisissa puoluesuhteissa hiipui.

Suomessa muutos näkyi ensimmäisenä Suomen kommunistisen puolueen (SKP:n) kohtelussa. SKP oli NKP:n veljespuolueena ollut toisen maailmansodan jälkeen erityisasemassa Suomen poliittisella kentällä. Neuvostoliitto

oli käyttänyt sitä välikappaleena poliittisissa vaikutusyrytyksissään. SKP:n sisällä vuosikausia jatkuneet linjariidat ratkesivat 1980-luvun puolivälissä puolueen hajoamiseen, jonka seurauksena SKP:n poliittinen painoarvo romahti, ja se menetti merkityksensä NKP:n vipuvartena Suomen sisäpolitiikkaan lopullisesti syksyn 1985 jälkeen.

Useiden ajallisesti limittäisten ja eri tasoilla tapahtuneiden muutosten kasautunut yhteisvaikutus muutti Suomen ulkopoliittikkaa. Käänne ei ollut näkyvä tai dramaattinen shokki vaan useiden pienempien tekijöiden yhteisvaikutuksesta syntynyt hiljainen muutos. Edellä kuvailtujen muutosten perusteella on ilmeistä, ettei Suomi ollut 1990-luvun vaihteen kansainvälisten mullistusten kärjistyessä poliittisesti sama maa kuin Kekkonen virkakauden päättyessä 1981 syksyllä. 1980-luvun aikana tapahtuneet muutokset vaikuttivat osaltaan siihen, kuinka Suomen ulkopoliittinen johto toimi, ja millaisia arvioita se teki 1990-luvun alkuvuosina.

Aiemmasta debatista tuttuja elementtejä hyödyntäen Suomen ulkopoliittinen aktiivisuus 1980-luvun puolivälistä lähtien voidaan kiteyttää surfilautailuksi. Suomen kansainvälisen aseman kannalta 1980- ja 90-luvuilla ei ollut sodan kaltaisia vääjäämättömiä ulkoisia tekijöitä, jotka olisivat määrittäneet Suomen asemaa tai toimintamahdollisuuksia. Sen sijaan kansainvälisen järjestelmän muutos, Länsi-Euroopan integraatio ja yleinen globalisoitumiskehitys avasivat toimintamahdollisuuksia. Niistä muodostui aalto, jonka harjalla oli mahdollista surffata.

Ulkopoliittisen päätöksenteon logiikan kannalta ero sota-aikaan oli huomattava. Aallolle nouseminen ja sillä pysyminen edellyttivät omaaloitteista, aktiivista toimijuutta ja avautuviin mahdollisuuksiin tarttumista. Myös aallolla eteenpäin pääseminen vaati jatkuvaa aktiivisuutta. Kielikuvan avulla voikin tiivistää yhden keskeisen väitteen: Suomi seurasi aktiivisesti Länsi-Euroopan poliittista integraatiota ja päätti nousta mukaan aallolle. Suomen ulkopoliittinen johto hyväksyi aktiivisesti pienten askelten politiikan, jotka veivät Suomea syvemmälle Länsi-Euroopan integraatioon.

Samalla Suomen suurille ulkopoliittisille linjavalinnoille on yhteistä päätösten tietynlainen reaktiivinen luonne. Ulkopoliittiset linjavalinnat 1990-luvun alussa, aivan kuten keväällä 2022, olivat reagointia ulkoisten olosuhteiden ja kansainvälisen järjestyksen muuttumiseen. Ulkoiset olosuhdetekijät loivat 1990-luvun alussa paineen ottaa kantaa ja arvioida uudelleen ulkopoliittisia linjavalintoja, mutta ulkoiset tekijät eivät määritelleet Suomen periaatepäätöstä hakea Euroopan yhteisöiden jäseneksi ja liittoutua poliittisesti

osaksi länttä. Euroopan yhteisön päätös raottaa oviaan uusille jäsenille sen sijaan määritteli Suomen jäsenyyshakemuksen ajoitusta. Suomi haki EY:n jäsenyyttä heti kun se oli mielekästä – eli maaliskuussa 1992.

Vain kolme kuukautta aiemmin Suomen itänaapurissa Neuvostoliitto oli hajonnut ja Suomen naapuriksi tuli itsenäiseksi julistautunut Venäjän federaatio. Samanaikaisesti Neuvostoliiton hajoamisprosessin kanssa Suomen ulkopoliittinen johto tulkitsi syksyn 1991 ja talven 1992 aikana uudelleen Suomen puolueettomuuden käsitteellistä sisältöä ja varautui irtautumaan toisen maailmansodan jälkeisestä puolueettomuuspolitiikasta. Kevääseen 1992 päättyi Suomen puolueettomuuspolitiikan aikakausi. Konkreettinen – jäljitettävissä oleva – irtautuminen siitä oli alkanut kaksi ja puoli vuotta aiemmin, syksyllä 1989.

Suomen ulkopoliitiikan vuosien 1981–1992 ajalta voi jäsentää kolmeen vaiheeseen. Vuodet 1981–1985 olivat jatkuvuuden osoittamista matalalla profiililla. Vuosina 1984–1989 oli murroskausi, joka jatkui vuosien 1988–1992 järjestelmämurroksena.

Neuvostoliiton hajottua loppuvuodesta 1991 Yhdysvallat julistautui kylmän sodan voittajaksi. Tämä tulkinta omaksuttiin länsimaissa nopeasti historialliseksi totuudeksi. Tulkinta oli voittajien historiaa. Suomi oli kuitenkin noudattanut puolueettomuuspolitiikkaa eikä tämän vuoksi lukeutunut niin sanottujen voittajien leiriin.

Kiinnostavaa tämän päivän näkökulmasta Suomen ulkopoliitiikan murrosvuosia koskien on kysymys siitä, millainen Suomen asema oli kevään 1992 jälkeen kansainvälisessä järjestelmässä. Suomi sopeutui uuteen kansainväliseen järjestykseen ja siirtyi puolueettomuuspolitiikasta voittajien puolelle hyvin kivuttomasti. Vanhan puolueettomuuspolitiikan mukainen symmetriavaatimus unohtui pian, eikä poliittisia suhteita idän ja lännen välillä yritettykään enää tasapainottaa.

Niin sanottu ystävyyspolitiikka ei selvästikään edustanut suomalaisten itseymmärrystä Suomen perimmäisistä kansallisista eduista muuttuneissa olosuhteissa. Se oli ollut oman aikansa poliittinen valinta, jota määritti ennen kaikkea toisen maailmansodan jälkeinen kansainvälisten suhteiden järjestys.

Kansainvälisen järjestelmän ja suurvaltasuhteiden muuttuessa Suomi irtautui sekä ystävyys- että puolueettomuuspolitiikasta ilman sen suurempia komplikaatioita. Siirtymän nopeus ja muutoksen saama poliittinen hyväksyntä osoittivat Suomen aseman uudessa kansainvälisessä järjestyksessä.

Vuosikymmeniä harjoitetun ystävyys- ja puolueettomuuspolitiikan menetelytavat eivät aina olleet kaikkein kunniallisimpia, mutta niistä huolimatta Suomi selvästikin oli pohjimmiltaan osa länttä.

---

*Valtiotieteiden tohtori **Juho Ovaska** on Suomen ulko- ja turvallisuuspolitiikkaan perehtynyt poliittisen historian tutkija.*

Helinä Ääri

Broilerikulttuuri: lihateollisuuden kanat suomenkielisessä proosassa ja sarjakuvassa vuosina 1969–2019

FM Helinä Äären kotimainen kirjallisuuden väitöskirja Broilerikulttuuri: lihateollisuuden kanat suomenkielisessä proosassa ja sarjakuvassa vuosina 1969–2019 tarkastettiin 2. kesäkuuta 2023 Turun yliopiston Arcanumissa, Auditorio Aavassa. Tilaisuudessa vastaväittäjänä toimi dosentti Kuura Irni (Helsingin yliopisto) ja kustoksena professori Viola Čapková (Turun yliopisto). Jyväskylän yliopiston Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisema teos on luettavissa JYX-julkaisuarkistossa osoitteessa <https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/87123>.

Lectio praecursoria 2.6.2023

Kesykana on maailman yleisin lintu. Eikä millainen kesykana tahansa, vaan broileri, eli lihantuotantoa varten nopea- ja suurikasvuiseksi jalostettu kesykanan muoto. Tanakkuudessaan ja kivulaisuudessaan broileri poikkeaa muista kanoista. Broilereita on niin paljon, että geologi ja paleontologi Carys Bennettin ja tutkimusryhmän vuonna 2018 julkaistussa tutkimuksessa todetaan, että kallioperään fossiloituvat broilerin luut tulevat todennäköiseksi jäämään keskeiseksi merkiksi tästä aikakaudesta, jota juuri nyt elämme.

Broileri on myös Suomen yleisin lintu. Tällä hetkellä Suomessa teurastetaan vuodessa yli 80 miljoonaa tuotantopolven broileria ja noin puoli miljoonaa emobroileria. Lisäksi arviolta 1–3,3 miljoonaa broileria kuolee tuotantotiloilla ennen teurastamolle päätymistä. Jos Suomessa vuoden aikana kuolevat broilerit jaettaisiin tasan Suomessa asuvien ihmisten kesken, jokaiselle ihmiselle tulisi noin 15 broileria. Broilereita on moninkertaisesti enemmän kuin vaikkapa peippoja tai pajulintuja, jotka ovat Suomen yleisimmät luonnonvaraiset linnut.

Ajatusleikki: Jos Suomen broilerit eläisivät suurten ikkunattomien hallien sijaan metsissä, pihoilla ja pensaikoissa, arkielämämme äänimaisemaa hallitsisivat kanojen äänet. Ulos ei voisi mennä kuulematta piipitystä ja kotkotusta ja näkemättä siellä täällä vaaleita, pulleita ja kömpelöitä lintuja.

Tietenkään broileri ei ole fyysisiltä ominaisuuksiltaan sellainen lintu, joka mitenkään selviäisi montaa päivää metsässä omin nokkineen. Raskas, nivel- ja luustovaivainen sekä heikosti kylmää ja vaihtelevia sääolosuhteita kestävä keho ei sovellu vapaaseen linnunelämään. Mutta aisteiltaan ja psyykkisiltä ja sosiaalisilta ominaisuuksiltaan kesykanojen, myös broilerien, on todettu olevan lähes prikulleen samanlaisia kuin tärkeimmät esiäitinsä punaviidakkokanat.

Punaviidakkokanoja tarkkailemalla voidaankin todeta, millaiseen elämään broilerit olisivat mieleltään sopeutuneet: muodostamaan monenlaisia sosiaalisia suhteita pienissä parvissa, liikkumaan metsäisillä ja pensaikkosilla alueilla, kylpemään mullassa ja ottamaan aurinkokylpyjä, nukkumaan puissa ja etsimään ravinnokseen muun muassa lehtiä, siemeniä, marjoja ja pieniä selkärankaisia ja selkärangattomia eläimiä. Kuten punaviidakkokanat, kuten ne kesykanat, joita monet meistä ovat elämässään tavanneet, kuten kaikki linnut, myös jokainen broileri on omanlaisensa persoonallisuus, jonka taipumukset, mieli, keho, havainnot, kokemukset ja sosiaaliset suhteet ovat hiukan erilaisia kuin kellään muulla missään. Jokaisella broilerilla on oma ainutkertainen elämänsä. Broilerintuotanto tuottaa jatkuvasti valtaavan, käsittämättömän määrän ainutkertaista elämää, jonka se sitten sulloo äärimmäisen yksitoikkoisiin olosuhteisiin ja tuhoaa muutamassa viikossa.

Miten lähestyä tällaista omituisen elämisen ja kuoleamisen valtavaa määrää kirjallisuudentutkimuksessa? Kysymys alkoi kiinnostaa minua vuoden 2015 alussa, jolloin harkitsin maisterintutkielmani aiheetta, ja aloin pohtia mahdollisuutta tutkia broilerintuotantoa kirjallisuudentutkimuksen keinoin. Ajattelin tuolloin, ettei se välttämättä onnistuisi, koska mieleeni ei heti muistunut yhtään kirjaa, jossa puhuttaisiin broilereista.

Minua kuitenkin rohkaistiin etsimään. Ryhdyin kyselemään ihmisiltä ympärilläni, onko heille tullut vastaan broilereita kirjallisuudessa, ja pyysin kertomaan minulle, jos jatkossa tulee. Aloin itse lukea kirjallisuutta ja kritiikkejä broilereita etsien. Kokeilin erilaisia hakusanayhdistelmiä kirjastotietokannoissa ja internetin hakukoneissa. Vähitellen broilerikuvauksia alkoi löytyä, ensin muutamia, sitten jatkuvasti enemmän.

Moni broilerikuvauksista löytyi kirjoista, jotka olin jo lukenut joskus. Minulle selvisi, miksen silti ollut muistanut niitä: kaunokirjallisuuden broilerikuvauksista valtaosa on lyhyitä mainintoja, useimmiten ohimennen tehtyjä viittauksia broilereista valmistettuihin ruokiin. Suomenkielisessä kaunokirjallisuudessa puhutaan broilereista usein mutta vähän. Broilerimaininnat ovat yleensä sellaisia, jotka lukiessa jäävät helposti taustakohinaksi: pikkuruisiksi mosaiikinpalasiksi miljöön ja ihmishenkilöhahmojen kuvauksessa.

Tätä kohinaa on kuitenkin paljon. Kun broilerin lihan tuotanto ja kulutus ovat kasvaneet valtaviin mittoihin, broilerintuotannosta on samalla tullut osa suomalaista arkea ja vallitsevaa elämäntapaa. Samalla vallalla oleva, melko ihmiskeskeinen ajattelu pitää itse broilerit, linnut, piilossa: heistä ei yleensä olla kovin kiinnostuneita ainutkertaisina elävinä olentoina, vaikka ruoka ja ruoantuotanto on Suomessa iso yhteiskunnallinen keskustelunaihe. Kuten Seita Parkkolan ja Niina Revon nuortenromaanissa *Lupaus* kuvataan broilerikasvattamoa: ”Paikka oli kuin jonkinlainen neverwhere, ei missään koskaan, kaiken aikaa läsnä, sisällä joka valintamyymälässä ja jääkaapissa.” Broilerien tuotannosta ja syömisestä on tullut niin tavallinen osa suomalaista kulttuuria, että se jää usein huomaamatta.

Myös tarkastelemani 1900-luvun loppupuolen ja 2000-luvun parin ensimmäisen vuosikymmenen kirjallisuus on täynnä mainintoja broilereista ruokana, mutta se kuvaa vain vähän Suomen yleisintä lintua elävänä. Muutoksia broilerikuvauksessa on toki tapahtunut. Broilerikuvauksen määrä on kasvanut samalla kuin broilerintuotanto ja -kulutuskin. Kuvatut ruokalajit ovat lisääntyneet: grilli- ja uunibroilerikuvausten rinnalle ovat tulleet nugeetit, kookoskanawokit ja valmiiksi marinoidut suikaleet.

Yksi suuri muutos on se, että 2000-luvulla broilerintuotannon teollistuneisuus, broilereihin kohdistettu väkivalta, broilerien kärsimys sekä broilereita puolustava eläinoikeusaktivismi ovat nousseet esiin kirjallisuudessa. Tällaiset kuvaukset ovat yhä harvinaisia verrattuna ruokamainintoihin jotka eivät tuo esiin broilerien eläimyyttä, mutta ne ovat kuitenkin lisääntyneet. Sama muutos on tapahtunut yhteiskunnallisessa keskustelussa laajemminkin. Kaunokirjallisuus sekä heijastaa tätä keskustelua että osallistuu siihen itse.

Broilerintuotanto on kummallista: valtavia määriä uteliaita, oppiviaisia, sosiaalisia, hoivaavia ja älykkäitä lintuja altistetaan jatkuvalle tylsyydelle, kivulle, melulle, ahtaudelle ja likaisuudelle ja estetään heitä muodostamasta mielekkäitä sosiaalisia suhteita. Broilerintuotanto on jatkanut kasvamistaan, vaikka tiedetään, että se paitsi aiheuttaa kärsimystä kanoille, myös on mel-

ko tehoton ruoantuotannon muoto, joka kiihdyttää luontokatoa ja ilmastonmuutosta sekä nostaa riskiä ihmisten ja muiden eläinten välillä tarttuvien tautien kehittymiselle ja leviämiselle. Minua onkin kiinnostanut, millaisia ovat ne suomalaisessa yhteiskunnassa vallitsevat kulttuuriset kanakäsitykset, jotka selittävät broilerintuotannon olemassaoloa.

Kanakäsityksistä käydään kuitenkin hyvin vähän yhteiskunnallista keskustelua suhteessa kanojen määrään ja merkittävyyteen kulttuurissa ja yhteiskunnassa. Tässä kirjallisuudentutkimus tulee apuun. Kaunokirjallisuutta, etenkin verraten laajoja aineistoja, tarkastelemalla on mahdollista osoittaa, millaisia ovat kulttuurissa vallitsevat kanakäsitykset ja toisaalta hiljaisina signaaleina nousevat tai marginaalissa elävät käsitykset kanoista. Kun löysin tutkimustani varten kymmeniä kuvauksia broilereista ruokana ja vain kaksi, joissa broilereita kuvataan elävinä, yksilöllisinä toimijoina, saatoin todeta, että broilereita pidetään yleensä ruokana, ei lintuina. Toinen keskeinen havainto on broilerin lihan kulttuurinen joustavuus: aineistossani broilerin lihaan liitetään monenlaisia, jopa toisilleen vastakkaisia merkityksiä. Sitä kuvataan sekä terveelliseksi että epäterveelliseksi ja sekä miehiseksi liharuoaksi että kasviksenkaltaiseksi naisten ruoaksi. Broileria syövät tutkimissani kirjoissa sekä hyvinvoivat että kärsivät ihmiset. Valtaosa broileriruokamaininnoista kuvaa broilerin syömistä moraalisesti neutraaliksi teoksi, mikä selittää osittain sitä, että kuvauksia broileriruoista on niin monenlaisissa kertomuksissa.

Kolmas havainto: broilereita kuvataan eri lajien kirjallisuudessa. Vaikka broilerintuotantoa on harjoitettu Suomessa vasta reilut 60 vuotta, siitä ja broilerin lihasta on tullut kulttuurinen itsestäänselvyys, johon viitataan ohimennen niin rikoskirjallisuudessa, romanttisessa viihteessä kuin niin sanotussa taideproosassakin. Neljäs havainto: kerronnassa broilerikuvaus toimii usein ihmishenkilöhahmojen seksuaalisuuden tai sukupuolen tai ihmisten keskinäisten suhteiden kuvauksen osana. Rakastavaiset syövät broileria suomenkielisessä nykykirjallisuudessa niin usein, että broilerintuotannon voi todeta hivuttautuneen vakiintuneeksi, normaaliksi osaksi romanttisia käytäntöjä.

Viides havainto: tällä vuosituhanella hiljalleen lisääntynyt keskustelu broilerintuotannosta on vaikuttanut kanakäsityksiin. Kun Kirsi Alanivan vuonna 2016 julkaistussa romaanissa *Villa Vietin linnut* kuvataan, että poikien uimajoukkueen kapteenin reidet ”olivat kiinteät ja lihaksikkaat ja näyttivät hyvin kasvatetun broilerin mehukkailta koivilta”, kuvauksen ymmärtäminen vaatii lukijalta ainakin hiukan ennakkotietoa siitä, miten suuriksi broilerin kehot on jalostettu. Samana vuonna ilmestyneessä Inga Röningin *Unisam-*

makko-romaanissa taas kuvataan vauvasta synnytysosastolla otettua veri-koetta näin: ”Sairaanhoitaja kävi kiduttamassa minun lastani, nosti sen kuin broilerin, jalasta, roikotti pää alaspäin ja nauroi tehotuotantonaurua.” Vertauksen ymmärtäminen vaatii lukijalta ainakin jonkinlaista tietoa siitä, miten he kuolevat teurastamolla. Se, että tällaisia kuvauksia esiintyy kirjoissa, joiden varsinaisiin aiheisiin broilerintuotanto ei kuulu, kertoo, että ymmärrys broilereista pitkälle jalostettuina, kärsivinä olentoina on jo laajasti jaettu.

Useimmat ihmiset kuitenkin tietävät Suomen yleisimmästä linnusta yhä varsin vähän. Saara Kupsalan ja tutkimusryhmän vuonna 2016 julkaistussa sosiologisessa tutkimuksessa todettiin, että noin 60 % suomalaisista ei usko, että kanat kykenisivät ajattelemaan tai voisivat olla vihaisia. Tällaiset kyvyt ovat kuitenkin kanoille ominaisia. Se, että tällaiset perustiedot puuttuvat näin laajasti yhteiskunnassa, johon kaunokirjallisuutta tehdään, selittää osaltaan sitä, että valtaosa broilerimaininnoista on vielä viimeaikaisessakin kirjallisuudessa samankaltaisia kuin maininnat perunoista tai parsakaalista.

Tiedon puute limittyy välinpitämättömyyden kanssa: kanoissa kiinnostaa pikemminkin liha kuin ainutkertainen yksilöys, lintuus, kanallisuus. Tämä on havaittavissa myös tarkastelemissani romaaneissa, novelleissa ja sarjakuvissa, jossa on paljon kuvauksia broilereista ruokana. Ei niin, että kirjat olisivat kanoja vastaan tai kanojen puolella, vaan kuin eläviä broilereita ei olisikaan. Ei niin, että kirjat erityisesti puolustaisivat eläinteollisuudessa harjoitettua väkivaltaa, vaan niin kuin sitä ei olisikaan, tai kuin se ei olisi lainkaan tärkeää. Kuin kukaan ei olisi kärsinyt mittaamattomasti ja kuollut niiden ruokien takia, joihin fiktiossa viitataan lyhyesti, kepeästi ja ohimennen.

Kaunokirjallisuuden broilerikuvauksien tarkastelu on johtanut minut pohtimaan, vallitseeko suomalaisessa kulttuurissa tietämättömyyden ja välinpitämättömyyden lisäksi myös viha kanoja kohtaan. Olen lukenut kymmeniä nykykaunokirjallisuuden kertomuksia, joissa broilerin syöminen kuvataan osaksi hyvää elämää: kertomuksia, joissa ihmiset rakastuvat toisiinsa grillibroilerin äärellä, hoivaavat lapsia tarjoamalla heille kanapastaa, ratkaisevat väkivaltarikoksia kanapurilaisia syöden ja ylläpitävät terveyttään syömällä broilerifileitä. Teollisesti kasvatettujen kananpoikasten syöminen kehystetään toistuvasti osaksi asioita, joita ihmiset yleisesti pitävät hyvinä, tavoiteltavina ja oikeudenmukaisina. Sen sijaan kanojen rakastaminen, kanojen hoivaaminen, kanoihin kohdistetun väkivallan vastustaminen ja kanojen terveydestä huolehtiminen on nykykirjallisuudessa harvinaista, vaikka sitäkin toki on. Kaunokirjallisuuden toistuvat neutraalit ja myönteiset viit-

taukset broilerin syömiseen kertovat siitä, miten kanojen tarpeeton kärsimys on normalisoitu suomalaisessa yhteiskunnassa.

Tutkimukseni on kuitenkin osoittanut, että kanakäsityksiä tuotetaan koko ajan uudestaan. Kirjallisuudessa käydään jatkuvaa neuvottelua siitä, miten elää hyvin monilajisessa yhteiskunnassa. Vaikka suurin osa tarkastelemastani kirjallisuudesta sivuuttaa broilerin kanallisuuden – sen, että he ovat kanoja, lintuja – nykykirjallisuudessa on myös ääniä, jotka broilerikuvauksessaankin haastavat ihmiskeskeistä, muut lajit hoivan, rakkauden ja yhteisen päätöksenteon ulkopuolelleen sulkevaa ajattelua ja kuvittelevat uusia tapoja muodostaa ihmisten ja kanojen välisiä suhteita.

***Helinä Ääri** on eläinteollisuudesta kiinnostunut kirjallisuudentutkija Turun yliopistossa. Parhaillaan hän tutkii suomalaista 1900-luvun kananhoitoaiheista kirjallisuutta kriittisen eläintutkimuksen menetelmin.*

Risto-Matti Matero

From Companionship with Nature to Green Growth: Competing Conceptualisations of Wellbeing and the Environment in Finnish and German Green Parties, 1980–2002

---

*FM, YTM Risto-Matti Materon yleisen historian väitöskirja *From Companionship with Nature to Green Growth*: ” tarkastettiin 27. lokakuuta 2023 Jyväskylän yliopiston Seminaarinmäellä. Tilaisuudessa vastaväittäjänä toimi Assistant Professor, Ph.D. Stephen Milder (University of Groningen) ja kustoksena akatemiaprofessori Pasi Ihalainen (Jyväskylän yliopisto). Väitöskirja on luettavissa JYX-julkaisuarkistossa osoitteessa <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-9786-1>*

Lectio praecursoria 27.10.2023

Kysymys siitä, kuinka hyvinvointi määritellään, sekä siitä, millainen on ihmisen suhde ei-inhimilliseen luontoon, ovat aivan keskeisiä kaikille ympäristöaatteille. Näitä kysymyksiä esittivät usein myös ruohonjuuritason ympäristöliikkeiden toimijat 1970- ja 1980-luvuilla. Ympäristöliikkeiden ekofilosofinen ajattelu lähestyi näitä kysymyksiä yleensä kritisoiden länsimaista ihmiskeskeisyyttä, kulutuskeskeisyyttä ja talouskasvukeskeisyyttä, sekä et-sien vaihtoehtoja länsimaisille ajattelu- ja elämäntavoille.

Näiden ideaalien varaan rakentui alun perin myös ympäristöliikkeistä nousseiden vihreiden puolueiden poliittinen ajattelu. Nyt käsillä oleva väitöskirjatutkimus analysoi, millä erilaisilla ja keskenään kilpailevilla tavoilla Saksan ja Suomen vihreiden puolueiden sisällä on käsitteellistetty hyvinvointia ja ihmisen suhdetta ympäristöönsä 1980-luvulta vuosituhannen vaihteen. Tavoitteeni ei ole ollut tutkia ensisijaisesti puolueiden historiaa, vaan tarkastella yhteiskunnassa tapahtunutta laajempaa ympäristöaatteiden ja

ympäristöpoliittisen ajattelun muutosta kahden maan vihreitä puolueita tapausesimerkkeinä käyttäen.

Lähestyin aihetta kysymällä, mitä ruohonjuuritason vaihtoehtoliikkeestä nousevalle ympäristöajattelulle tapahtui, kun se joutuikin vastakkain puoluepolitiikan realiteettien, politiikan vakiintuneiden toimintatapojen ja niihin liittyvien taloudellisten intressien kanssa. Kahden maan vertailu osoittaa, mitkä ympäristöajattelun ilmiöt ovat olleet paikallisia, valtiokohtaisia, ja mitkä taas ylirajaisia ja kansainvälisiä.

Vielä 80-luvulla molemmat vihreät puolueet ponnistivat radikaalin ekofilosofian aatteellisesta taustasta. Molemmissa maissa luonnonresurssien ja ylikuluttava talouskasvukeskeisyys haluttiin korvata ihmisen ja luonnon kumppanuutta korostavalla mallilla. Vaihtoehdoksi kasvupolitiikalle tarjottiin muun muassa talouden, teollisuuden ja energiantuotannon hajauttamista takaisin paikallistasolle. Radikaalivihreiden mielestä jatkuvaan kasvuun tähtäävä politiikka oli se tärkein tekijä, joka irrotti ihmisen yhteydestä muuhun luontoon, teki hyvinvoinnista puhtaan materialistista, ja samalla alensi luonnon pelkäksi resurssivarastoksi.

Suomen vihreät kirjoittivat v. 1990 ohjelmaansa: ”Kun tupien tarinankertoajat siirrettiin vanhainkoteihin ja korvattiin televisioilla, kansantuote kasvoi monta pykälää. Mutta kasvoiko hyvinvointi?” Se, mikä länsimaisen ajattelun viitekehyksessä miellettiin hyvinvoinniksi, oli siis vihreille riippuvuutta kansainvälisistä taloudellisista intresseistä. Hyvinvointia tuli luoda alueellisissa yhteisöissä, autonomiaa lisäämällä – sen sijaan että sitä luotiin vain näennäisesti tekemällä ihmiset riippuvaisiksi keskitetyistä poliittisen hallinnan ja taloudellisen tuotannon muodoista, ja sitä kautta kuluttamaan enemmän kompensationsa kadonneelle yhteydelle luontoon, muihin ihmisiin ja omaan itseän.

Radikaalivihreät eivät kuvitelleet luovansa tällaista omien sanojen mukaan utopistista tulevaisuuden mallia Suomen eduskunnan tai Saksan *Bundestag*in sisältä käsin. Puolueet tuleekin tässä vaiheessa aatteellista historiaansa ymmärtää 1970-luvulla voimistuneiden ympäristö- ja vaihtoehtoliikkeiden poliittisena jatkeena. Vihreät nähtiin enemmänkin keskustelua ylläpitävinä oppositiopuolueina kuin muutoksen tuojina sinänsä, ne nähtiin ’antipuolue-puolueina’ kuten Saksan Petra Kelly vihreitä tuolloin kutsui. Muutosvoiman uskottiin tulevan alhaalta ylöspäin, ruohonjuuritasolta.

Tästä huolimatta talouskieli ilmestyi kuitenkin vihreiden puolueiden ohjelmiin 1990-luvun kuluessa. Suomen vihreät kirjoittivat vuoden 1994 ohjelmassaan, kuinka ympäristön tilaa parannettaisiinkin nyt miljoonia kulutusvalintoja ohjaamalla, ja kuinka ympäristöystävällisemmästä teknologiasta ja energiamuodosta tulisi vientivaltteja Suomen talouden kilpailukyvyille. Näistä uusista taloudellisista tavoitteista puhuttiin *kestävän kehityksen* yleiskäsitteen alla.

Kestävä kehitys oli tapa huolehtia ympäristöstä vaarantamatta talouskasvua, muun muassa IT-teknologiaa kehittämällä. Saksassa ympäristöpolitiikka oli vuoteen 2002 mennessä käsitteellistetty *ekologisen modernisaation* ideaalin ympärille. Tämä käsite ajoi suunnilleen samaa tarkoitusta kuin kestävästä kehityksestä puhuminen Suomessa: talouden ekologinen modernisointi merkitsi uusia talouskasvun mahdollisuuksia, jos 'kuluttajien voima' vain saataisiin valjastettua vihreää taloudellista tuotantoa ja kasvua tukemaan.

Radikaalista ympäristöajattelusta nouseva länsimaisten perusolettamusten kritiikki katosi samalla kuvasta: ympäristöä ei suojeltu enää vain sen itsensä vuoksi, vaan sitä tuli suojella kestävä kasvun varmistamiseksi. Hyvinvoinnista puhuttiin jälleen materialistisen viitekehyksen kautta, tosin nyt sitä tuli tavoitella kestävällä tavalla. Vaikutteet tähän käänteeseen napattiin maltillisesta ympäristötalousajattelusta, kokonaan eri traditiosta kuin mistä varhaisempi radikaalivihreä ympäristöajattelu oli omat käsitteensä napannut.

Tätä käännettä edelsi pitkä valtataistelu molempien puolueiden sisällä. Niin sanotut "reformistivihreät" olivat jo pitkään halunneet kehittää maltillisempaa markkinatalouspohjaista ympäristöajattelua, ennen kaikkea voidakseen toimia tehokkaammin politiikan kentällä. Kylmän sodan loppuminen ja talouden lisääntyvä globalisaatio tarjosivat tämän aatteen edistämiseksi oivat puitteet. "Kapitalismi on voittanut", julisti Saksan vihreän reformismin puhemies Joschka Fischer kirjassaan vuonna 1989: se merkitsi, että radikaalin ympäristöajattelun sijaan oli hyväksyttävä markkinaehtoisuus annettuina. Suomessa taas keskeisin reformisti Osmo Soininvaara huomioi, kuinka "kaikki-tai-ei-mitään-politiikka johtaa lopputulokseen ei-mitään".

Reformistien argumentaatio oli pragmaattista: puolue ei menesty eikä se siksi voi suojella hallituksessa metsiäkään, jos sen oletusmaailma on liian kaukana vakiintuneiden instituutioidemme perusolettamuksista. Reformististen kannanottojen rivien väleistä paistoi syvä turhautuminen: vihreät

saivat kannatusta ja mediahuomiota, mutta eivät juuri minkäänlaista vaikutusvaltaa varsinaiseen poliittiseen päätöksentekoon. Reformistinen käänne mahdollisti vihreiden hallitusyhteistyön muiden puolueiden kanssa, ja sekä Suomessa että Saksassa vihreät puolueet pääsivätkin maidensa hallituksiin ennen vuosituhannen vaihdetta.

Käänne siirsi samalla ympäristövastuun tuottavilta tahoilta kuten suurteollisuudelta selvästi enemmän yksittäisten kuluttajien harteille vihreiden ympäristöajattelussa. Vihreä konsumerismi, vihreä kuluttaminen, korvasi suoran luonnonsuojelutoiminnan ensisijaisena ympäristötoiminnan muotona vihreiden ajattelussa. Olisi suoranainen kuluttajan velvollisuus ohjata markkinoita ostamalla ekologisesti, ja tämä ohjaisi tuotantopuolen tuottamaan ympäristöystävällisempiä tuotteita kysyntään vastatakseen.

Voidaankin puhua *konsumeristisesta* käännteestä: käsitehistorioitsija Niklas Olsenia mukaillen, aiempi ideaali kansalaisesta, joka vaikutti yhteiskuntaan äänestämällä ja ruohonjuuritason demokratiaan osallistumalla, vaihtui kuluttaja-kansalaiseksi, jonka ostokäyttäytyminen muuttaisi maailman – samaa ideaalia monet vihreät vielä 1980-luvulla kauhistelivat.

Vihreät eivät olleet ainoa puolue joka sopeutui tähän kansainvälisen politiikan uuteen hegemoniaan luomalla uusiksi aatteellisen nahkansa. Euroopan Unionin komissio oli itse asiassa jo vuodesta 1993 alkaen pyrkinyt käsitteellistämään koko EU:n sisäisen ympäristöpolitiikan kuluttajakeskeisesti, sillä tämän katsottiin olevan vähiten talouden kilpailukykyä häiritsevää ympäristöpolitiikan muoto. Malli sopi hyvin yhteen sääntelyn purkamiseen pyrkivän taloudellisen liberalismien ihanteiden kanssa, ja tähän ihanteeseen sopeutuminen helpotti huomattavasti myös hallitukseen pääsyn mahdollisuuksia.

Aatteellisesta suunnanmuutoksesta seuraavat hyödyt ja poliittiset vaikutusmahdollisuudet olivat siis moninaiset. Suomessa silloinen ympäristöministeri Pekka Haavisto totesikin 90-luvun lopulla ympäristöjärjestöjen kritisoimissa vihreitä aatteestaan luopumisesta: ympäristöjärjestöjen asenteella mitään ei olisi saatu aikaiseksi. Suomen vihreiden omassa Vihreä lanka -lehdessä suora luonnonsuojelutoiminta kuvattiin toisinaan jopa naurettavana sävyyn epämääräisten puskien puolustamisena, todellinen ympäristötietoisuus löytyi urbaanien nuorten perheiden kulutuskäyttäytymisestä ja halusta ostaa ekoa. 2000-luvulle tultaessa kuluttajasta oli tullut kuluttaja-kansalainen myös vihreille. Kansalaisen korvautuminen kuluttaja-kansalaisella oli saanut hegemonisen aseman ympäristöpolitiikan keskeisenä toimijana.

***

Kulutuskeskeistä vihreyttä tutkiessa tullaan lähelle nykypäivää. Julkisessa keskustelussa kulutuskeskeinen ympäristöajattelu on ollut keskeisin ympäristöajattelun muoto jo pitkään. Esimerkiksi maamme suurimmassa päivittäislehdessä ympäristöaiheita käsiteltiin pääsääntöisesti vihreän kuluttamisen näkökulmasta vielä muutama vuosi sitten. Tutkimusaiheen ajankohtaisuus aiheuttaa historiantutkijalle sekä potentiaalista etua että myös haasteita. Toisaalta lähihistorian tutkiminen antaa mahdollisuuden ymmärtää paremmin, kuinka nykyajan ilmiöt – kuten vaikkapa julkisessa keskustelussamme yhä näkyvät vihreän kuluttajuuden ideaalit – ovat rakentuneet, ja miksi. Kysymys siitä, kenelle ympäristövastuu ensisijaisesti kuuluu, on kiinnostava tänä päivänäkin.

Toisaalta myös vanhempi radikaali ympäristöajattelu on lisännyt viime vuosina kiinnostustaan, alkaen vuodesta 2018, jolloin uudet yhteiskunnalliset liikkeet, kuten esimerkiksi *Elokapina* ja *Fridays for Future* -liike, nousivat julkisuuteen. En ryhdy analysoimaan näiden liikkeiden poliittista merkitystä – sen sijaan huomautan, että aatehistoriallisesta ja varsinkin ympäristöaatteiden näkökulmasta tällaiset uudet liikkeet vaikuttaisivat osaltaan murtaneen vuosikymmeniä jatkunutta konsumeristisen ympäristöajattelun hegemonista asemaa.

2000-luvulla jatkuneen konsumeristisen hegemonian aikana myös vihreiden reformistinen käänne on näyttäytynyt ja sitä on usein myös tutkittu ensisijaisesti vihreiden aikuistumisprosessina niin Suomessa kuin muuallakin. Kenties aika on otollinen myös tämän tulkintatavan kriittiselle tarkastelulle. On nimittäin suuri riski, että radikaalin ympäristöliikkeen ekofilosofinen ajattelu pelkistyy tällaisella tulkintatavalla pelkäksi esipuheeksi myöhemmälle reformistiselle vihreydelle.

Tämä tulkintatapa ei huomioi sitä varsin ilmeistä tosiasiaa, että tämä radikaalin ympäristöliikkeen ekofilosofinen ajattelu on noussut täysin eri traditiosta kuin reformistien maltillisempi ympäristötalousajattelu, se sisältää kokonaan erilaisen käsityksen ihmisen asemasta suhteessa luontoon, erilaisen käsityksen hyvinvoinnin rakentumisesta ja erilaisen suhteen niin talouteen kuin yhteiskuntaankin. Yksinkertaisesti ilmaistuna: se edustaa kokonaan eri aatehistoriallista traditiota ja jatkumoa, eikä sen sijoittaminen pelkäksi reformistisen ympäristöajattelun esipuheeksi tee tälle aatteelliselle suuntaukselle oikeutta sen omista lähtökohdista käsin.

Tällainen tulkinta ei myöskään tee oikeutta ympäristöliikkeiden toimijoille, joista monet eivät suinkaan muuttuneet maltillisemmiksi vaan vaihtoivat foorumia; toiset jättivät puolueen kokonaan, toiset perustivat toisinajattelijoiden klikkejä maltillistuneiden puolueidensa sisään. Tulkintamalli, jossa vihreiden historia on matkaa radikaalista nuoruudesta kohti maltillista aikuisuutta, onkin alun perin peräisin reformistien itsensä suusta. Väite aikuis-tumisesta oli heidän argumenttinsa aatteellisen muutoksen toteuttamiselle, minkä lisäksi se toimi poliittisena lyömäaseena: kun mieltää itsensä aikuiseksi ja vastapuolen lapselliseksi, on mahdollista väistää suora, rakentava ja pluralistinen eri aatteelliset lähtökohdat hyväksyvä dialogi vastapuolen kanssa.

Politiikassa tällainen lähestymistapa voi olla joskus tarpeellistakin: monet reformistit huomauttivat, että puoluetta ei pidä päästää redusoitumaan pelkäksi erilaisten aatteiden keskustelukerhoksi. Muuten ei mitään olisi saatu politiikan kentällä aikaan. Ympäristöaatteiden ja -politiikan historian tutkijalle tämä asettaa kuitenkin haasteen olla ottamatta yhden puolen poliittisesti latautuneita väitteitä annettuna, ikään kuin neutraalina ja yleispätevänä kuvauksena ympäristöpoliittisen ajattelun luonnollisesta historiallisesta kehityksestä, riippumatta siitä mikä puoli tämän aatteellisen kiistan lopulta niin sanotusti voitti.

Vihreän ajattelun taustalla vaikuttavien ympäristöaatteiden kartoittaminen osoittaa, että ei ole olemassa yhtä tai edes kahta ympäristöajattelun oikeaa ja todellista muotoa, vaan monia ympäristöaatteita, joiden taustalla vaikuttavat monenlaiset keskenään ristiriitaiset poliittiset, aatteelliset ja usein taloudellisetkin intressit.

Vihreiden viime vuosituhanen lopun debattia määrittävät ympäristöaatteiden taustaoletuksia koskevat kysymykset ovat edelleen ajankohtaisia. Ensiksi: Millainen on ihmisen ja ei-inhimillisen luonnon suhde? Toisin sanoen, mielletäänkö luonto ihmisestä erilliseksi asiaksi, instrumentiksi ihmisen hyvinvoinnille – vai nähdäänkö luonnolla ja siitä huolehtimisella arvoa itsessään, nähdäänkö ihmisenkin kulttuuri luonnosta ponnistavana, ihminen ja luonto toisiinsa kietoutuneina, ihminenkin osana luontoa? Ja miten hyvinvointi tältä pohjalta määritellään? Jos luonnonresurssien ylikuluttaminen vähenee, täytyykö myös ihmisen hyvinvoinnin automaattisesti laskea, vai voiko koko hyvinvoinnin käsitteen määritellä uudelleen, ilman että ihminen latistuu kuluttajaksi ja luonto pelkäksi ihmisen resurssivarastoksi?

Ennen kaikkea: ristiriita ihmisen materialistisen hyvinvointikäsityksen ja ei-inhimillisen luonnon hyvinvoinnin välillä on edelleen ratkaisematta. Tä-

män kysymyksen ratkaiseminen voi hyvinkin vielä osoittautua ihmiskunnan kohtalonkysymykseksi. Varmaa on, että tämä debatti ei ole ohi, vaikka joskus kuuleekin muuta väitettävän.

Risto-Matti Matero on Kajaanissa syntynyt ja kasvanut, Joensuussa ja Jyväskylässä opiskellut ja nykyisin Tampereella asuva historian tutkija. Hänen tutkimusaiheensa valintaa inspiroi kiinnostus ihmisen ja luonnon hyvinvointia koskeviin kysymyksiin sekä niiden historiallisten taustojen ymmärtämiseen.

Piia Vuorinen

Valtiolle vaaralliset naiset – Valtiollinen poliisi, valvonnan arki ja sukupuoli Suomessa 1919–1944

FM Piia Vuorisen väitöskirja Valtiolle vaaralliset naiset – Valtiollinen poliisi, valvonnan arki ja sukupuoli Suomessa 1919–1944 tarkastettiin Turun yliopistossa 24.11.2023. Tilaisuudessa vastaväittäjänä toimi dosentti Aleksi Mainio (Helsingin yliopisto) ja kustoksena Suomen historian professori Kirsi Vainio-Korhonen (Turun yliopisto). Väitöskirjan on julkaissut Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. Lisätiedot väitöskirjasta: <http://www.thpts.fi/julkaisut/papers-on-labour-history/valtiolle-vaaralliset-naiset/>

Lectio Praecursoria 24.11.2023

Historiantutkimuksen piirissä puhumme historian hiljaisuuksista, kun viit- taamme eri syistä kertomatta jääneisiin tarinoihin menneisyyden ilmiöistä ja ihmisistä. Turvallisuus- ja tiedusteluviranomaisten menneisyys ei lähtö- kohtaisesti edusta historian hiljaisuuksia, sillä aiheesta on kansallisesti ja kansainvälisesti kirjoitettu runsaasti akateemista ja populaaria tutkimusta kylmän sodan päättymisestä lähtien. Kaiken tämän tutkimuksen ansiosta tie- dämme yleisellä tasolla hyvin, miten turvallisuus- ja tiedusteluviranomaiset ovat historiansa aikana pyrkineet vastaamaan vieraiden valtioiden ja koti- maisen kumouksellisen toiminnan aiheuttamiin uhkakuviin.

Kuitenkin esimerkiksi alan ei-julkiset toimintakäytännöt, lähteiden sa- lainen luonne, toiminnassa korostunut maskuliinisuus sekä tutkijoiden eri- tyinen kiinnostus salamyhkäiseen vakoilumaailmaan ovat jättäneet osan turvallisuus- ja tiedusteluviranomaisten menneisyydestä vaitonaiseksi. Väi- töskirjallani *Valtiolle vaaralliset naiset – Valtiollinen poliisi, valvonnan arki ja sukupuoli Suomessa 1919–1944* halusin tutkia, mitä uutta valtiollisen poliisin, jota alkujaan kutsuttiin Etsiväksi Keskuspoliisiksi, harjoittamasta kontrolli-

politiikasta voidaan kertoa, kun aihetta lähestytään laajan valvonnan kohdeksi joutuneen naisjoukon näkökulmasta.

Vaikka tarkastelin tutkimuksessani valvonnan arkea naisepäiltyjen näkökulmasta, tutkimukseni ei typisty miehisen poliisiorganisaation ja valtion vastaisesta toiminnasta epäiltyjen naisten vastakkainasetteluksi. Tutkimukseni kertoo naisepäiltyjä laajemmin valtion virallisesta kontrollista, jolla toisinajattelua ja vieraiden valtioiden hyväksi harjoitettua tiedustelua pyrittiin tutkimusajankohtana rajoittamaan. Lähestymällä aihetta naisepäiltyjen näkökulmasta halusin nostaa esille heidän sukupuolensa merkityksen valvonnan kontekstissa sekä tuoda naiset näkyvämmiin mukaan aikakauden poliisikontrollia ja tiedustelua käsitteleviin tutkimuksiin.

Turvallisuuspoliisikontrollin kohdistuminen lähes yksinomaan kommunisteihin ja sellaiseksi epäiltyihin henkilöihin on kiistämätön osa aikakauden kansallista historiakuva. Vallassaolijoiden näkökulmasta ääriivasemmistoa oli kontrolloitava, koska he edustivat sisällissodan jälkeen uhkaa tasavallan järjestykselle ja yhtenäisyydelle. Tutkimalla epäillyksi päätymistä, tiedonkeruuta, kontrollin soveltamista sekä valvojan ja valvotun välistä vuorovaikutteisuutta naisepäiltyjen näkökulmasta ja viemällä tarkastelun niin lähelle valvonnan arkea kuin olen kyennyt, olen täydentänyt tätä historiakuva kommunisteihin kohdistetusta kontrollista. Tutkimukseni lopputuloksena on monisävyinen kuva maan sisäisestä turvallisuudesta vastanneesta valtiollisesta poliisista sekä aikakauden poliittista hegemoniaa vastaan toimineista naisista.

Vaikka valtiollinen poliisi toimi toisinaan omavaltaisesti lain rajaviivoilla, sen sisällä esitettiin myös näkemyksiä joidenkin kontrollitoimien ylimitoittamisesta. Viranomaisen edustajilla oli keskenään erilaisia käsityksiä kontrollin soveltamisen tarpeellisuudesta, mikä toisinaan näkyi naisepäiltyjen erilaisena kohteluna kontrollikoneistossa. Siinä missä jotkut valtiollisen poliisin edustajat korostivat näyttöjen riittämättömyyttä, tiedustelutietojen tarkistamisen tärkeyttä tai teon vähäisyyttä kontrollitoimenpiteiden siirtämiseksi, toisilla oli suurempi tahto turvautua kevyemmin perustein kontrollin harjoittamiseen.

Kontrolli ei laajuudestaan huolimatta kaikissa tilanteissa edustanut valtio- ja maanpetosrikoksista epäillyille naisille yksipuolista vallanalaisuutta. Toisinaan naiset onnistuivat välttämään kontrollitoimet valheellisen esiintymisen ansiosta, viranomaisen kanssa neuvottelemalla, piileskelemällä tai Neuvostoliittoon pakenemalla. Joissakin tapauksissa kontrollista vapautumi-

seen riitti valtiollisen poliisin luottamus siihen, että todistettavasti valtionvas-
taiseen toimintaan osallistunut nainen voisi myöhemmin kertoa valtiollista
poliisia kiinnostavia tietoja. Tällaista olettamusten varassa harjoitettua kont-
rollia kuvaa hyvin eräskin tapaus, jossa nainen oli vain hetkeä ennen sodan-
aikaisesta turvasäilöstä vapauttamistaan määritelty fanaattiseksi kommu-
nistiksi. Vapauttamiseen riitti valtiollisen poliisin edustajan tulkinta, jonka
mukaan nainen voisi myöhemmin oikein puhuteltuna ja naiselliseen älyyn
vetoamalla olla hyödyllinen tietolähde viranomaiselle.

Valtiollisen poliisin suhtautuminen naisepäilyihin oli kaksijakoista. Ai-
kakauden koti- ja hoivakeskeiset naiskäsitykset saattoivat suojata naisia tie-
tyissä tilanteissa viranomaisen epäilyiltä. Yleisellä tasolla sukupuoli ei kui-
tenkaan estänyt epäilyjen kohdentamista heihin. Valtiollisen poliisin näkö-
kulmasta eri yhteiskuntaluokkiin kuuluneita naisia ei tullut jättää epäilyjen
ulkopuolelle, mutta silti viranomainen saattoi jättää naisten kohdalla kontrol-
litoimet väliin yksistään heidän sukupuolensa perusteella. Näin ollen naiset
eivät kaikille valtiollisen poliisin edustajille edustaneet miesten kaltaista tur-
vallisuusuhkaa, mihin yhdistyi käsitys naisten poliittisesta epäpätevyydestä.

Kontrollipäätöksiä eivät kuitenkaan säädelleet yksipuolisesti naisten po-
liittiseen vähäpätöisyyteen liitetty käsitykset, koska viranomainen arvioi
osan kommunistisen puolueen ja liikkeen naistoimijoista *"tekijämiehiksi"*
sekä johtaviksi ja kyvykkäimmiksi toimijoiksi. Naisten kuulustelematta jät-
tämisen taustalla vaikutti toisinaan se, että viranomainen vältteli itkemisen,
kiroilun tai periksiantamattoman käyttäytymisen perusteella *"vaikeasti kä-
siteltäviksi"* määriteltyjen naisten pidättämistä. Valtiollisen poliisin Viipurin
osastopäällikkö arvioikin 1930-luvun alussa tällaisen välttelyn vaikuttaneen
siihen, että naiset olivat nousseet johtavaan asemaan kommunistisen puo-
lueen paikallistasolla. Samalla on kuitenkin muistettava, että joissakin tilan-
teissa valtiollinen poliisi työskenteli puolestaan hyvin määrätietoisesti tietyn
naisen pidättämiseksi sekä rikosvastuuseen saattamiseksi.

Tämän kaltainen kaksijakoisuus näkyi laajemminkin valtiollisen poliisin
ja ympäröivän yhteiskunnan tavassa suhtautua esimerkiksi vakoilusta epäil-
tyihin naisiin. Kun naisten hämäräperäiselle käyttäytymiselle etsittiin seli-
tystä, vastauksia haettiin erityisesti vakoilusta tai seksityöstä. Saattoi käydä
niin, että kun ilmiantajat epäilivät tietyissä asunnossa toistuvasti vierailutta
naista seksityön harjoittamisesta, viranomaisen käynti asunnossa paljasti
naisen kommunististen julkaisujen kirjoittajaksi. Vakoilu taas oli useimmi-
ten yksinkertaisin nimittäjä niille hämäräperäisinä nähdylle naisille, jotka

hakeutuivat puolustusvoimien henkilökunnan seuraan. Näitä naisia tarkasteltiin viettelevinä ja miehiä puoleensa vetävinä vakoojina, joten naisten harjoittamaan vakoiluun liitetyt käsitykset olivat vahvasti seksuaalissävyyteisiä. Tässä mielessä valtiollinen poliisi muistutti selkeästi muita aikakautensa turvallisuus- ja tiedusteluviranomaisia.

Seksualisoidun naisvakoojan stereotyypillä oli kuitenkin viranomaisen määrittelemät rajat. Valtiollisen poliisin käsityksissä naisen liialliseksi oletettu ”kevytkenkäisyys” teki epäilyistä epäuskottavia, mikä kuvaa löyhän moraalin ja harkitun seksuaalisuuden hyödyntämisen erottamista toisistaan. Näin ei kuitenkaan ollut aina, mikä kuvaa käsitysten moninaisuutta. Viranomaisen saattoi epäillä naista vakoilutehtävistä myös tämän oletetusta ”kevytkenkäisyydestä” huolimatta. Vaikka valtiollinen poliisi, sen tiedustelijat ja ilmiantoja tehneet kansalaiset ryhtyivät herkästi epäilemään sotilashenkilöiden lähellä liikkuneita naisia vakoojiksi, valtiollinen poliisi sai todeta tällaiset epäilyt usein perättömiksi tai ne jäivät varmentamatta. Kiinni jääneiden vakoojanaisten joukosta ei juurikaan löytynyt vastineita vaarallisen vietteleville naisvakoojille.

Vaikka sukupuoli ei lähtökohtaisesti suojannut naisia viranomaisen epäilyiltä, sukupuoleen liitetyt koti- ja hoivakeskeiset käsitykset ohjasivat valtiollisen poliisin tarkkailun suuntaa. Viranomaisen oli varjostustehtävissä kiinnitettävä erityistä huomiota esimerkiksi naisten torikassien ja maitoasttioiden kuljettamiseen. Oletuksena oli, että erityisesti naiset kuljettivat arkiaskareita hoitaessaan kiellettyjä julkaisuja. Vastaavalla tavalla yksistään naisen laukussa nähdyt lankavyyhdit saattoivat herättää epäilyn poliittisten vankien avustamisesta, sillä ompelukerhoissa naiset neuloivat vangeille tarkoitettuja villavaatteita, minkä valtiollinen poliisi arvioi vallankumousta edistäväksi toiminnaksi. Sukupuoli ei kuitenkaan yksistään määritellyt, mihin etsivien ja viranomaisen tietolähteiden oli kiinnitettävä huomiota, sillä valtiollinen poliisi tiesi yksittäisten naisten osallistuvan myös vastuullisiin organisaattorin tehtäviin.

Valtaosa henkilöistä, joita valtiollinen poliisi epäili valtio- ja maanpetosrikoksellisesta toiminnasta, edusti työväenluokkaa tai alempaa keskiluokkaa, joten epäillyt eivät päässeet pakoon yhteiskuntaluokkaan sidottuja käsityksiä. Epäillyn tapa vastata ammattikuntaansa liitettyjä käsityksiä tietynlaisesta naiseudesta ja mieheydestä vaikutti siihen, miten valtio- ja maanpetosrikokselliseen toimintaan osallistuneita henkilöitä pyrittiin tunnistamaan. Epäilyjä oli vaikea välttää, jos esimerkiksi työväenluokkainen ompelijatar pukeutui

liian kalliiksi arvioituun turkkiin tai eli muuten keskiluokkaiseksi tulkitulla tavalla. Taustalla vaikutti oletus, että poikkeuksellista varallisuutta selitti Suomen Kommunistisen Puolueen tai neuvostotiedustelun maksamat palkkiot.

Sisällissodassa punaisten puolella sotaan osallistuneet naiset olivat muodostaneet valkoisen vastapuolen mukaan siveettömän ja moraalittoman joukon, joka uhkasi yhteiskunnan järjestystä ja normeja. Tällainen toiseutta korostava suhtautuminen näkyi myös valtiollisen poliisin seuranta-aineistossa, sillä valtiollisessa poliisissa tehtiin useita merkintöjä naisten vapaammista parisuhdekäsityksistä, kevytkenkäiseksi tulkitusta käyttäytymisestä, syrjähyppyistä, mustasukkaisuuksista, kolmiodraamoista ja aviottomista lapsista.

Kommunistinaisten oletettua moraalittomuutta kommentoimalla valtiollinen poliisi korosti kommunistien yhteiskunnalle luomaa uhkaa, sillä heidän vapaammat parisuhdekäsityksensä nähtiin yhteiskunnan järjestystä uhkaavana tekijänä. Seuraamalla parisuhteiden tilaa valtiollinen poliisi keräsi kuitenkin myös tiedustelijoiden värväämiseen tarvittuja tietoja tai päätteli kenen seurannan myötä se voisi päästä tietyn henkilön jäljille. Valtiollisen poliisin tulkinnoissa miespuolisten puolue toimijoiden vaimoista sai innokkaita tiedustelijoita, kun esimerkiksi kertoi aviomiehen ottaneen uuden vaimon Neuvostoliitossa. Vaikka merkinnöillä vaikuttaa näin olleen myös kontrollipoliittinen ulottuvuus, on merkintöjen määrä ja tyyli silmiinpistävä. Tässä mielessä keväällä edesmenneen Elina Kataisen tulkinta häpäisyn retoriikasta on oivallinen.

Tutkimukseni perusteella valtiollisen poliisin harjoittama kontrollipoliittikka ei näyttäydä kaikilta osin systemaattisena tai tarkasti kohdennettuna toimintana. Toisinaan kontrollin kohteiksi joutuivat ne, jotka vain sattuivat osumaan valtiollisen poliisin näköpiiriin. Joissakin tilanteissa tiedustelijoiden suojele oikeutti viranomaisen näkökulmasta väärän henkilön pidättämisen, jotta tiedustelijan toimintaan liittyneitä epäilyjä kyettiin suuntaamaan muualle. Erityisesti sodanaikaiseen turvasäilöön joutui melko mielivaltaisesti valittu naisjoukko. Tästä joukosta osa oli valtiollisen poliisin silmissä valtion turvallisuudelle vaarallisempia henkilöitä, mutta osa oli viranomaisen termin ”*joutavia suunsoittajia*”. Tietyt valtiollisen poliisin edustajat olivat halukkaita vetoamaan jopa epäillyn luonnetekijöihin, ojentamisen tarpeeseen tai aikaisempaan rangaistuksesta jäämiseen perustellessaan sodan poikkeusoloihin luodun kontrollitoimen käyttöä.

Kaikessa kontrollin harjoittamisessa ei ollut yksiselitteisesti kyse valtionvastaisen teon estämisestä tai tapahtuneen teon selvittämisestä. Valtiollinen

poliisi saattoi esimerkiksi pyrkiä estämään ulkomaanpassin myöntämisen jopa välillisen vaikuttamisen periaatteella. Kyse ei näin ollen ollut henkilön omasta poliittisesta epäluotettavuudesta, jonka perusteella matka Neuvostoliittoon olisi valtiollisen poliisin näkökulmasta pitänyt estää. Valtiollinen poliisi esti matkan, koska halusi siten voimistaa henkilön Neuvostoliitossa asuneen sukulaisen koti-ikävä ja hillitä tämän valtionvastaista toimintaa. Tällä tavalla kommunistinvastainen taistelu oikeutti viranomaisen näkökulmasta myös tietynlaisen sijaiskärsijyyden valtionvastaisen toiminnan rajoittamiseksi.

Valtiollinen poliisi pyrki vastaamaan valtion itsenäisyyteen, turvallisuuteen ja lailliseen yhteiskuntajärjestykseen kohdistuneisiin uhkiin keräämällä valtavasti tietoa henkilöistä, joita epäiltiin kommunistisesta toiminnasta. Yksipuoliseen viholliskuvaan uskoneessa ympäristössä epäilyt levisivät helposti laajalle, sillä erityisesti tuttavuus- ja sukulaissuhteet kommunisteihin tekivät useista henkilöistä epäilyksenalaisia. Toisinaan osa valtiollisen poliisin edustajista keräsi niin paljon tietoa ilman selkeää tutkintatarkoitusta, että se herätti kritiikkiä viraston sisällä. Tiedonkeruun laajuutta kuvaa hyvin, että valtiollinen poliisi tarkasti usein nimettömät ja epämääräiset ilmiannot ainakin jollakin tasolla. Näin siitäkkin huolimatta, että viranomainen tiesi, miten ilmiantoja käytettiin paljon henkilökohtaisten etujen ajamiseen.

Tutkimusta tehdessäni vastaan tuli kysymyksiä, joihin en osannut vastata. Naisten muistelmia ja valtiollisen poliisin aineistoa lukemalla en kyennyt vastaamaan esimerkiksi siihen, miten tietoisesti ja missä määrin valtionvastaiseen toimintaan osallistuneet naiset käyttivät hyväkseen sukupuoleen ja yhteiskuntaluokkaan liitettyjä käsityksiä pyrkiessään välttämään viranomaisen huomion tai vapautuakseen kuulustelusta. Osa valtiollisen poliisin sekä valtio- ja maanpetosrikoksista epäiltyjen naisten historiasta jäi näin ollen edelleen hiljaiseksi. Pieni osa historiasta saattoi jäädä hiljaiseksi myös tiedostamattani, jos lähteet johtivat minua jossakin kohdassa harhaan.

Sukupuolen näkökulmasta tutkimukseni myös avasi uusia tutkimussuuntia, kuten kysymyksen siitä, millainen oli valtiollisen poliisin henkilökunnan palveluksessa olleiden naisten rooli valtionvastaisen toiminnan jäljittämisesä. Tutkimukseni osoitti, että yksittäisten naisten oli mahdollista osallistua valtionvastaisen toiminnan jäljittämiseen naisille soveltuviksi katsottuja kirjurien, kanslia-apulaisen tai kortittajan tehtäväkuvaa laajemmassa roolissa. Esimerkiksi varjostustehtävät, tiedustelijan tapaaminen ja kaikenlainen tie-

donkeruu oli tietyille naisille mahdollista, vaikka samalla viranomaisen sisällä ylläpidettiin yleisellä tasolla tiukkaa rajaa mies- ja naistoimijoiden välillä.

Historiantutkijoilla – myös minulla – riittääkin myös jatkossa historian hiljaisuuksia, joita purkaa valtiollisen poliisin ja kontrollin varjossa toimineiden henkilöiden menneisyydestä.

***Piia Vuorinen** on Turun yliopiston Suomen historian oppiaineen tutkija, joka on kiinnostunut vakoilusta, kontrollista ja sukupuolen merkityksestä.*

Tuomas Laine-Frigren & Emilia Lakka

Tutkittava tähtiä tänä iltana

**Haastattelussa Vieno Järventausta, Lauri Julkunen
ja Ida Vesterinen**

Sukulaismökin ulkovajasta löytyy koululaukku. Laukussa on muistikirjoja, rikkinaiset lasit ja muuta tavaraa, jotka ovat aikanaan kuuluneet nuorelle pojalle, 1940-luvulla lapsuuttaan eläneelle Tapanille. Laukun äärellä elokuvantekijä ja kaksi historioitsijaa ryhtyvät tutkimaan esineiden merkityksiä ja lapsuuden historiaa yhden ainutkertaisen yksilön kautta. Lopputuloksena on vaikuttava elokuvaessee esineiden voimasta, tulkinnan mahdollisuuksista ja rajoista sekä historiantutkimuksen prosessista harhapolkuihin ja ymmärryksen hetkineen. Vuonna 2022 valmistunutta [elokuvaa](#) on esitetty muun muassa Helsingin Docpoint-elokuvafestivaaleilla (2023) ja Marseillen kansainvälisillä elokuvafestivaaleilla (2023). Tapasimme elokuvantekijä Vieno Järventaustan sekä historioitsijat Ida Vesterisen ja Lauri Julkusen marraskuussa 2023.

”Tutkittava tähtiä tänä iltana” yhdistelee elokuvataidetta ja historiantutkimusta hyvin kiinnostavasti ja tuoreesti. Palataan ensin idean alkulähteille. Miten prosessi käynnistyi?

Lauri:

No kaiken alkupiste oli sen koululaukun löytyminen sieltä mummin mökin vajasta. Mä olin siivoamassa sitä vajaa ja kysyin, että mitä tälle tehdään. Siitä on varmaan kymmenen vuotta, koska mä olin vielä historianopiskelija silloin. Näytin laukkuja Vienollekin, minkä jälkeen se ehti olla monta vuotta kaapin perukoilla. Sitten vuonna 2018 Jyväskylän Minna Canthin kadulla meillä oli ensimmäiset vakavammat keskustelut, että voisi alkaa tehdä jotain.

Vieno:

Joo se oli se yks tietty ilta. Puhuttiin tutkimuksesta ja nimenomaan esineiden roolista historian tutkimuksessa, ja miten esineitä voisi representoida

---

tekstin ulkopuolella. Muistan myös, miten me Idan kanssa puhuttiin Bruno Latourin *Laboratory Lifesta*. Meillä oli kaikilla yhteisiä kiinnostuksen kohteita. Ja siinä keskustellessa tuli esille, että lähdetään siitä laukusta liikkeelle ja tehdään jotain, tieteellistä tai taiteellista.

Ida:

Niin me pyöriteltiin siinä kaikenlaisia eri vaihtoehtoja, mutta kuitenkin jotain perinteisestä historian tutkimuksesta poikkeavaa.

Vieno:

Aivan. Meillä ei ollut heti dokumenttielokuva mielessä, mietittiin jotain monikanavaista, installaatiota tai muuta. Muoto oli aluksi auki. Sitten 2021 alkuvuodesta hanke kytkeytyi suoraan taideyliopisto-opintoihini, että nyt olisi hyvä mahdollisuus tehdä tästä jotain.

Nuoren pojan koululaukulla ja sen sisältä löytyneillä esineillä on tosiaankin elokuvassa keskeinen rooli. Miten kuvaisitte suhdettanne näihin esineisiin?

Lauri:

Meillä oli kaikilla vähän erilainen suhde ja osittain myös näkemyseroja. Minulla ja Idalla oli ehkä enemmän historiallinen, kontekstoiva lähtökohta. Vienolla puolestaan enemmän sellainen, mitä ne esineet itsessään voisivat ilmaista. Tästä syntyi elokuvaankin tosi hyvä jännite. Välillä esineitä käsitellään historiallisesti, välillä taas kuvataan suoraan ja mennään lähelle.

Vieno:

Minua kiinnosti yleisempi lähtökohta esineiden välittämästä kokemuksellisesta tiedosta, sekä tämän ajatuksen toteuttaminen elokuvan tai taiteellisen-tieteellisen ilmaisun keinoin. Varsinkin prosessin alkuvaiheessa esineet olivat tämän päämäärän mahdollistajia. Idan ja Laurin jutut historian tutkimukseen liittyen olivat mulle liikkeelle sysäävä voima. Samalla ymmärsin, miten Laurilla oli Tapanin esineisiin myös henkilökohtainen, sukhistorias-ta nouseva suhde.

Ida:

Niin ehkä siinä oli läsnä jotenkin se, mikä sitten elokuvassakin näkyy, eli kokemuksellinen ja tutkiva suhde esineeseen. Ja tämän suhteen kautta ehkä

lisääntyy ymmärrys myös siitä yhteiskunnasta ja kulttuurista, josta esine on peräisin.

Vieno:

Prosessin alkuvaiheessa yritin kovasti alleviivata näitä materiaalsen historian seikkoja, mutta en oikein löytynyt hyvää tulokulmaa. Käsikirjoitimme paljon lapsuuden historiaa, tutkimuseettisiä kysymyksiä ja sen sellaista, mutta sitten kun elokuva alkoi valmistua, tulivat esineet tärkeäksi osaksi elokuvallista ilmaisua. Jälkikäteen tuntuu siltä, että alkuperäinen ajatus esineiden materiaalisuuden välittämistä merkityksistä toteutui lopulta hiukan puolivahingossa.

Ida:

Tietoisempänä valintana meillä oli ajatteluprosessin ja tulkinnallisuuden korostaminen. Emme halunneet lähteä antamaan vahvoja tulkintoja. Halusimme tarjota vain herätteitä, ajatuksen tynkiä. Ajatuksemme oli, että esineitä ja Tapanin lyhyeksi jäänyttä elämääkin voi tarkastella eri lähtökohdistta, mutta emme halunneet kuitenkaan tarjota valmista palettia tai meidän omaa tulkintaa. Kysymykset oli pidettävä avoimina, että katsojan ja esineen väliselle suhteelle jää tilaa.

Suvi West kertoi eräässä haastattelussa mielenkiintoisen seikan uuden elokuvansa Máhccan – Kotiinpaluu tuotantoprosessista. West ja hänen puolisonsa Anssi Kömi olivat pitkään tekemässä aivan toisenlaista elokuvaa. Vasta tiettyssä käännekohdassa selvisi, millainen elokuvasta oli tultava. Miten kuvaisitte oman elokuvanne syntyprosessia? Miten yhteistyönne sujui?

Lauri:

Elokuvan ideoiminen ja suunnittelu alkoi keväällä 2021, mutta suurin osa tehtiin kesän aikana. Samaan aikaan meillä ei ollut vielä kovin tarkkaa käsitystä siitä, mitä ollaan tekemässä. Kävimme Vuonislahdella kuvaamassa ja äänitimme suurimman osan keskusteluista. Sitten Vieno kuvasi esineitä Helsingissä. Käsikirjoitus alkoi muodostua vasta siinä kuvaamisen aikana. Syksyllä 2021 ja alkuvuodesta 2022 tehtiin kokoavaa työtä, kirjoitettiin essemäisiä kerrontajaksoja ja hiottiin niitä.

Ida:

Samaan aikaan tiesimme ja emme tiedneet mitä olimme tekemässä. Nauhoitettiin tuntikausia keskusteluja, joista vain osa päätyi elokuvaan. Mietittiin erinäköisiä polkuja ja teemoja, joista sitten ehkä syntyisi jotain jäsennellympää.

Vieno:

Koko prosessi oli kuitenkin aika helppo ja avoin, tuotannollisesti kevyt ja ketterä. Sitä pystyi kirjoittamaan ja tekemään esitöitä ja jälkitöitäkin samaan aikaan. Siksi ei tarvinnut niin tarkkaan kesän tuotantovaiheessa suunnitella.

Ida:

Mutta jo alussa oli kuitenkin se ajatus, että haluamme tuoda historiantutkimuksen prosessia esiin. Kävimme asiasta pitkiä keskusteluja, ja se oli koko ajan punaisena lankana.

Vieno:

Kyllä. Alusta asti oli keskeistä historiantutkijoiden tiedontuotannon tuominen keskiöön. Historiadokumenteissa on usein tapata nojata tutkijoiden tietoon. Tutkijat esiintyvät lopputekstien kiitoksissa tai puhuvina päinä. Me halusimme keskittyä tutkimusprosessiin, myös tulkinnan harhapolkuihin ja sudenkuoppiin. Ja tästähän sitten keskeisenä asiana pitää mainita se Raijan kouluaine. Siitä tuli koko elokuvan kehys vasta Vuonislahdella. Se oli tulkinnallinen harhapolku, mikä tuli sitten tärkeään rooliin koko elokuvan kannalta.

Lauri:

Joo se oli ollut mulla vuosia tiedossa, että Raija eli Tapanin isosisko oli kirjoittanut Tapanin hautajaisia kuvaavan ylioppilasaineen, joka julkaistiin myös vuoden 1949 *Valioaineita*-kokoelmassa (muuten elokuvan musiikkikatkelmat ovat myös Raijan aineessaan mainitsemasta "Nyt ylös sieluni" -virrestä). No kävi siis ilmi, että Raijan ainekirjoitus ei ollutkaan muistelmia. Se olikin taitava kuvitelma pikkuveljen tulevista hautajaisista.

Ida:

Mun mielestä koko prosessin kannalta oli mahtavaa, miten Vieno tuli historiantutkimuksen ulkopuolelta. Hän toi esiin, mikä hänestä vaikutti kiinnostavalta ja mihin hän halusi tarttua. Meistä taas historiantutkijoina jotkin

asiat tuntuivat liian itsestään selviltä, mikä ei sitten ollutkaan välttämättä niin. Vienolla oli tuoreet silmät.

Lauri:

Joo. Se oli älyttömän hedelmällistä lopulta. Meille muodostui muutenkin selkeä tehtävänjako. Vienolla oli kokonaisuus halussa, hän esitti ideoita ja me toimimme editoreina, ideoiden hyväksyjinä ja joskus myös alas ampujina.

Vieno:

Kyllä se oli aitoa vuoropuhelua meidän kolmen välillä myös elokuvakerronnallisessa mielessä. Jotkin mun ideat eivät tulleet sinne, ja varmaan toisinkin päinkin. Esimerkki se hammasharjajuttu oli pitkään vaakalaudalla. Siihen ei löytänyt kulmaa. Tai kirjallisuutta mihin nojata. Siitä tuli lopulta lyhyt ja runollinen. Toisena esimerkkinä se, miten sota näkyy koululaukun esineissä. Mulle ei ollut yhtään itsestään selvää, että sota näkyi laukussa niinkin kitsaasti ja viitteellisesti, vaikka Vuonisolahteakin oli sodan aikana pommitettu ja Tapani oli kokenut evakkomatkan Kiuruvedelle. Tutkijan ja ei-tutkijan näkökulmaeroista sitten syntyi minun ja Laurin vuoropuhelu.

Ida:

Meillä oli ajatuksena tehdä sen hammasharjateeman kaltaisia sivupolkuja enemmänkin.

Vieno:

Joo, esimerkiksi Tapanin ritareista ja medievalismista kirjoitimme jaksoja, mutta ne eivät sitten sopineet mukaan. Ja aivan viime metreillä Lauri löysi tosi kiinnostavaa juttua siitä, miten erilaiset koululaukut ovat edustaneet sukupuolta eri puolella Suomea. Toisella puolella maata oli miehekästä kantaa salkkua, toisella puolella taas selkäreppu tuki miehistä ryhtiä ja salkku koettiin tästä syystä epäsopivaksi.

Lauri:

Niin meille koululaukku oli lähinnä avain Tapanin maailmaan, sitä ei niinkään esineenä pohdittu, vaikka aiheesta käytiinkin tuohon aikaan keskustelua.

”Tutkittava tähtiä tänä iltana” viittaa Tapanin kouluaineeseen. Miksi 1940-luvulla eläneen koululaisen mielenmaiseman kuvaaminen on tärkeää? Miten kuvaisitte suhdettanne elokuvan päähenkilöön?

Lauri:

Mulla suhde Tapaniin oli aluksi niin selkeästi sukuhistoriallinen – hän oli siis mummini veli – etten osannut oikein nähdäkään sitä laukkua ja Tapania osana sitä mitä mä olin esimerkiksi väitöskirjassani 1900-luvun alkupuolen poikakulttuuria tutkinut. Sitten prosessin myötä tajusin, että 'hei, tähän on suoraan Yrjö Karilaan maailmasta', että ihan konkreettisesti sillä oli Yrjö Karilaan kirja siellä laukussa. Tutkijataustamme vuoksi saimme hyvin rakennettua 1940-luvun lapsen maailmaa siihen ympärille. Ja tietysti sekin auttoi, että mummillä ja muilla ihmisillä oli Tapanista muistojakin.

Vieno:

Oli kyllä todella erityistä elää puolitoista vuotta Tapanin kanssa. Hän oli omalla tavallaan läsnä prosessissa tosi paljon – siksikin, kun olin niin paljon tekemisissä hänen esineittensä kanssa, kun niitä kuvasin. Ja tietenkin senkin takia, kun siinä elokuvassa luetaan hänen kouluaineitansa.

Lauri:

Oli myös tietoinen päätös, että emme elokuvassa näytä Tapanin valokuvaa. Pohdimme valokuva-asiaa, mutta päädyimme siihen, että vaikka puhumme nimellä ja oikeasta henkilöstä, valokuvaa ei tarvitse näyttää.

Vieno:

Valokuvan pohjalta maalattu muotokuva kyllä on, mutta sekin on jonkun tulkinta. Valinta liittyy tähän meidän peruslinjaamme, että on prosessi ja tulkinta. Ei tarjota 'autenttista' täyttä kuvaa. Annetaan kuva, mutta jätetään joku viimesilaus katsojalle ja tulkitsijalle itselleen.

Ida:

Niin muuten Tapanin kouluaineita lukee ääneen Inkeri Wallenius, jonka monet varmaan tietää Tao Taon ja Peukaloisten Retkien kertojana. Tai Vaahteramäen Eemelistä. Mehän siis aluksi äänitimme Tapanin aineita myös lasten ja eri sukupuolisten lukijoiden äänille, mutta sitten päädyimme kokeeksi pyytämään Inkeriä. Tuohon autenttisuuden tavoitteluun siis viitaten, emme halunneet antaa kuvaa, että olisi ollut jotenkin aidompaa, että lapsi lukee niitä. Lopputulos kuulostaakin ihan Tapanilta.

Lauri:

Tutkimuksen näkökulmasta jos pohtii, niin ensimmäisenä kiinnosti hyvin säilynyt ja laaja materiaallinen jäämistö, jossa näkyvät hauskasti jäljet 1940-luvulla eläneen pojan elämästä. Esinelähteitä ei ole lapsuuden historian tutkimuksessa kovin paljon käytetty. Lapsilta jää kuitenkin aika vähän itsekirjoitettuja dokumentteja. Laukun sisältämistä tavaroista näkyy kuitenkin hyvin lasten kädenjälki – esimerkiksi niistä ainekirjoituksista.

Ida:

Tapanin elämän tutkiminen sopii myös meidän henkilökohtaisiin arvoihimme. Me haluttiin tuoda esille sellainen tavallaan 'nobody', joka on vieläpä lapsi ja tuoda hänet esiin myös nimeltä. Lapsetkin voivat olla yksilöinä kiinnostavia, niinkin kiinnostavia, että heitä voi esitellä muutenkin kuin osana jotain lasten massaa.

Lauri:

Elokuvan jälkeen on tullut mieleen, että ehkä me kuitenkin luodaan Tapanista vähän liian yksinkertainen kuva ikään kuin tavallisena 1940-luvun poikana.

Ei hän kuitenkaan ihan tavallinen tuossa ajassa ollut. Hän oli hyvä koulussa, lahjakaskin, kansakoulunopettajien lapsi. Eli sikäli poikkeustapaus Vuonilahden demografiassa. Kyllähän se paikallista sivistyneistöä edusti se perhe.

Ida:

Toki taustalla on pohdintaa siitä, että hänelle oli avoinna erilaisia maailmoja kuin vaikkapa jollekin työläisperheen vesalle olisi ollut. Hän pystyi kuvittelemaan toisenlaisia tulevaisuuksia kuin moni muu. Mutta ei me tosiaan kovasti alleviivata tätä. Ehkä enemmän sitä kysymystä haluttiin tuoda esille, että missä määrin me tarkastelemme ja tulkitsemme Tapanin elämää sen tiedon valossa, että hän kuoli nuorena. Miten tavoitamme sen, että hänellä oli myös ainutlaatuinen nuoren pojan elämä ihan sellaisenaan.

Hahmottelette elokuvassa uudentyyppistä taidetta ja tutkimusta yhdistelevää muotoa. Millaisia mahdollisuuksia elokuvailmaisuus tarjoaa historian-tutkimukselle?

Vieno:

Mulle tulee ensimmäisenä mieleen se, että tutkijan prosessia ja inhimillisyyttä voi tuoda esiin dramaturgian kautta. Niin kuin mekin tehtiin, eli aluksi annettiin katsojalle tarkoituksella osittain virheellinen kuva, esimerkiksi juuri Raijan aineen tulkintaan liittyen. Hiukan siis pimitimme tietoja ja asetimme näin katsojan samaan rooliin kuin tutkija, joka ei myöskään tiennyt siinä vaiheessa.

Ida:

Sanoisin näinkin, että jos meidän pitäisi nyt 'kääntää' tämä elokuva uudelleen tekstimuotoiseksi ja alistaa se akateemisen maailman tutuille formaateille, niin olisi kyllä tosi vaikea tavoittaa niitä asioita, mitä me onnistuttu havainnollistamaan. Esimerkiksi juuri se, mitä se kokemuksellisesti merkitsee, kun se esine on siinä lähellä, käsinkosketeltavana. Siis jokin kokemus, jota olisi äärimmäisen haastavaa saada välitettyä tekstimuotoisena. Akateeminen maailma kuitenkin elää tekstin kautta, joten en tiedä voisiko tällainen koskaan olla valtavirtaa ja asettuisiko taloksi.

Lauri:

Niin. Voisiko tutkimusta julkaista jopa elokuvamuodossa? Mehän pyörittelimme sitäkin, pitäisikö loppuun lisätä viitteet ja lähdeluettelo. (Vieno: tai

voisiko olla kainalojuttuna artikkeli tai lukemisto, johon viitata). Sitten nämä alkoivat kuitenkin loppua kohden tuntua ihan tarpeettomalta. Essee-elokuvana se tuo esille sen, mitä sen pitää tuodakin.

Toivokaamme siis, että elokuvanne inspiroi muitakin crossover-kokeiluhin. Onko teillä tarjota jotain vinkkiä tällaisia hankkeita suunnitteleville? Mitä haluaisitte vielä korostaa?

Vieno:

Ole avoin.

Ida:

Auttaa jo paljon, jos on hyvä idea. Silloin on helpompi lähteä etsimään yhteistyökumppaneita. Se tietysti auttoi myös, että on oltu kavereita pitkään.

Vieno:

Moneen aiheeseen voi ottaa elokuvan välinein kokemuksellisen tulokulman. Esimerkiksi tässä meidän toteutuksessamme esineet eivät pelkästään 'ole' kuvassa, niitä myös käsitellään ja hypistellään, niistä tulee ääntä, rapinaa, ne siis tulevat monin tavoin lähelle, kun elokuva-vasalissa on hiljaista. Elokuva

tarjosi ehkä yleisöllekin omanlaisensa tavan olla esineiden representaatioiden kanssa.

Lauri:

Materiaalinen historia tosiaan toimii tällaisessa yhteistyössä.

Vieno:

Prosessi oli mielekäs ja tärkeä nimenomaan kollektiivisena yhteistyönä ja vuoropuheluna. Kirjoitimme, kuvasimme, mietimme yhdessä. Moni prosessin osa tapahtui samanaikaisesti. Ja sitä vielä ehkä korostaisin, että kun tieteen käyttäminen taiteessa on aika trendikästäkin, niin meillä menttiin pitkälti tutkimus edellä.

Ida:

Akateeminen maailma on kovin julkaisupainotteista. Akatemia luo tietynlaiset raamit, odotuksia julkaisemisesta, oikean julkaisukanavan valinnasta, rahoittajan miellyttämisestä. Tulee kysytyä, teenkö tätä riittävän vauhdikkaasti, olenko tarpeeksi tehokas. En tiedä. Puhutaanko tarpeeksi tutkimuksen tekemiseen liittyvästä intohimosta? Välitetäänkö siitä enää, mitkä on syvimmat syyt tieteen tekemiselle? Tämä elokuvanteko sitä vastoin oli tosi kiva prosessi, intohimotuotos, ja sellaisena henkilökohtaisestikin tosi arvokas. Sanoisin, että tällaisen elokuvaproessin kautta pääsee toteuttamaan niitä syitä, miksi monet ihmiset ovat akateemisessa maailmassa. Pääsee oikeasti nautiskelemaan. Eli jos on kiinnostusta ja innostusta tehdä eri tavalla, kannattaa todella yrittää.

Abstracts

Mikko Kohvakka & Alina Kuusisto
Regional Foreign Relations in an Expanding Europe – Finland and 1990s Regional Co-Operation

The article deals with cross-border cooperation between Finland and Russia in the 1990s, which has received little attention in the study of our country's recent history. The geopolitical and economic upheaval of the era creates an interesting context for regional cooperation: as Finland built its relations with a new Russia, the nature of the economy became globalized and the importance of regions in relation to nation states grew. Likewise, tensions arose between transnational, national and regional actors. These tensions have been examined in the article through so-called societal logics, the most significant of which are the traditional logic of the state, the logic of the local community and the logic of the market. The article evaluates the goals of cross-border cooperation and the public debate about it from the perspectives of these logics, Finland's European policy of the 1990s and the policy of the Northern Dimension. It also examines cross-border cooperation from the perspective of the relationship between the region (North Karelia) and the state. Parliamentary minutes and other material, the newspaper articles of Karjalainen and material produced by regional organizations have been used as sources.

Kati Katajisto
Biographical Study of Johannes Virolainen and Transnational Politics of the Cold War – A Finnish Friend and Foe of the Soviet Union

This article explores how a systematic study of a person's life and career can be revealing of larger political processes, for instance the dynamics between states and political actors during the Cold War period. The biographical method uti-

lised in this article – the study of Finnish long-term politician Johannes Virolainen's archive – enables the discerning of illogical and contradictory features in the behaviour of the Soviet Union. Thus, using this method, phenomena can be observed, which might otherwise be difficult to identify. The article highlights multi-polar-multilevel interactions of the Cold War: 1) how the Soviet Union could ignore medium level political actors from small states, such as Virolainen, and 2) how the balance between Cold War blocs in Europe was truly a conundrum for the Soviet Union, which created interesting scopes of action for political actors.

Karoliina Puranen-Impola
Abused Children in Foster Care as Depicted by the Finnish Press in Post-World War II Finland

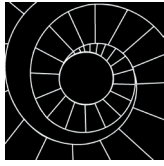
In this article, I examine the journalistic writings about abuse in child protection foster care. The sources used in the study consists of newspaper articles stored in the digital archive of the National Library of Finland. All the articles examined reported on abuse in foster care from around 1948 to 2020. As the article shows, cases of abuse became particularly public in the 1950s. However, in the 21st century, abuse in institutional care continues to occur and has not been eradicated. In this article, I analyse the routes through which these cases have come to the attention of the public and examine the factors that may have contributed to the silence surrounding the phenomenon. I also draw attention to the extent to which children in-out-of-home care and their stories have been otherised and marginalised. I will consider how this othering contributed to the silence surrounding the abuse and its protracted nature.

Anssi Halmesvirta
College of Europe, John Bowle and New
European History

*In this essay author Anssi Halmesvirta analyses English historian John Bowle's (1905–1985) *The Unity of European History*, first published in 1948. The book was the first comprehensive history of Europe written since the catastrophic Second World War and during times of postwar crisis. Bowle's work demonstrates that despite disruptions, mainly warfare, (re)unification had been a leading theme of European history since the Middle Ages and that the process should continue in the future. Notably, the book does not yet use the term 'integration'. Bowle was the first Director of The College of Europe, established in 1949. Based in Belgium, the institute was founded by the Council of Europe with the aim of educating a progressive elite who would administer European integration in years to come. *The Unity of European History* was on the College of Europe's curriculum and was used to depict to students a coherent image of European history and the continent's future. The institute has educated many contemporary public figures: for example, Finnish former Prime Minister and Member of the European Parliament, as well as candidate in the 2024 presidential election Alexander Stubb is its alumnus.*

Lähihistorian tutkimuksen seura

Seura edistää lähihistorian tutkimusta ja tuntemusta sekä toimii alan tutkijoiden ja muiden lähihistoriasta kiinnostuneiden valtakunnallisena yhteisönä.

Seura järjestää keskustelu- ja esitelmätilaisuuksia, viestii ajankohtaisesta lähihistoriallisesta tutkimuksesta sekä osallistuu tieteellisiin ja populaareihin tapahtumiin.

---

*Kaikki lähihistoriasta kiinnostuneet ovat tervetulleita mukaan toimintaan!
Liittyyksesi jäseneksi lähetä nimesi, kotipaikkasi ja sähköpostiosoitteesi
rahastonhoitajallemme osoitteeseen rahastonhoitaja@lahihistorianseura.fi.*

Lähihistoria-lehti

Lähihistoria on avoimesti verkossa ilmestyvä aikakauslehti, joka julkaisee tutkimus-artikkeleita, esseitä, puheenvuoroja ja muita kirjoituksia historian ja lähitieteiden aloilta.

Lehti tutkii lähihistoriaa avoimin mielin, rajat ylittäviä näkökulmia ja tutkimusotteita hyödyntäen. Tarkoituksemme on ymmärtää aikamme ilmiöitä historian keinoin.

Lähihistoria on menneisyyden läsnäoloa, historian jälkiä yhteiskunnassa, luonnossa, kulttuurissa ja politiikassa - kaikissa meissä, ajatuksissamme ja teoissamme. Myös historian käyttöön ja kollektiiviseen muistamiseen liittyvät teemat kuuluvat lähihistorian piiriin.

lahihistoria

Lähihistorian tutkimuksen seura